

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYI VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

TABIATSHUNOSLIK VA GEOGRAFIYA FAKULTETI

GEOGRAFIYA KAFEDRASI

To‘rayeva Gulnoza Ergashevnaning

**5140500-Geografiya iqtisodiy bilim asoslari yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr
darajasini olish uchun**

**FERMER XO‘JALIKLARINNIG TASHKIL TOPISHI RIVOJLANISHI VA
ULARINNG QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI
YETISHTIRISHDAGI O‘RNI
(QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)
mavzusida yozilgan**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar:

dots. Toirov I.

“Himoyaga tavsiya etildi”

**Tabiatshunoslik va geografiya fakulteti
dekani _____ dots. B. Xo‘jamqulov**

“ _____ ” _____ 2013 yil

Qarshi - 2013 yil

MUNDARIJA

KIRISH

I BOB. FERMER XO‘JALIKLARNING MOHIYATI, RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA ULARNING QISHLOQ XO‘JALAGIDA TUTGAN O‘RNI

1.1. Fermer xo‘jaliklarining mohiyati, rivojlanish xususiyatlari va ularning qishloq xo‘jalagida tutgan o‘rni

1.2. Fermer xo‘jaliklarining tashkiliy-iqtisodiy va huquqiy asoslari

II BOB. FERMER XO‘JALIKLARINI YER-SUV VA MEHNAT ULARDAN UNUMLI FOYDALANISH MASALALARI

2.1. Fermer xo‘jaliklarini yer resurslari va ulardan samarali foydalanish masalalari

2.2. Fermer xo‘jaliklarini mehnat resurslari va ulardan foydalanishning tashkil etish

2.3 Fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy samaradorligi va yanada oshirish masalalari

III BOB. FERMER XO‘JALIKLARINI FAOLIYATINI YANADA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

3.1. Fermer xo‘jaliklarini faoliyatini davlat tomonidan tartibga solib turishning mohiyati zaruriyati va o‘ziga xos xususiyatlari

3.2. Davlatning fermer xo‘jaliklarini tartibga solish hamda qo‘llab-quvvatlashni asosiy vazifalari, uni amalga oshirish shakllari va usullari

Xulosa va takliflar

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Qishloq xo‘jaligi – O‘zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmog‘i hisoblanadi. Bu tarmoq mamlakat aholisining oziq-ovqat mahsulotlariga, qayta ishlash sanoati tarmoqlarining esa xomashyoga bo‘lgan talabini qondiradi. Oziq-ovqat mahsulotlarining 90 foizga yaqini agrar tarmoqda tayyorlanadi. Qishloq xo‘jaligi respublikamizning iste‘mol bozoriga oziq-ovqat mahsulotlari va kayta ishlash sanoatiga xomashyo yetkazib berish bilan birga, qishloq xo‘jaligi mashinasozligi, kimyo sanoati kabi bir qator tarmoqlar mahsulotlari uchun kafolatli bozor bo‘lib ham hisoblanadi.

Agrar tarmoq yurtimiz aholisining salmoqli qismini ish o‘rinlari bilan ta‘minlab kelmoqda. Shu jihatdan qishloq xo‘jaligini rivojlantirish masalasi respublikamiz iqtisodiyotini rivojlantirishning muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda.

Yurtimiz oziq-ovqat xavfsizligining asosiy tayanchi bo‘lgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, ekin maydonlari tarkibini optimallashtirish, ishlab chiqarishga yangi va ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, ekin navlari va chorva mollari zotini, urug‘chilik-seleksiya ishlarini tubdan yaxshilash borasida keng qamrovli, shu bilan birga, puxta o‘ylangan ishlar amalga oshirildi.

Respublikamizda qishloq xo‘jaligi korxonalarining samarali faoliyat yuritishi va rivojlanib borishi ko‘p jihatdan ular uchun yaratilgan shart-sharoitlarga bog‘liqdir. Bu borada ayniqsa qulay moliya-kredit va soliq mexanizmlarini shakllantirish muhim o‘rin tutadi. Islohotlar davomida fermer xo‘jaliklarini moliya-kredit va soliq mexanizmlari orqali qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimiga asos solindi:

Fermer xo‘jaliklarini tashkil etish, ular faoliyatini tahlil etish va ularda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo‘nalishlarini belgilashda ulardagi mulk va yer munosabatlari, mavjud resurslardan unumli foydalanib ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotilishi tashkil etish, fermer xo‘jaliklarining boshqa korxonalar va

davlat tashkilotlari bilan iqtisodiy aloqalari va shu kabi qator boshqa masalalar o'rganiladi.

Aynan ana shunday muammolar yechimini ilmiy asoslash mazkur mavzuning dolzarbligini belgilab beradi.

Bitiruv malkaviy ishning maqsadi va vazifalari. Ishning asosiy maqsadi bozor iqtisodiyoti sharoitida fermer xo'jaliklarini tashkil qilish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha nazariy va amaliy jihatdan asoslangan taklif hamda tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- Fermer xo'jaliklarini tashkil qilishni va ularni huquqiy asoslarini o'rganish;
- Respublikada fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yo'llarini o'rganish;
- Fermer xo'jaliklarida mahsulot yetishtirish va iqtisodiy samaradorligini tahlil etish;
- fermer xo'jaliklarini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilash.

Mavzuni o'rganish obyekti. Mintaqada fermer xo'jaliklarini tashkil etishni, uning rivojlanishini va hozirgi kunda qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishdagi tahlil bitiruv malakaviy ishning o'rganish obyekti bo'lib hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiligi. Eng avvalo viloyatda tashkil etilgan fermer xo'jaliklari, ularga ajratilayotgan yerlar maydonlarining kengayib borishi va ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jalik mahsulotlarining o'sib borishi hamda sanoatni xomashyo bilan ta'minlashda fermer xo'jaliklarini tugan o'rnini belgilash va fermer xo'jaliklarini yanada rivojlantirish, ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish, kelajakk istiqbollari ushbu malakaviy ishning ilmiy ahamiyatini ko'rsatadi.

Mavzuni o'rganishning tadqiqot usullari. Bitiruv malkaviy ishni bajarishda tadqiqot usuli sifatida Prezidentimiz asarlariga, iqtisodiyotni erkinlashtirish borasidagi nashr etilgan ilmiy, sohani rivojlantirish bo'yicha iqtisodchi olimlarning ishlari, ishlab chiqarish ilg'orlarining tajribalari mantiqiy fikrlash, statistik guruhlash, geografik taqqoslash usullaridan foydalanildi.

Bitiruv malakaviy ishning tarkibi. Ish tarkibi kirish, 3 ta bob, xulosa va takliflardan iborat.

Ishning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, uning o'rganilganlik darajasi, maqsad va vazifalari amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ishning I bobida fermer xo'jaliklarining tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy asoslari, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida mulkchilikning turli-tumanligi, uning mohiyati va mazmuni, qishloq xo'jaligida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar va uning natijalari o'rganilgan.

Ishning II bobida fermer xo'jaliklarining yer, suv, resurslari va ulardan foydalanishning samarali yo'llari va uni oshirish masalalari hamda mehnat resurslari, ulardan foydalanishni tashkilot etish va fermer xo'jaliklarining iqtisodiy samaradorligi va uni yanada oshirish masalalari aniq subektlar asosida tahlil qilindi va xulosalar chiqarildi.

Ishning III bobida fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan tartibga solish va ularni qo'llab-quvvatlash masalari ko'rilgan. Xususan, fermer xo'jaliklari faoliyatini davlat tomonidan tartibga solib turishning mohiyati, zaruriyati va o'ziga xos xususiyatlari bayon qilingan. Shu bilan birga fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning asosiy vazifalari hamda 2008-2012 yillarda fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash uchun ajratilgan kapital mablag'lar bayon qilingan.

Ishning xulosa qismida bajarilgan tadqiqot natijalari umumlashtirilgan va fermer xo'jaliklarini kelajakda rivojlantirish istiqbollari berilgan hamda fermer xo'jaliklarida yer va suvdan foydalanishni tejash bo'yicha taklif va xulosalar berilgan. Fermer xo'jaliklarida qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishda iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo'nalishlari bo'yicha taklif va xulosalar berilgan.

I BOB. FERMER XO‘JALIKLARNIN MOHIYATI, RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA ULARNING QISHLOQ XO‘JALAGIDA TUTGAN O‘RNI

1.1. Fermer xo‘jaliklarnin mohiyati, rivojlanish xususiyatlari va ularning qishloq xo‘jalagida tutgan o‘rni

O‘zbekiston Respublikasining 2004 yil 29 avgustda qabul qilingan “Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida”gi qonunining 1-bandida «Fermer xo‘jaligi o‘ziga uzoq muddatli ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda tovar qishloq xo‘jaligi ishlab chiqorishi bilan shug‘ullanuvchi fermer xo‘jaligi a‘zolarining birgalikdagi faoliyatiga asoslangan, yuridik shaxs huquqlariga ega mustaqil xo‘jalik yuritish subyektidir», - deb belgilab berilgan.

Fermer xo‘jaligi uni tuzayotgan a‘zolar hohishiga ko‘ra ixtiyoriy tashkil etilib, o‘z ishlab chiqarishini belgilangan qonunchilik doirasida yuqori foyda olishni ko‘zlab tashkil etadi va ishlab chiqarishning qonun bilan ta‘qiqlanmagan har qanday turi bilan shug‘illanishga haqlidir.

Fermer xo‘jaligining iqtisodiy negizini ishlab chiqarish vositalariga (yer bundan mustasno) va o‘z mehnati natijalariga mulkiy egalik tashkil etadi va u tadbirkorlik erkinligi, oila xamda shaxsning o‘z moddiy farovonligi yo‘lida mehnat qilishiga tayanadi. Mustaqil xo‘jalik yuritish subyekti sifatida u mulkchilikning boshqa shakllaridagi xo‘jaliklar bilan teng huquqlarga ega ishlab chiqarish birligi hisoblanadi.

Fermer xo‘jaligining jamoa, shirkat yoki hissadorlik kabi yirik xo‘jaliklardan asosiy farqi va ustunlik tomoni esa fermerning ishlab chiqarish vositalari bilan bevosita birikuvida, ya‘ni mulk va mehnat natijalarini tasarruf etish bo‘yicha masalalarni mustaqil hal etishidadir.

Fermer xo‘jaligi qishloq xo‘jaligida xo‘jalik yuritishning shakllaridan biri sifatida o‘ziga xos bo‘lgan ijtimoiy-psixologik, tashkiliy-iqtisodiy va huquqiy xususiyatlarga ega.

Fermer xo'jaligining asosiy vazifasi qishloq aholisini foydali mehnat va tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish orqali ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanishga erishish hamda shu asosda eng kam sarf-xarajat birligi evaziga mahsulot yetishtirishni har tomonlama ko'paytirishdan iborat.

Fermer xo'jaligi mustaqil xo'jalik yuritish subyekti sifatida o'ziga xos bo'lgan ma'lum bir tamoyillarga tayanadi:

1) Fermer xo'jaligi ixtiyoriylik asosida tuziladi, ya'ni, fermer xo'jaligi a'zolari o'z xohishlari, manfaatlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib xo'jalikni tashkil etadilar. Ular ishlab chiqarish yo'nalishlarini belgilash va o'zlashtirish, boshqa xo'jaliklar va davlat organlari bilan munosabatlarni ham mustaqil ravishda amalga oshiradilar. Qisqacha qilib aytganda fermerlar to'liq tanlov va tadbirkorlik erkinligiga tayanadilar.

1. Ijtimoiy-psixologik jihatdan

Jamiyatning boshlang'ich bo'g'ini - oila va unga xos bo'lgan axloqiy-tarbiyaviy qadriyatlarga hamda shaxsiy manfaatdorlik, xususiy tashabbuskorlik va tadbirkorlik erkinligiga tayanuvchi aholining ijtimoiy qatlami

2. Tashkiliy-huquqiy jihatdan

Yuridik shaxs maqomiga (o'z balansi, hisob raqami, muhri va boshq.) ega bo'lishi shart

3. Mehnat munosabat-lari jihatidan

Xo'jalikda a'zolar mehnati bilan birgalikda yollanma mehnatdan foydalanish mumkin

4. Ishlab chiqarish yo'nalishi jihatidan

Ishlab chiqarish qisman ichki iste'molga va asosan bozorga yo'naltirilgan tovar xo'jaligi

5. Mulkiy munosabatlar jihatidan

ishlab chiqarish vositalariga xususiy mulkchilik;

yer maydoni uzoq muddatli ijaraga (eng kamida 30 yildan uzog'i bilan 50 yilgacha) beriladi, ijara muddatida ijara huquqini meros qilib qoldirish mumkin.

2) Fermer xo‘jaligida mulk egaligi huquqi alohida xususiyatga ega. Fermer xo‘jaligidagi mol-mulk shu xo‘jalik a‘zolarining xususiy mulki bo‘lganligi tufayli, ular bu mulkni yaxshi saqlanishi va ko‘payib borishidan manfaatdordirlar. Bu esa fermerlarda mulkdan oqilona foydalanish ko‘nikmasini hosil qiladi. Yer maydonining 50 yilgacha muddat bilan ijaraga, ijara muddatida ijara huquqini meros qilib qoldirish bilan berilishi esa yer resurslaridan unumli foydalanish, tuproq tarkibi va hosildorligini muttasil oshirib borishga rag‘bat yaratadi.

3) Fermer alohida statusga ega shaxs sifatida yuzaga chiqadi, ya‘ni bunda o‘z mehnati bilan ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etuvchi mehnatkash, yuqori foyda olishni ko‘zlab o‘z mol-mulkini tavakkalchilik asosida ishlab chiqarishga jalb etgan tadbirkor va ma‘lum bir intellektual qobiliyatga ega bo‘lgan boshqaruvchi bir shaxs timsolida mujassamlanadi.

4) Fermer xo‘jaligida mehnatning xarakteri ham o‘ziga xos xususiyat kasb etadi. Agrar ishlab chiqarishning doimiy ravishda jonli organizmlar bilan bog‘liq holda yuritilishi, bu sohada ishlab chiqarishga haqiqiy javobgarlik hissi bilan yondashuvchi, uning natijalaridan bevosita manfaatdor shaxslar mehnat qilishi lozimligini ko‘rastadi. Fermer faqat uning o‘zi va oilasining farovonligini ta‘minlashga yo‘naltirilgan erkin, ijodiy mehnatdagina o‘zining qobiliyatlari va mahoratini to‘laligicha namoyon eta oladi.

5) Fermer xo‘jaligini asosini jamiyatining boshlang‘ich bo‘g‘ini - oila tashkil etadi. Oilaviy xo‘jalikda o‘zgacha ijtimoiy va ma‘naviy muhit mavjud bo‘lib, bu yerda har bir shaxsning manfaati butun oila manfaati bilan qo‘shilib ketadi. Bunda mehnat jamoasi vakillarining bir-biriga bo‘lgan ishonchi yuqoriligi sababli, har bir kishi umumiy oila farovonligi yo‘lida vijdonan va sifatli mahnat qiladi, mehnat va uning natijalarini qadrlashga o‘rganadi, o‘zaro yordam va shaxsiy javobgarlik xislatlariga moslashadi.

6) Fermer xo‘jaligi asosan bozorga yo‘naltirilgan mayda tovar xo‘jaligi sifatida bozor konyukturasiga tez moslashuvchan bo‘ladi. Bunday xo‘jaliklar bozor

holatidagi ozgina o'zgarishni ham tezda ilg'ab, bozordagi iste'molchilar talabiga mos taklif bilan chiqishga intiladi. Fermerning mahsulotiga o'rnatiladigan baho bozorda, xaridorlar tomonidan o'rnatilishi tufayli, uning uchun mahsulot sifatini xaridorlar didiga moslashdan boshqa iloj qolmaydi. Bu holatlar bir tomondan aholini zarur mahsulotlar bilan o'z vaqtida, kerakli miqdorda va sifatda ta'minlash imkonini yaratsa, ikkinchi tomondan bozorlar mo'l-ko'lchiligi sharoitida baholarning asta-sekin arzonlashib borishiga sabab bo'ladi.

7) Fermer xo'jaligi respublikamiz qishloq xo'jaligida endigina shakllanib kelayotgan tadbirkorlik shakllaridan biri sifatida qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga imkon beruvchi kuchli rag'batlardan biridir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aynan shu xususiy tadbirkorlik faoliyatini jonlantirish orqali ishlab chiqarishda yuksak natijalarga erishish mo'ljallangan.

8) Har qanday iqtisodiy sistemada ishlab chiqarish samadorligini yuksaltirishning eng muhim shartlaridan biri-bu turli mulk shakllariga asoslangan tovar ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy erkinligi va ular o'rtasida vujudga keladigan sog'lom raqobatdir. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sog'lom raqobat kurashi vujudga kelishi uchun jamiyatda mulk shakllarining xilma-xilligini ta'minlash zarur.

Fermer xo'jaliklari agrar sohada yangi ukklad sifatida shakllanib borishi bir tomondan haqiqiy mulk egaligining vujudga kelishiga imkon yaratsa, ikkinchi tomondan mulkchilikning boshqa turlariga asoslangan korxonalar bilan ma'lum darajada raqobat kurashi muhitini yaratishga yo'l ochadi.

Fermer xo'jaliklariga ustuvorlik berilishining sabablari:

umumiy (jamo) mulkchiligidan xususiy mulkchilikka o'tish;

umumiy (jamo) javobgarligidan shaxsiy javobgarlikka o'tish;

moddiy-texnik resurslaridan tejamli foydalanish va pirovard natijada ishlab chiqarish samaradorligini oshirish;

mol-mulk va ishlab chiqarishga bo'lgan shaxsiy munosabat va moddiy rag'batni oshirish;

fermerning yagona mulk egasi ekanligi, xo‘jalikning ustav kapitalini o‘zi shakllantirishi va uni mustaqil boshqarishi;

boshqarish, sotish va boshqa operatsion sarflar bilan bog‘liq noishlab chiqarish xarajatlari keskin kamayishi;

fermerning mahsulot yetishtirish, sotish va daromaddan foydalanishda mustaqil erkinlikka ega ekanligi;

«yaxshi mehnat qilgan dehqon yaxshi daromad olishi va pirovard natijada yaxshi hayot kechirishi kerak» degan tamoyilning amal qilishi;

jahon tajribasida fermer xo‘jaliklari qishloq xo‘jaligidagi eng asosiy xo‘jalik yuritish shakli ekanligi;

yer uchastkalarini 30-50 yil muddat bilan ijaraga olganda yerdan asrab-avaylab foydalanishga, tuproq unumdorligini muttasil oshirib borishga rag‘bat uyg‘onishi;

fermerning yuridik shaxs sifatida faoliyat yuritishi, tayyorlov, ta‘minot va xizmat ko‘rsatish korxonalarini bilan shartnomalarni mustaqil tuzishi va majburiyatlar bo‘yicha javob berishi;

shirkat xo‘jaliklari bilan qiyosiy taqqoslaganda fermer xo‘jaliklarida moddiy va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligi yuqori ekanligi va boshqalar;

davlat buyurtmasidan ortiqcha ishlab chiqarilgan mahsulotga erkin baho qo‘ya olish va sotish huquqiga ega bo‘lishi;

ishlab chiqarish va mahsulot sotishdan kelgan sof foydani mustaqil tasarruf etish imkoniyati.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 24 martdagi “Qishloq xo‘jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi farmonida fermer xo‘jaliklarini shakllantirishning quyidagi tamoyillari belgilab berilgan:

- fermer xo‘jaliklari qoida tariqasida, tugatiladigan, zarar bilan ishlayotgan, past rentabelli va istiqbolsiz shirkatlar negizida barpo etiladi;

- fermer xo‘jaligi yuridik shaxs sifatida, asosan xususiy korxonada shaklida, keyinchalik ular turli shakldagi kooperatsiyalarga birlashish huquqi bilan barpo qilinadi;

- yer maydonlari fermerlarga tanlov asosida ellik yilgacha uzoq muddatli asosda, ijara muddati davomida meros qilib qoldirish huquqi bilan ijaraga foydalanish uchun beriladi;

- fermer xo‘jaliklariga beriladigan yer maydonlari bo‘yicha uzoq muddatli ijara shartnomasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tuman hokimlari bilan tuziladi.

Fermer xo‘jaliklarini tuzishning quyidagi shakllari mavjud:

Maxsus respublika fondidagi, mehnat resurslari yetarli bo‘lmagan va yangi sug‘oriladigan mavzeldagi yerlar hamda zaxira yerlarda maxsus davlat yer fondini shakllantirish orqali fermer xo‘jaliklarini tuzish.

Zarar ko‘rib ishlayotgan, davlat ehtiyojlari uchun yetishtiriladigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bo‘yicha tuzilgan kontraktatsiya shartnomalarini surunkasiga bajarmay kelayotgan past rentabelli fermer xo‘jaliklarini qayta tashkil etib fermer xo‘jaligi tuzish.

Maxsus tuzilgan yer fondi negizida fermer xo‘jaliklarini tuzish islohotlarning dastlabki bosqichlarida ko‘proq ahamiyatga ega bo‘lgan. Chunki, barcha ekin maydonlari yirik qishloq xo‘jaligi korxonalarining balansida bo‘lgan hamda fermer xo‘jaliklari o‘zlarining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini respublika miqyosida ko‘rsatib berishga ulgurmagani ilk bosqichlarda ularni shakllantirish asosan hukumatning topshirig‘iga muvofiq maxsus yer fondi tuzish orqali amalga oshirilgan.

Fermer xo‘jaligini davlat ro‘yxatiga olish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 20 avgustdagi “Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish uchun ro‘yxatdan o‘tkazish tartibotlari tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi 357-qarori va shu qaror bilan tasdiqlangan “Tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, hisobga qo‘yish va ruxsat beruvchi hujjatlarni rasmiylashtirish tartibi to‘g‘risida Nizom”ga muvofiq amalga oshiriladi. Nizomga muvofiq fermer xo‘jaligini yuridik shaxs sifatida ro‘yxatdan o‘tkazish

uchun ro'yxatdan o'tkazuvchi organga (shaxsan kelib yoki pochta orqali) ariza taqdim etiladi. Davlat ro'yxatidan o'tkazish to'g'risidagi arizaga:

1. Davlat tilidagi ta'sis hujjatlarining belgilangan tartibda notarial tasdiqlangan ikki asl nusxasi, bunda yuridik shaxs bo'lgan fermer xo'jaliklari uchun - faqat ustav).

2. Davlat bojining yoki ro'yxatdan o'tkazish yig'imining belgilangan miqdori to'langanligi haqidagi bank to'lov hujjati.

3. Bir xil yoki adashtirish darajasida o'xshash bo'lgan firma nomi mavjud emasligi haqidagi ma'lumotnomaning asl nusxasi.

3. Uch nusxada muhr va shtamp eskizlari.

4. Tuman hokimining yer uchastkasi ajratib berish to'g'risidagi qarori nusxasi taqdim etiladi.

Fermer xo'jaligini davlat ro'yxatiga olish dehqon xo'jaligini doimiy yashash joyidagi tuman hokimligi tomonidan, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan zarur hujjatlar bilan birgalikda ariza berilgan paytdan e'tiboran uch kun ichida amalga oshiriladi. Fermer xo'jaligiga davlat ro'yxatidan o'tkazilganlik to'g'risidagi belgilangan namunadagi guvohnoma beriladi.

Ro'yxatdan o'tkazuvchi organ tomonidan fermer xo'jaligini davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi haqidagi ma'lumotlarni yuridik shaxslarning davlat reyestriga kiritadi.

Ro'yxatdan o'tkazuvchi organlar davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan boshlab bir kun mobaynida fermer xo'jaligi haqidagi davlat reyestridan olingan ma'lumotlarni tadbirkorlik subyekti joylashgan joydagi statistika, soliq organlari hamda muhr va shtamp eskizlarini uch nusxada ilova qilgan holda ichki ishlar organlariga taqdim etadi.

Ma'lumotlar olingach ikki kun muddatda:

- soliq organlari - fermer xo'jaligini, shu jumladan budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga, ish bilan ta'minlash jamg'armasi va yo'l jamg'armasiga (tegishli jamg'armalarga badal to'lovchilar hisoblangan subyektlar uchun) sug'urta badallari to'lovchi sifatida (yuridik shaxs bo'lmasdan tashkil etilgan dehqon

xo'jaliklaridan tashqari) hisobga qo'yadi, ularga soliq to'lovchining identifikatsiya raqamini beradi va uni statistika va ro'yxatdan o'tkazuvchi organlarga rasman ma'lum qiladi;

- statistika organlari - yuridik shaxsni korxonalar va tashkilotlarning Yagona davlat registriga kiritadi, ro'yxatdan o'tkazish kartasini to'ldiradi hamda ro'yxatdan o'tkazuvchi va soliq organlariga tadbirkorlik subyektiga berilgan kodlarni rasman ma'lum qiladi;

- ichki ishlar organlari muhr va shtamp tayyorlashga ruxsatnomani rasmiylashtiradi hamda ro'yxatdan o'tkazuvchi organga eskizning ikki nusxasi bilan birgalikda muhr va shtamp tayyorlashga ruxsatnomani yuboradi.

Fermer xo'jaligining ta'sis hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan taqdirda fermer xo'jaligi boshlig'i tomonidan tegishli qaror qabul qilingan paytdan boshlab 7 ish kuni mobaynida ularni ro'yxatdan o'tkazgan organga o'zlari kelib yoki pochta aloqasi orqali quyidagi hujjatlarni taqdim etadilar:

ariza;

fermer xo'jaligi boshlig'ining ta'sis hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi qarori;

o'zgartirish va qo'shimchalar matnining fermer xo'jaligi muhri bilan tasdiqlangan ikki nusxasi;

nomi o'zgargan taqdirda - davlat ro'yxatidan o'tkazilganlik haqidagi guvohnomaning asl nusxasi va yangi firma nomiga bir xil yoki adashtirish darajasida o'xshash bo'lgan firma nomi mavjud emasligi haqidagi ma'lumotnoma, almashtiriladigan muhr va shtamp, shuningdek yangi muhr va shtampning uch nusxadagi eskizi;

- ustav fondining miqdori ko'paytirilgan taqdirda – fermer xo'jaligining ta'sis hujjatlarida e'lon qilingan ustav fondi miqdorining shakllantirilganligi haqidagi hujjat;

- ustav fondi kamaytirilgan taqdirda - ularga ma'lum bo'lgan barcha kreditorlar ustav fondi miqdori kamaytirilishi va uning yangi miqdori haqida

yozma ravishda xabardor etilganligini va ommaviy axborot vositalarida qabul qilingan qaror haqida axborot e'lon qilinganligining tasdig'i (ularga ma'lum barcha kreditorlar ustav fondi miqdori kamaytirilishi va uning yangi miqdori haqida yozma ravishda xabardor etilgan va ommaviy axborot vositalarida qabul qilingandan keyin bir hafta muddatda taqdim qilinadi);

Fermer xo'jaligini davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun zarur hujjatlar bo'lajak fermerning o'zi yoki shartnoma asosida tuman hokimligining fermer xo'jaligini davlat ro'yxatiga olish to'g'risidagi qarori yoki ro'yxatdan o'tkazishni rad etish to'g'risidagi qarori ariza beruvchi ariza bergan kundan boshlab 3 ish kunida, tuman hokimligining fermer xo'jaligini davlat ro'yxatiga olish to'g'risidagi qarori bilan bir paytda qabul qilinadi. Shundan so'ng tuman hokimligi yangi tashkil etilgan fermerga «Davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risida» gi guvohnoma va tuman hokimiyati muhri bilan tasdiqlangan «ro'yxatga olingan» belgisiga esa ta'sis xujjatlarini hamda muhr va shtamp tayyorlashga ruxsatnomani topshiradi.

1.2. Фермер хўжаликларининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари

Har qanday xo'jalik yuritish shakli muayyan bir ijtimoiy -iqtisodiy tizimda vujudga kelish va rivojlanish jarayonida tashkiliy iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va psixologik xarakterdagi bir qator omillar ta'sirida shakllanib, o'ziga yo'l ochib boradi.

Fermer xo'jaligining vujudga kelishi va shakllanishida uning tashkiliy-iqtisodiy asoslari muhim ahamiyat kasb etadi. Fermer xo'jaligi uni tuzayotgan a'zolar xohishiga ko'ra, ixtiyoriy tashkil etilib, o'z ishlab chiqarishini belgilangan qonunchilik doirasida yuqori foyda olishni ko'zlab tashkil etadi.

Fermer xo'jaligi tuman (shahar) hokimligida davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan boshlab yuridik shaxs maqomini oladi va o'z nomidan shartnomalar tuzish, mulkiy va mulkiy tusda bo'lmagan huquq va majburiyatlarga ega bo'lishi mumkin.

Amaldagi qonunchilikka ko‘ra fermer xo‘jaligi tashkiliy-huquqiy jihatdan:

- xo‘jalik a‘zolarining birgalikdagi faoliyatiga asoslangan;
- o‘ziga uzoq muddatli ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda tovar qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi bilan shug‘ullanuvchi;
- o‘z nomi o‘yib yozilgan hamda gerb tasviri tushirilgan muhrga hamda shtampga ega, yuridik shaxs maqomidagi;
- bank muassasalarida hisob-kitob va boshqa hisob varaqalar ochadigan;
- boshqa korxonalar, tashkilotlar, birlashmalar hamda muassasalar bilan o‘zaro teng huquqli munosabatlarga kirishuvchi mustaqil xujalik yuritish subyekti hisoblanadi.

Qishloq xo‘jaligida fermer xo‘jaliklarining boshqa xo‘jalik yuritish shakllari bilan teng sharoitlarda va sog‘lom raqobat asosida rivojlanishi uchun mustahkam huquqiy-me‘yoriy baza yaratilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining Bosh Qomusi, «Fuqarolik Kodeksi», «Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida»gi, «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida»gi qonunlar, respublika Prezidentning bir qator farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari, fermer xo‘jaliklari faoliyatining mulkiy daxlsizligi va tadbirkorlik erkinligini ta‘minlashga hamda qo‘llab-quvvatlash vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Fermer xo‘jaligi faoliyatining qonun bilan mustahkamlab qo‘yilgan asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- ustavda nazarda tutilgan doirada va ijara shartnomasida belgilangan ixtisoslashuvga muvofiq o‘ziga berilgan yer uchastkasida ishlab chiqarish faoliyatini mustaqil tashkil etish;
- ajratilgan yer va suv resurslaridan oqilona foydalangan holda mustaqil ravishda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish, ularni qayta ishlash va sotish, shuningdek, xizmatlar ko‘rsatish;
- tijorat faoliyati va marketing tadqiqotlarini tashkil qilish;
- yuridik va jismoniy shaxslarga pulli xizmatlar ko‘rsatish;
- tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish;

- yetishtirilgan mahsulotni sotish yuzasidan yuridik va jismoniy shaxslar bilan, shu jumladan, davlat ehtiyojlari uchun sotish yuzasidan qonun hujjatlariga muvofiq xo‘jalik shartnomalari tuzish;

- o‘zi yetishtirgan mahsulotga egalik qilish, shu jumladan, uni o‘zi xohlagan iste’molchilarga sotish va xarid qilinadigan mahsulotga oldindan haq to‘lanadigan fyuchers bitimlari tuzish;

- tadbirkorlikdan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda soliq solinadigan cheklanmagan miqdorda daromad (foyda) olish;

- kreditlar olish, boshqa yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulki hamda pul mablag‘larini ixtiyoriylik asosida va shartnoma shartlariga muvofiq jalb qilish;

- kredit olish uchun yer uchastkasidan foydalanishni ijaraga berish huquqini va yetishtirilgan mahsulotni garovga qo‘yish;

- kichik va xususiy korxonalar uchun berilgan imtiyozlarning barcha turlaridan foydalanish;

- qonun hujjatlarida belgilangan tartibda xodimlarni ishga yollash (doimiy va vaqtinchalik asosida) va ular bilan tuzilgan mehnat shartnomalarini bekor qilish;

- ixtiyoriy ravishda birlashish, shu jumladan, ulush (pay) asosida birlashish, jamiyatlar, ittifoqlar, uyushmalar hamda boshqa birlashmalarga kirish;

- huquqlarini himoya qilish uchun o‘z faoliyatining har qanday masalalari bo‘yicha sudga murojaat qilish.

- faoliyatning qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turlarini amalga oshirish.

Qonunga muvofiq fermer xo‘jaligi zimmasiga quyidagi majburiyatlar ham yuklatiladi:

- yer uchastkasidan ijara shartnomasida belgilangan maqsad va shartlarda maqsadli, samarali va oqilona foydalanilishini ta’minlash;

- ekologiya talablariga va atrof-muhitni muhofaza qilishning boshqa qoidalariga rioya etish;

- yerning meliorativ holatini yaxshilash va yer uchastkasining unumdorligini oshirish chora-tadbirlarini amalga oshirish, biznes-rejalarda ushbu maqsadlar uchun mablag'lar ajratilishini nazarda tutish;

- yer uchastkasidan, bosharti ijara shartnomasida boshqa muddat belgilangan bo'lmasa, bir yil mobaynida foydalanish;

- paxta va g'allani navlar bo'yicha joylashtirishning belgilangan talablariga rioya qilish;

- suvdan limit asosida foydalanish to'g'risidagi shartnomaga muvofiq suv resurslaridan foydalanish;

- xo'jalik ichki melioratsiya tarmog'ini tozalash va ta'mirlash; servitutlarga rioya etish;

- fermer xo'jaligining majburiyatlari va qarzlari yuzasidan to'liq javob berish;

- qonun hujjatlarida belgilangan tartibda soliq va boshqa majburiy to'lovlarni o'z vaqtida to'lash;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlari va boshqa mahsulotlar yetishtirishda standartlar talablariga rioya qilish;

- qishloq xo'jaligi zararkunandalari va kasalliklariga qarshi kurash olib borish.

Fermer xo'jaligi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa majburiyatlarni ham o'z zimmasiga oladi.

Fermer xujaligi faoliyatining iqtisodiy asoslari mulkchilik munosabatlariga borib taqaladi. Fermer xo'jaligi o'ziga qarashli xo'jalik imoratlari, qishloq xo'jaligi ekinzorlari va ko'chatzorlari, dov-daraxtlar, mahsuldor chorva mollari, parrandalar, qishloq xo'jaligi texnikasi, inventar, asbob-uskunalar, transport vositalari, pul mablag'lari, intellektual mulk obyektlari, shuningdek, fermer xo'jaligi balansida bo'lgan boshqa mol-mulkning, ishlab chiqarish faoliyati natijasida yetishtirilgan mahsulotning, olingan daromad (foyda)ning va qonunda taqiqlanmagan asoslarda olingan boshqa mol-mulkning egasi hisoblanadi.

Fermerning pul va moddiy mablag'lari, tovarlarni sotishdan, ishlarni bajarishdan, xizmatlar ko'rsatishdan, shuningdek, faoliyatning boshqa turlaridan olingan daromad (foyda), qimmatli qog'ozlardan olingan daromadlar, yuridik va jismoniy shaxslarning beg'araz xayriya va boshqa badallari, ehsonlari va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar fermer xo'jaligi mol-mulkini shakllantirish manbalari bo'lishi mumkin.

Fermer xo'jaligining mol-mulki fermerga tegishlidir, u qonunga muvofiq ushbu mol-mulkka egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi.

Fermer xo'jaligining mulki umumiy (ulushli yoki birgalikdagi) egalik asosida uning a'zolariga tegishli bo'ladi. A'zolarining istagiga ko'ra xo'jalik har bir a'zosining mulkdagi ulushi pay asosida belgilab qo'yilishim mumkin. Mol-mulkdan foydalanish a'zolarining kelishuviga muvofiq amalga oshiriladi. Xo'jalik faoliyati natijasida olingan foydaning fermerlar ixtiyorida qoladigan yakuniy qismi ham, a'zolarining mulkdagi ulushiga mos holda taqsimlanishi mumkin.

Mulkdan foydalanish buyicha shartnoma tuzilishi xo'jalik a'zolari orasida kelib chiqadigan turli ixtiloflarning oldini oladi.

Yerga egalik masalasi fermer xo'jaligining mulkchilik munosabatlarida asosiy o'rinni egallaydi. Negaki, butun agrar siyosatning muhim masalasi, negizi - yerga mulkchilik masalasidir.

Fermer xo'jaligini yuritish uchun yer uchastkalari tanlov asosida ijaraga beriladi. Ijara muddati qonunga muvofiq kamida 30 va ko'pi bilan 50 yil qilib belgilangan. Yer uchastkasining ijara muddati tamom bo'lgandan keyin fermer xo'jaligi ijara shartnomasini yangi muddatta uzaytirish (muddatini cho'zish) huquqiga egadir.

Fermer xo'jaligi rahbari vafot etgan taqdirda, yer uchastkasiga ijara huquqi va ijara shartnomasini yangi muddatta uzaytirish (muddatini cho'zish) huquqi qonun hujjatlariga muvofiq meros bo'yicha o'tadi.

Fermer xo'jaligiga berilgan yer uchastkasi xususiylashtirilishi, oldi-sotdi, hadya, ayirboshlash, garov obyekti bo'lishi, shuningdek, ikkilamchi ijaraga berilishi mumkin emas.

Fermer xo'jaligining muassisi bo'lgan shaxs uning rahbari hisoblanadi. U o'n sakkiz yoshga to'lgan, muomalaga layoqatli, qishloq xo'jaligida tegishli malaka va ish tajribasiga ega bo'lishi kerak. Fermer xo'jaligi boshlig'i xo'jalik faoliyatini boshqarishga oid barcha masalalarni yakkaboshchilik tamoyili asosida mustaqil hal etadi.

Fermer xo'jaligining faoliyati fermerning va mehnat shartnomasi bo'yicha unda ishlovchi shaxslarning shaxsiy mehnatiga asoslanadi. Fermer xo'jaligida mehnat shartnomasi asosida ishlayotgan shaxslarning mehnatiga haq to'lash qonun hujjatlarida belgilangan eng kam oylik ish haqidan oz bo'lmagan miqdorda, tomonlarning kelishuviga binoan ham pul tarzida, ham natura tariqasida to'lanadi. Fermer xo'jaligida ishlangan vaqt mehnat stajiga qo'shiladi. Ijtimoiy sug'urta bo'yicha nafaqalar va pensiyalar tayinlash hamda to'lash qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlarda amalga oshiriladi.

Fermer xo'jaligining ishlab chiqarish va boshqa faoliyati natijasida olingan daromad (foyda) soliqlar, yig'imlar hamda boshqa majburiy to'lovlar to'langandan keyin butunlay fermer xo'jaligining ixtiyoriga o'tadi.

Fermer xo'jaligi quyidagi hollarda tugatiladi:

- yer uchastkasini ijaraga olish huquqidan ixtiyoriy ravishda voz kechilganda, xo'jalik faoliyatini davom ettirish istagida bo'lgan merosxo'r bo'lmaganda;

- fermer xo'jaligi kreditorlik qarzlarni to'lashga noqobilligi tufayli bankrot deb e'lon qilinganda;

- yer uchastkasini davlat ehtiyojlari va boshqa jamoat ehtiyojlari uchun olib qo'yish zarur bo'lganda;

- yer to'g'risidagi qonunlar fermer xo'jaligi tomonidan buzilganligi oqibatida yer uchastkasining ijara shartnomasi belgilangan tartibda bekor qilinganda;

- davlat ehtiyojlari uchun kontraktatsiya shartnomasida nazarda tutilmagan ekinlar ekilganda;

- fermer xo'jaligi rahbari (fermer) ning qaroriga binoan;

- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda sudning qaroriga binoan

Respublikamizda fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish davrini shartli ravishda 4 bosqichga bo‘lish mumkin.

№	Bosqichlar	Bosqichlar davri	Bosqichlarning nomlanishi
1.	I-bosqich	1989-1997 yillar	Fermer xo‘jaliklarini dastlabki vujudga kelishi va shakllanishi davri
2.	II-bosqich	1998-2001 yillar	Fermer xo‘jaliklarining me‘yoriy-huquqiy bazasini yaratish va mustahkamlash davri
3.	III-bosqich	2002-2007 yillar	Surunkasiga zarar ko‘rib ishlagan past rentabelli shirkatlarni tugatish negizida fermer xo‘jaliklarini keng ko‘lamda ustivor rivojlantirish davri
4.	IV-bosqich	2008 yildan boshlab	Fermer xo‘jaliklarining hajmini optimallashtirish davri

1-chizma. Fermer xo‘jaliklarini rivojlanish bosqichlari

I-bosqich – 1989-1997 yillar.

Respublikada fermer xo‘jaliklarini mustaqil xo‘jalik yuritish subyekti sifatida rasman tan olish va faol shakllantirish jarayoni 1991 yilning oxirlaridan boshlandi. Qishloq xo‘jaligida bozor munosabatlarini joriy etishni jadallashtirish, mulkchilikning turli shakllarini vujudga keltirish, xususiy mulk va shaxs manfaatlarining ustivor rivojlanishini ta‘minlash maqsadida 1991 yil 29 noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 295-sonli «Respublikada dehqon (fermer) xo‘jaliklarini yanada mustahqamlash va tadbirkorlik faoliyatini davlat yo‘li bilan qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida»gi farmoni qabul qilindi. Bu farmonning qabul qilinishi respublikada fermer xo‘jaliklarini bozor sharoitida shakllanib kelayotgan xo‘jalik yuritishining yangi shakli sifatida hisobga olish va rivojlantirish uchun dastlabki huquqiy asos bo‘lib xizmat qildi. Farmonda fermer xo‘jaliklarini shakllantirish maqsadida boshlang‘ich yer fondini shakllantirish, ularni moddiy-texnika resurslari va kreditlar bilan ta‘minlash hamda fermerlar faoliyatini davlat yo‘li bilan qo‘llab-quvvatlash masalalari belgilab berildi.

Respublika Prezidentining 295-sonli farmoni asosida 1991 yil 30 dekabrda Vazirlar Mahkamasining 315-sonli “Respublikada dehqon (fermer) xo‘jaliklarini yanada rivojlantirish va mustahkamlash chorlari haqida”gi qarori e‘lon qilindi. Mazkur qarorining 1-bandiga muvofiq fermer xo‘jaliklari tashkil etish uchun 200 ming gektardan iborat yer fondi tuzish ko‘zda tutilgani holda haqiqatda ajratilgan yer maydoni 217232 gektarga teng bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 315-sonli qarorini hayotga tatbiq etilishi natijasida respublikamizda fermerlik harakati ancha kuchaydi.

Dastlabki tashkil etilgan fermer xo‘jaliklari asosan respublika hukumati tomonidan ajratilgan davlat yer fondi bazasida, zahiradagi yerlarda, mehnat resurslari yetishmaydigan, yangi sug‘oriladigan, qishloq xo‘jaligi korxonalarining kam unumli, foyda bermaydigan yoki kam rentabelli yerlarida shakllantirilgan.

Bu vaqt oralig‘ida respublika qishloq xo‘jaligida dehqon (fermer) xo‘jaliklarini shakllantirish borasida dastlabki qadam qo‘yilgan bo‘lishiga qaramay, hali ularning mustahkam ildiz otishlari uchun qonuniy asos yaratilmagan edi. Shu tufayli 1992 yil 3 iyulda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan “Dehqon xo‘jaligi to‘g‘risida”gi qonunning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. Qonunda dehqon (fermer) xo‘jaliklari faoliyatining tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy asoslari belgilab berildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993 yil 7 yanvardagi 13-sonli “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligida iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirishni chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori dehqon (fermer) xo‘jaliklarini yanada rivojlantirish uchun yangi istiqbollar ochib berdi. Bu qarorning ahamiyati shundaki, unda birinchi marta past rentabelli va zarar keltirib ishlayotgan davlat xo‘jaliklarini tugatib, ular ba’zasida kollektiv, ijara va fermer xo‘jaliklarini tashkil etish vazifasi belgilab berilgan edi.

II-bosqich – 1998-2001 yillar.

Bu davr fermerchilik harakatini rivojlantirishning me‘yoriy-huquqiy bazasini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Qishloq xo‘jaligida bozor munosabatlarning faol kirib borishi va tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi bilan

fermer xo‘jaliklarining yangi ijtimoiy-iqtisodiy ukhad sifatida mohiyatini aniqlashtirish, ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslarini teranlashtirish hamda huquqiy maqomini mustahkamlash zaruriyati yuzaga keldi.

O‘zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi «Dehqon xo‘jaligi to‘g‘risida»gi va «Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida»gi qonunlari qabul qilinishi bilan fermer va dehqon xo‘jaligining maqomi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va tashkiliy-iqtisodiy asoslari, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlik subyekti sifatidagi umumiy va farqli tomonlarini aniq belgilab berildi.

Bu davrda past rentabelli va zarar ko‘rib ishlayotgan shirkat xo‘jaliklarini fermer xo‘jaliklariga aylantirish mexanizmi ishlab chiqildi va tajriba tariqasida amaliyotda qo‘llanila boshlandi.

Respublikamizda 1999 yildan boshlab zarar keltirib keltirib ishlayotgan, past rentabelli va istiqbolsiz shirkat xo‘jaliklarini fermer xo‘jaliklariga aylantirish jarayoni boshlandi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 15 maydagi 243-sonli qaroriga asosan Xorazm viloyatidagi jami 8 ta shirkat xo‘jaligi tugatilib, o‘rnida 472 ta, 1999 yil 25 dekabrda 543-sonli qarori bilan jami 8 ta shirkat xo‘jaligi tugatilib, ular o‘rnida 564 ta fermer xo‘jaliklari tanlov asosida tashkil etildi. Bularga qo‘shimcha ravishda Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 29 dekabrda 516-sonli qaroriga asosan jami 52 ta shirkat xo‘jaligi tugatilib, ular negizida 3031 ta fermer xo‘jaliklari tashkil etildi (3-jadval).

III-bosqich – 2002-2007 yillar.

Respublikamizda fermer xo‘jaliklarini keng ko‘lamda rivojlantirish ishlari 2002 yildan boshlandi. Bu davrga kelib qishloq xo‘jaligida istiqbolsiz shirkat xo‘jaliklari negizida fermer xo‘jaliklari tuzish va ular faoliyatini yo‘lga qo‘yish borasida ma‘lum bir tajribalar to‘plangan edi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 5 maydagi 8-sonli qarori bilan past rentabelli va zarar ko‘rib ishlayotgan shirkat xo‘jaliklarni fermer xo‘jaliklariga aylantirish bilan bog‘liq me‘yoriy hujjatlar to‘plami tasdiqlandi va fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish uchun mukammallashgan darajada huquqiy baza yaratildi.

Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 5 maydagi 8-sonli qarori bilan 83 ta, 2003 yil 22 yanvardagi 38-6-sonli qarori bilan 177 ta shirkat xo‘jaliklari tugatilib, ular negizidan fermer xo‘jaliklari tashkil etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 24 martdagi “Qishloq xo‘jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi PF-3226-sonli Farmoni qishloq xo‘jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning ustivor yo‘nalishlarini belgilashda muhim qadam bo‘ldi. Agar shunga qadar fermer xo‘jaliklariga ajratiladigan yer maydonlari shirkat xo‘jaliklari balansida bo‘lgan bo‘lsa, ushbu farmon qabul qilingandan so‘ng ular yer ijarasi shartnomasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri hokimiyatlar bilan tuzadigan bo‘ldilar. Shuningdek, yer ijarasi 30 yildan 50 yilgacha muddatga tuziladigan bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 27 oktabrdagi “2004-2006 yillarda fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish Konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PF-3342-sonli Farmonining qabul qilinishi, zarar keltirib ishlayotgan istiqbolsiz shirkat xo‘jaliklarini fermer xo‘jaliklariga aylantirish borasida navbatdagi muhim bosqichni boshlab berdi.

Ushbu farmonning ijrosini ta‘minlash maqsadida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 30 oktabrdagi “2004-2006 yillarda fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 476-sonli qarorga ko‘ra zarar keltirib ishlayotgan va istiqbolsiz shirkat xo‘jaliklarini fermer xo‘jaliklariga davlat dasturi qabul qilindi. Bu dasturda 2004-2006 yillar mobaynida zarar ko‘rib ishlayotgan, past rentabelli va istiqbolsiz 1020 ta shirkat xo‘jaligini tugatib, bosqichma-bosqich fermer xo‘jaliklariga aylantirish vazifasi belgilab berildi. Keyinchalik Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 24 dekabrdagi 607-sonli «2005-2007 yillarda fermer xo‘jaliklarini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qaroriga asosan dasturga qo‘shimchalar kiritilib, 2005-2007 yillarda jami 1110 ta, shu jumladan 2005 yilda 406 ta, 2006 yilda 370 ta va 2007 yilda 334 ta shirkat xo‘jaliklarini tugatib, fermer xo‘jaliklariga aylantirish vazifasi belgilandi.

2004 yilda yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi “Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida”gi qonuni qabul qilindi va bu qonun bilan fermer xo‘jaligi tashkil etish uchun yer ajratish tanlov orqali amalga oshirilishi hayotga joriy etildi.

Keyingi yillarda zarar keltirib ishlayotgan shirkat xo‘jaliklarini bosqichma-bosqich tugatib, fermer xo‘jaliklariga aylantirish borasida yirik tadbirlar amalga oshirildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining:

- 2005 yil 7 noyabrdagi PQ-215-sonli “2006 yilda qishloq xo‘jaligi kooperativlari (shirkatlari)ni fermer xo‘jaliklariga aylantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorini ijrosi bo‘yicha 447 ta shirkat xo‘jaliklari tugatilib, ularning negizida 34966 ta fermer xo‘jaliklari tashkil etildi;

- 2006 yil 11 yanvardagi “Meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasini isloh qilish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-255-sonli qaroriga asosan 210 ta hamda Hukumat komissiyasining qarori bo‘yicha qo‘shimcha ravishda 9 ta, jami 219 ta shirkat xo‘jaliklari tugatildi va ular negizida 39064 ta fermer xo‘jaliklari tashkil etildi;

- 2006 yil 21 noyabrdagi PQ-514-sonli “2007 yilda qishloq xo‘jaligi korxonalarini fermer xo‘jaliklariga aylantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaroriga asosan 329 ta zarar keltirib ishlayotgan istiqbolsiz shirkat xo‘jaliklari tugatilib, ular negizida 24091 fermer xo‘jaliklari tender asosida tashkil etildi.

O‘tgan 2002-2007 yillar ichida jami 2034 ta zarar keltirib ishlagan va past retabelli shirkat xo‘jaliklari tugatilib, ular negizida 153604 fermer xo‘jaliklari tashkil etildi (3-jadval).

Respublikamizda zarar keltirib ishlayotgan istiqbolsiz shirkat xo‘jaliklarini bosqichma-bosqich tugatib fermer xo‘jaliklariga aylantirish borasida amalga oshirilgan keng ko‘lamli davlat dasturlari natijasida yildan-yilga ularning ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari yuksalib bormoqda. Xususan, 2002-2008 yillar oralig‘ida fermer xo‘jaliklarining soni 145,0 foizga, ularga birlashtirilgan yer maydonlari hajmi 269,4 foizga, ekin maydonlari 370,4 foizga oshdi.

1-jadval**Respublikada 1999-2007 yillar oralig'ida zarar keltirib ishlayotgan va istiqbolsiz shirkat xo'jaliklari negizida tashkil etilgan fermer xo'jaliklari**

№	Yillar	Tugatilgan shirkat xo'jaliklari soni	Ular negizida tashkil etilgan fermer xo'jaliklari soni
1.	1999 yilda	8	440
2.	2000 yilda	8	479
3.	2001 yilda	52	3031
4.	2002 yilda	91	3822
5.	2003 yilda	177	11383
6.	2004 yilda	326	15161
7.	2005 yilda	445	25023
8.	2006 yilda	666	74124
9.	2007 yilda	329	24091
10.	Jami	2102	157554

Manba: O'zbekiston Fermer xo'jaliklari uyushmasi ma'lumotlari

Fermerlar qaromog'idagi chorva mollari bosh soni ham muttasil o'sib bormoqda. Jumladan, 2002-2008 yillar oralig'ida yirik shoxli qoramollar bosh soni 175,8 foizga, qo'y va echkilar bosh soni 367,6 foizga ko'paydi.

Fermer xo'jaliklarida mahsulot ishlab chiqarish hajmining o'sish sur'atlari yuqoriligi ahamiyatga molikdir. Xususan, 2002-2008 yillarda paxta maydoni 302,5 foizga, don ekinlari maydoni 314,1 foizga o'sgani holda, paxta ishlab chiqarish hajmi 375,8 foizga va don ishlab chiqarish hajmi 360,1 foizga o'sganini ta'kidlab o'tish joiz. Bulardan tashqari sabzavotlar hajmi 785,8 foizga, poliz hajmi 585,4 foizga, go'sht ishlab chiqarish 189,2 foizga, sut 185,7 foizga, tuxum 336,6 foizga

va jun 433,3 foizga oshgan. 2008 yili yaratilgan qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining 32,6 foizi fermer xo'jaliklari hissasiga to'g'ri keldi.

Fermer xo'jaliklarida asosiy qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi ham o'sib borgan. Bunga mulkka egalik hissining tiklanganligi, agrotexnik tadbirlarga rioya etilgani va boshqa bir qator omillar ta'sirida erishilmoqda.

Respublikamiz hukumati tomonidan fermer xo'jaliklarini rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan ulkan tadbirlar natijasida yildan-yilga fermer xo'jaliklarining mamlakat agrar tarmog'ida tutgan o'rnini mustahkamlanib, yaratilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmida ularning salmog'i ortib bormoqda. 2008 yil yakuniga kelib qishloq xo'jaligidagi jami ekin maydonlarining 84,4 foizi, paxta maydonining 98,4 foizi, don ekinlari maydonining 83,4 foizi, sabzavot ekin maydonining 34,8 foizi, poliz ekinlari maydonining 53,8 foizi va yem-xashak ekinlarining 69,7 foizi fermer xo'jaliklari tasarrufida edi.

- Fermer xo'jaliklari 2008 yilda paxta xom ashyosining 99,1 foizini, donning 79,2 foizini, sabzavotlarning 32,9 foizini va poliz mahsulotlarining 47,1 foizini yetishtirib berdilar.

- Qishloq xo'jaligida mulkchilik munosabatlari tubdan isloh qilinib, xususiy sektor ahamiyatining keskin oshishi munosabati bilan qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti tarkibida shirkat xo'jaliklarining salmog'i 2002 yildagi 25,9 foizdan 2008 yilda 2,3 foizga tushgan, ya'ni deyarli o'n bir marta kamaygan. Shu davr oralig'ida fermer xo'jaliklari salmog'i oshib borib, 10,0 foizdan 32,6 foizga yetgan, yoki deyarli 3,3 barobar o'sgan (6-jadval).

- O'simlikchilik mahsulotlari ishlab chiqarishda fermer xo'jaliklarining salmog'i muttasil o'sib bormoqda. Jumladan, fermer xo'jaliklarining o'simlikchilik yalpi mahsulotidagi ulushi 2002 yilda 17,8 foizga teng bo'lgan bo'lsa, 2008 yilda bu ko'rsatkich 54,4 foizga yetdi. Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda fermer xo'jaliklarining ulushi 2002 yilda 2,0 foizga, 2008 yilda 4,1 foizga teng bo'ldi. Statistik ma'lumotlarga qaraganda 2008 yil yakuni bo'yicha respublikamizda 105,3 ming fermer xo'jaliklari faoliyat ko'rsatgan.

- Mutaxassislarning fikricha fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish, ularning samaradorligini yuksaltirish oqibatida quyidagi natijalarga erishildi:
 - xususiy mulkchilik rivojlantirilib, fermer xo‘jaliklarida mulkka bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi, ularda mulk egaligi hissiyoti shakllandi;
 - fermer mulk egasi bo‘lib, unga xo‘jalikning ustav kapitalini mustaqil shakllantirib, boshqarish imkoniyati berildi;
 - yer ijarasi muddatining 30 yildan 50 yilgacha belgilanishi natijasida fermerlarda yerdan samarali foydalanishga rag‘bat shakllantirildi;
 - fermer xo‘jaligi yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lib, tayyorlov, ta’minot va xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar bilan shartnomalarni mustaqil ravishda tuzib, uning bajarilishiga hamkorlar bilan teng huquqda javob berish hissiyoti shakllandi;
 - davlat buyurtmasidan ortiqcha ishlab chiqarilgan mahsulotga erkin narx qo‘yish va sotish huquqiga ega bo‘ldi;
 - mahsulot ishlab chiqarish va sotishdan kelgan sof foydani mustaqil tasarruf etish imkoniyati shakllandi va h.k.o.

II BOB. FERMER XO‘JALIKLARINI YER-SUV VA MEHNAT RESURSLARI VA ULARDAN UNUMLI FOYDALANISH MASALALARI

2.1. Fermer xo‘jaliklarini yer-suv resurslari va ulardan samarali foydalanish masalalari

Davlat yerdan foydalanuvchilarga hamda qishloq xo‘jalik korxonalariga qonunda belgilangan tartibda yer uchastkasi ajratib beradi.

Yer uchastkasi - yer fondining qayd etilgan chegaraga, maydonga, joylashish manziliga, huquqiy rejimi hamda davlat yer kadastri va yer uchastkasiga bo‘lgan huquqlariga, davlat ro‘yxatidan o‘tkazish hujjatlarida aks ettiriladigan boshqa jahatlarga ega bo‘lgan muayyan qismidir.

Har bir qishloq xo‘jalik korxonasi ma‘lum yer maydoniga ega bo‘lib, qishloq xo‘jalik mahsulotlari yetishtirish bilan shug‘ullanadi. Korxonaning umumiy yer maydoni tabiiy sharoitlari hamda xo‘jalikda foydalanish xususiyatiga ko‘ra bir xil emas. Hamma yerlardan ham qishloq xo‘jalik mahsulotlari yetishtirishda foydalanilmaydi. Shuning uchun yer maydonlaridan qishloq xo‘jaligiga yaroqlilari ajratiladi.

Qishloq xo‘jaligiga yaroqli yerlar deganda, doimiy qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish uchun foydalaniladigan yerlar tushuniladi. Ularga haydaladigan yerlar, ekinzorlar, bog‘lar va uzumzorlar, pichanzorlar va yaylovlar kiradi. Qishloq xo‘jaligiga yaroqli yerlar maydoni va uning tarkibi bir xil bo‘lmasdan o‘zgarib turadi.

Fermer va dehqon xo‘jaliklarida ishlab chiqarish faoliyatining asosini yer resurslari tashkil etadi.

2-jadval

**Umumiy yer maydoni va qishloq xo‘jaligi yerlarining yerdan
foydalanuvchilar bo‘yicha taqsimlanishi,
(2012 yil 1 yanvar holatiga, ming gektarda)**

Ер турлари	Қишлоқ хўжалиги корхоналари ва хўжалик- ларининг жами ерлари	Шу жумладан			
		Фермер хўжалик- ларининг ерлари	жамига нисбатан, % да	Деҳқон хўжалик- ларининг ерлари	жамига нисбатан, % да
Умумий ер майдони	22 259,2	5899,2	26,5	621,7	2,8
Қишлоқ хўжалиги- нинг барча ерлари	17 234,3	5265,9	30,5	506,0	2,9
Ҳайдаладиган ерлар	4050,6	3557,2	87,8	460,5	11,4
Боғлар ва узумзорлар	328,3	256,4	78,1	92,2	28,1
Пичанзорлар ва яйловлар	12 774,7	1410,2	11,0	-	-

Fermer xo‘jaliklari tasarrufida 2012 yilning 1 yanvari holatiga jami 5899,2 ming gektar yer maydoni mavjud bo‘lib, uning 5265,9 ming gektarini qishloq xo‘jaligiga yaroqli yerlar, shu jumladan, 3557,2 ming gektarini haydaladigan yerlar, 256,4 ming gektarini bog‘lar va uzumzorlar, 1410,2 ming gektarini pichanzorlar va yaylovlar tashkil etgan.

Bu sanada qishloq xo‘jaligi korxonalarini va xo‘jaliklari umumiy yer maydonining 26,5 % i, qishloq xo‘jaligiga yaroqli yerlarning 30,5 % i, haydaladigan yerlarning 87,8 % i, bog‘lar va uzumzorlarning 78,1 % i, yaylovlar va pichanzorlarning 11,0 % i fermer xo‘jaliklari tasarrufida bo‘lgan.

Dehqon xo‘jaliklari tasarrufida 2012 yilning 1 yanvari holatiga jami 621,7 ming gektar yer maydoni mavjud bo‘lib, uning 506,0 ming gektarini qishloq xo‘jaligiga yaroqli yerlar, shu jumladan, 460,5 ming gektarini haydaladigan yerlar, 92,2 ming gektarini bog‘lar va uzumzorlar tashkil etgan.

O‘zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi 598-I-sonli qonuni bilan tasdiqlangan “Yer Kodeksi”ning 1-bandiga muvofiq: “Yer umummilliy boylikdir, O‘zbekiston Respublikasi xalqi hayoti, faoliyati va farovonligining asosi sifatida undan oqilona foydalanish zarur va u davlat tomonidan muhofaza qilinadi”.

Fermer va dehqon xo‘jaliklarida yerdan foydalanish quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi:

- eng muhim tabiiy resurs, fuqarolar hayotiy faoliyatining asosi tariqasida yer fondini asrash, tuproq sifatini yaxshilash hamda uning unumdorligini oshirish;

- yerlardan oqilona, samarali va belgilangan maqsadda foydalanishni ta‘minlash;

- qishloq xo‘jaligi yerlarining unumdorligini oshirish, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash hamda yerlarni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirish;

- yerga va butun atrof tabiiy muhitga zarar yetkazilishining oldini olish, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash;

- yerga egalik qilish va undan foydalanish shakllarining xilma-xilligi, yer munosabatlari ishtirokchilarining teng huquqliligini ta‘minlash hamda ularning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya etish;

- yerdan foydalanganlik uchun haq to‘lash.

Fermer xo‘jaligiga berilgan yer uchastkalaridan qat‘iy belgilangan maqsadda foydalaniladi. Ular xususiylashtirilishi, shuningdek oldi-sotdi, garov, hadya, ayirboshlash obyekti bo‘lishi va ikkilamchi ijaraga berilishi mumkin emas.

Yer uchastkasining o‘lchami va chegaralari faqat fermer xo‘jaligi boshlig‘ining roziligi bilan o‘zgartirilishi mumkin.

Fermer xo‘jaligi boshlig‘i vafot etgan taqdirda, yer uchastkasini ijaraga olish huquqi qonun hujjatlariga muvofiq ijaraga olish shartnomasining amal qilish muddatiga meros bo‘yicha o‘tadi.

Yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasining amal qilish muddati tugaganidan keyin fermer xo‘jaligi ijaraga olish shartnomasini yangi muddatga uzaytirish huquqiga ega. Fermer xo‘jaligining boshlig‘i vafot etgan taqdirda,

ijaraga olish shartnomasini yangi muddatga uzaytirish huquqiga uning merosxo'ri ega bo'ladi. Yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasi taraflarning kelishuviga binoan, taraflar kelishuvga erishmagan taqdirda esa, sud tomonidan o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin.

Fermer xo'jaligi tugatilgan taqdirda, yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda bekor qilinishi lozim.

Fermer va dehqon xo'jaliklarida yer resurslaridan unumli foydalanishga ularda mavjud yer va ekin maydonlari tarkibi muhim ahamiyat kasb etadi. 2002-2008 yillar oralig'ida fermer xo'jaliklariga birlashtirilgan ekin maydonlari 307,1 foizga, don ekinlari maydoni 314,1 foizga, paxta maydoni 302,5 foizga, sabzavotlar maydoni 538,1 foizga oshgan bo'lsa, dehqon xo'jaliklariga birlashtirilgan ekin maydonlari 115,5 foizga, don ekinlari 117,8 foizga va sabzavot ekinlari 115,1 foizga oshdi.

3-jadval

Fermer va dehqon xo'jaliklarining ekin maydonlari tarkibi, (ming gektarda)

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2002 йил	2004 йил	2006 йил	2012 йил	2012 й.га нисб., % да
Фермер хўжаликларида:						
Экин майдони, ш.ж.	минг га	991,6	1762,6	2710,6	3045,2	307,1
Дон экинлари	минг га	414,0	805,3	1181,5	1300,3	314,1
Техника экинлари, жами	минг га	473,4	816,6	1280,1	1466,3	309,7
ш.ж. Paxta	минг га	463,9	793,2	1268,4	1403,3	302,5
Картошка	минг га	2,1	3,3	5,2	9,8	466,6
Сабзавотлар	минг га	10,5	19,0	45,0	56,5	538,1
Полиз экинлари	минг га	8,8	14,4	19,4	22,7	258,0
Ем-хашак экинлари	минг га	82,8	104,0	179,4	203,5	245,8

2008 yil yakuniga kelib qishloq xo'jaligidagi jami ekin maydonlarining 84,4 foizi, paxta maydonining 98,4 foizi, don ekinlari maydonining 83,4 foizi, poliz ekinlarining 53,8 foizi va yem-xashak ekinlarining 69,7 foizi fermer xo'jaliklari hissasiga to'g'ri kelgan bo'lsa, shu yillar oralig'ida dehqon

xo‘jaliklarining jami ekin maydonlaridagi salmog‘i 13,0 foizni, don ekinlari maydonida 14,2 foizni, kartoshka maydonida 82,8 foizni, sabzavotlarda 64,7 foizni, poliz ekinlarida 44,5 foizni va yem-xashak ekinlarida 22,7 foizni tashkil etdi (11-jadval).

Fermer va dehqon xo‘jaliklarida yer resurslaridan foydalanish eng avvalo yerlarning meliorativ holatini va tuproq unumdorligini yaxshilash masalalariga borib taqaladi. Agrotexnik tadbirlarning muddati vaqtida bajarilmay, kechiktirib yuborilishi yerlarning umumiy sho‘rlanish darajasining oshib borishiga va hosildorlikning pasayishiga olib keladi. Almashlab ekish tizimining buzilishi, mineral o‘g‘itlarni qo‘llashning maqbul nisbatlariga amal qilmaslik tuproqdan har yili ko‘p miqdordagi foydali elementlarning chiqib ketishiga, tuproq sifat ko‘rsatkichlarining pasayishi va oqibatda, bir gektar hisobiga olinayotgan mahsulot birligining kam bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin.

4-jadval

Fermer va dehqon xo‘jaliklarining jami ekin maydonlaridagi salmog‘i, (barcha toifadagi xo‘jaliklarga nisbatan foizda)

Kўrsatkichlar	2002	2004	2006	2012
Фермер хўжаликлари салмоғи				
Жами экин майдони, ш.ж.	28,0	47,7	74,5	84,4
Пахта	32,6	54,5	87,6	98,4
Дон экинлари	27,0	48,3	73,0	83,4
Картошка	4,3	6,3	9,9	16,3
Сабзавотлар	8,2	13,8	29,1	34,8
Полиз экинлари	23,6	41,5	51,9	53,8
Ем-хашак экинлари	25,1	36,6	60,5	69,7

Tuproq unumdorligini oshirish choralarini ko‘rmay turib, texnologik ishlov bermasdan va barcha agrotexnik tadbirlarni amalga oshirmasdan qishloq xo‘jaligi ekinlaridan yuqori hosil olish va yaxshi natijaga erishish mumkin emas.

Fermer va dehqon xo'jaliklarida yer resurslaridan foydalanishni to'g'ri tashkil qilish, eng avvalo, undan iqtisodiy jihatdan samarali foydalanish va shu bilan bog'liq bo'lgan tadbirlarni amalga oshirishga qaratilishi kerak. Buning uchun:

- kam unumli yerlarni o'zlashtirib, yuqori unumli yerlarga aylantirish bilan bir qatorda, mavjud foydalanilayotgan yerlarda melioratsiya ishlarini o'tkazish;

- yerlarni kapital tiklash, shamol va suv eroziyasiga qarshi tadbirlar o'tkazish;

- mahalliy va mineral o'g'itlardan to'g'ri nisbatlarda foydalanish;

- almashlab ekishni oqilona joriy qilish tadbirlarini belgilash va qat'iy ravishda almashlab ekish texnologiyasiga amal qilish;

- muntazam ravishda yerlarning sho'rini yuvib turish, o'z vaqtida yerlarni ekishga tayyorlash, tuproqqa ishlov berish va kultivatsiyalash;

- barcha haydaladigan maydonlari tuproq tarkibi va sifatini maxsus laboratoriya sharoitida qayta o'rganib chiqish va baholash;

- barcha agrotexnik va agrokimyo chora-tadbirlarini ilm-fan tavsiyalariga va ilg'orlar tajribalarini e'tiborga olgan holda amalga oshirish va boshqalar.

Fermer xo'jaligi o'ziga ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda tovar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi xo'jalik yurituvchi subyektdir.

Fermer xo'jaligini yuritish uchun:

- zaxiradagi yerlardan yer uchastkalari;

- yuridik va jismoniy shaxslarga berilmagan, qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardan yer uchastkalari;

- qayta tashkil etilayotgan va tugatilayotgan qishloq xo'jaligi kooperativlarining (shirkat xo'jaliklarining) hamda boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari, muassasalari va tashkilotlarining yer uchastkalari;

- qishloq xo'jaligi kooperativlarining (shirkat xo'jaliklarining) hamda boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari, muassasalari va tashkilotlarining yer uchastkalari beriladi.

Fermer xo'jaliklariga qishloq xo'jaligi kooperativlarining (shirkat xo'jaliklarining) hamda boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari, muassasalari va tashkilotlarining yer uchastkalaridan berilgan yer uchastkalari ularning balansidan chiqariladi.

Ilmiy-tadqiqot muassasalariga, oliy o'quv yurtlariga, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlariga va umumta'lim maktablariga o'quv, tajriba, nav sinash maqsadlari uchun berilgan yerlar hamda suv fondi yerlari fermer xo'jaliklariga berilmaydi.

Fermer xo'jaliklari yuritish uchun yer uchastkalari tanlov asosida ijaraga ellik yilgacha bo'lgan, lekin o'ttiz yildan kam bo'lmagan muddatga beriladi. Fermer xo'jaligi yuritish uchun yer uchastkasini olishda fermer xo'jaligi tashkil etilayotgan joyda yashovchi shaxslar ustun huquqdan foydalanadilar.

Zaxira yerlardan yoki yuridik va jismoniy shaxslarga berilmagan, qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardan yer uchastkalari berish masalalarini ko'rib chiquvchi tuman komissiyasi o'tkazgan tanlov yakunlariga ko'ra tuman hokimining qaroriga asosan beriladi.

Qishloq xo'jaligi korxonalari, muassasalari va tashkilotlarining yer uchastkalari mazkur shirkat xo'jaligining yoki korxonasi, muassasasi, tashkilotning a'zolariga fermer xo'jaligi yuritish uchun qishloq xo'jaligi korxonasi, muassasasi va tashkilotining vakolatli organi tomonidan o'tkazilgan tanlov yakunlariga ko'ra tuman hokimining qaroriga asosan berilishi mumkin.

Tuman hokimining fermer xo'jaligi yuritish uchun yer uchastkasi berish to'g'risidagi qarori viloyat hokimi boshchilik qiladigan yer uchastkalari berish masalalarini ko'rib chiquvchi viloyat komissiyasi tomonidan tasdiqlanganidan keyin kuchga kiradi.

Yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasi fermer xo'jaligining boshlig'i va tuman hokimi tomonidan imzolanadi.

Qishloq xo'jaligi korxonasi, muassasasi va tashkiloti vakolatli organining hamda tuman hokimining yer uchastkasi berishni rad etish to'g'risidagi qarorlari ustidan, shuningdek yer uchastkalari berish masalalarini ko'rib chiquvchi viloyat

komissiyasining tuman hokimining qarorini tasdiqlashni rad etish to'g'risidagi qarori ustidan sudga yoki bo'ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga, mansabdor shaxsga shikoyat qilish mumkin.

Fermer xo'jaligi yuritish uchun yer uchastkalari olgan va qishloq aholi punktida turar joyi bo'lgan shaxslarning tomorqa yer uchastkasi saqlanib qoladi.

Fermer xo'jaligining yer uchastkasi chegaralari naturada (joyning o'zida) yer tuzish xizmati organlari tomonidan mahalliy budjet mablag'lari hisobidan belgilanadi.

Fermer xo'jaligiga ijaraga beriladigan yer uchastkalarining eng kam o'lchami bir shartli bosh chorva molga hisoblaganda Andijon, Namangan, Samarqand, Toshkent, Farg'ona va Xorazm viloyatlaridagi sug'oriladigan yerlarda kamida 0,3 gektarni, boshqa viloyatlar va Qoraqalpog'iston Respublikasidagi sug'oriladigan yerlarda kamida 0,45 gektarni, sug'orilmaydigan (lalmikor) yerlarda esa kamida 2 gektarni tashkil etadi.

Yer uchastkalari berilganda fermer xo'jaligi o'z zimmasiga qishloq xo'jalik ekinlarining hosildorligi (uch yil uchun o'rtacha yillik hosil hisobida) yerning kadastr bahosidan kam bo'lmasligini ta'minlash majburiyatini oladi. Bu majburiyat yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasida mustahkamlab qo'yiladi.

Fermer xo'jaligi ishlab chiqarish maqsadlari uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlarda yer uchastkalarini qo'shimcha ijaraga olishi mumkin.

Kreditlar olish uchun fermer xo'jaligi o'z mol-mulkini, shuningdek yer uchastkasiga bo'lgan ijara huquqini garovga qo'yishga haqli. Fermer xo'jaligi yer uchastkasiga bo'lgan ijara huquqlarini ijaraga beruvchining roziligisiz faqat qonunda yoki ijara shartnomasida nazarda tutilgan hollarda garovga qo'yishga haqli.

Fermer xo'jaliklari yer ijarachisi sifatida quyidagi huquqlarga ega:

- yer uchastkasida undan foydalanish maqsadiga muvofiq mustaqil xo'jalik yuritish;

- qishloq xo'jalik ekinzorlari va ko'chatzorlari hamda dov-daraxtlarga, yetishtirilgan qishloq xo'jalik mahsuloti va uni realizatsiya qilishdan olingan daromadga bo'lgan mulk huquqi;

- yerlarni sug'orish va ularning zaxini qochirish, agrotexnika va boshqa melioratsiya ishlari o'tkazish;

- qishloq xo'jalik ekinlarini, dov-daraxtlarni sug'orish hamda boshqa maqsadlar uchun sug'orish manbalaridan limitlarga muvofiq suv olish;

- yer egalari bilan kelishilgan holda belgilangan tartibda uy-joy binolari, ishlab chiqarish, madaniy-maishiy hamda boshqa imoratlar va inshootlarni barpo etish;

- yer uchastkasi olib qo'yilgan taqdirda unga yetkazilgan zararining (shu jumladan boy berilgan foydaning) qoplanishini yoki yer uchastkasidan ixtiyoriy ravishda voz kechilganida sarflangan xarajatlarning to'lanishini talab qilish.

Fermer xo'jaliklari yerdan foydalanuvchi ijarachi sifatida quyidagi majburiyatlarga ega:

- yerdan belgilangan maqsadga muvofiq oqilona foydalanish, tuproq unumdorligini oshirish, ishlab chiqarishning tabiatni muhofaza qiluvchi texnologiyalarini qo'llash, o'z xo'jalik faoliyati natijasida hududda ekologik vaziyatning yomonlashuviga yo'l qo'ymaslik;

- yer uchastkasidan qonun hujjatlarida va ijaraga olish shartnomasida ko'rsatilgan shartlar asosida, belgilangan maqsadda, samarali va oqilona foydalanilishini ta'minlashi;

- ekologik talablarga va atrof muhitni muhofaza qilishning boshqa qoidalariga rioya etishi;

- yer uchastkasining meliorativ holatini yaxshilash, uning unumdorligini saqlab qolish va oshirish tadbir-choralarini ko'rishi, biznes-rejada shu maqsad uchun mablag'lar ajratilishini nazarda tutishi;

- agar ijaraga olish shartnomasida boshqa muddat belgilangan bo'lmasa, yer uchastkasi berilgan vaqtdan e'tiboran bir yil ichida undan foydalanishga kirishishi;

- yer uchastkasini saqlash shartlariga va servitutlarga rioya etish.

Fermer xo'jaliklari qishloq xo'jaligi mahsulotini ishlab chiqarish bilan bir qatorda boshqa xo'jalik faoliyati bilan shug'ullanishlaridan qat'i nazar, yagona yer solig'ini to'laydilar. Yagona yer solig'i umumdavlat va mahalliy darajada solinadigan bir qator soliqlar (foyda solig'i va, mulk solig'i, yer solig'i va boshqa) o'rniga to'lanadigan yagona soliq turi hisoblanadi. Qishloq xo'jaligini yuritish uchun egalik qilish, foydalanishga yoki ijaraga berilgan yer uchastkasi maydoni yer solig'i solish obyekti hisoblanadi. Bugungi kunda yer solig'i bo'yicha bir qator soliq imtiyozlari belgilangan.

Soliq solinmaydigan yer uchastkalariga quyidagi yerlar kiradi:

- qishloq aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari;
- ihota daraxtzorlari egallagan yerlar (bularga yog'och-taxta olish maqsadida yetishtiriladigan terakzorlar kiritilmaydi);

- sport inshootlari, stadionlar, sport maydonchalari, suv havzalari, sportning texnik turlari obyektlari va boshqa jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish komplekslari, onalar va bolalarning dam olish va sog'lomlashtirish joylari, sanatoriy-kurort muassasalari va dam olish uylari, o'quv-mashq bazalari egallagan yerlar;

- ta'lim, madaniyat va sog'liqni saqlash obyektlari band etgan yerlar;

- yangi o'zlashtirilayotgan yerlar va meliorativ holatini yaxshilash ishlari olib borilayotgan sug'oriladigan yerlar - loyihada nazarda tutilgan muddatga, lekin ishlar boshlanganidan e'tiboran ko'pi bilan besh yilga. Agar loyihada yerlarni o'zlashtirish va meliorativ ishlarni amalga oshirish muddatlari ko'rsatilmagan yoki yer uchastkasi boshqa muddatlarda topshirilgan bo'lsa, yer uchastkasi uchun soliq meliorativ ishlar va yangi yerlarni o'zlashtirish ishlari bajarilgan yillar uchun to'lanmaydi, lekin u 5 yildan oshmasligi kerak;

- fermer xo'jaliklarining o'z mablag'lari hisobidan o'zlashtirilayotgan yer qismida, tegishli loyihada nazarda tutilgan o'zlashtirish muddatiga, yerlarni o'zlashtirish boshlangan paytdan boshlab 5 yil mobaynida;

- yangi tut ko'chatlari ekilgan yerlar, qator oralaridan qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish uchun foydalanilishidan qat'i nazar, uch yil muddatga. Shu

munosabat bilan bahorda ekilgan tut ko'chatlari ekilgan yilni hisoblaganda uch yilga soliq to'lashdan ozod etiladi, kuzda ekilgan ko'chatlar esa ularni ekishdan keyingi yildan boshlab uch yilga soliq to'lashdan ozod etiladi;

- yangi o'tqazilgan bog' va tokzorlar bilan band bo'lgan yer uchastkalari, qator oralariga qishloq xo'jaligi ekinlari ekilishidan qat'iy nazar, ularning maydonlari ana shu meva va uzum ko'chatlari o'tqazilgan oydan boshlab, ular meva bera boshlaydigan muddatgacha soliq solinadigan bazadan chiqariladi;

- qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi sohasidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlari, ilmiy, tajriba, eksperimental va o'quv-tajriba xo'jaliklarining bevosita ilmiy va o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik va o'rmon fondidagi yerlari Mazkur imtiyoz mavzu doirasi tasdiqlangan ilmiy maqsadlarni amalga oshirishda foydalaniladigan ekin va ko'chatlar band etgan yer uchastkalariga tatbiq etiladi.

Yangi barpo etilgan fermer xo'jaliklari davlat ro'yxatiga olingan paytdan boshlab ikki yil muddatga yagona yer solig'ini to'lashdan ozod etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 11 yanvardagi 255-sonli "Meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasini isloh qilish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga muvofiq meva-sabzavotchilik va uzumchilikka ixtisoslashgan shirkat xo'jaliklari negizida tashkil etilgan fermer xo'jaliklari yagona yer solig'i to'lashdan 5 yil muddatga ozod qilingan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar bo'yicha qishloq xo'jaligi yerlari uchun yagona yer solig'ining bazaviy stavkalari, ma'muriy tumanlar va shaharlar bo'yicha sug'oriladigan qishloq xo'jaligi yerlari uchun yagona yer solig'ining bazaviy stavkalari, shuningdek yagona yer solig'ining bazaviy stavkalariga tuzatish koeffitsiyentlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Yerning har bir turiga (sug'oriladigan yerlar, lalmikor yerlar, pichanzorlar, o'tloqlar va hokazo) tegishli bazaviy stavkalar va tuzatish koeffitsiyentlari qo'llanadi, ular to'lovchilarga O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan tartibda yetkaziladi.

Sugʻoriladigan qishloq xoʻjaligi yerlari boʻyicha bazaviy stavkalar uchun tegishli tuman va shahar boʻyicha tasdiqlangan stavkalar qabul qilinadi.

Lalmikor yerlar, shuningdek pichanzor va oʻtloqlar boʻyicha bazaviy stavkalar uchun Qoraqalpogʻiston Respublikasi va viloyatlar boʻyicha tasdiqlangan stavkalar qabul qilinadi.

Jamoat binolari, suv hhavzalari, kanallar, kollektorlar va yoʻllar, shuningdek qishloq xoʻjaligida foydalanilmaydigan boshqa yerlar band etgan yerlar boʻyicha bazaviy stavkalar uchun tegishli tumanlar va shaharlarning sugʻoriladigan yerlari uchun tasdiqlangan stavkalar qabul qilinadi.

Qishloq xoʻjaligi tovar ishlab chiqaruvchilari yagona yer soligʻi summasini mazkur Yoʻriqnoma ilovasiga binoan shakl boʻyicha hisoblab chiqaradilar va davlat soliq organlariga hisob-kitobni joriy yilning 1 fevraligacha taqdim etadilar. Fermer xoʻjaliklari hisoblab chiqarilgan yagona yer soligʻi umumiy summasining 97,5 foizini maxsus tranzit hisobvaragʻiga, 2,5 foizini Dehqon va fermer xoʻjaliklarini qoʻllab-quvvatlash jamgʻarmasiga toʻlaydilar.

Yagona yer soligʻi yiliga uch marta quyidagi tartibda toʻlanadi:

- hisobot yilining 1 iyuligacha - yillik soliq summasining kamida 20 foizini;
- hisobot yilining 1 sentabrigacha - yillik soliq summasining kamida 30 foizini;
- hisobot yilining 1 dekabrigacha - soliq summasining qolgan qismini.

Yil davomida yer mulklari tarkibi va maydoni oʻzgargan taqdirda soliq toʻlovchi davlat soliq organlariga hisobot yilining 1 dekabriga qadar yagona yer soligʻining yangi hisob-kitobini topshiradi, soliqning qolgan qismi uni hisobga olgan holda toʻlanadi.

2004 yildan boshlab tajriba tariqasida Oʻzbekiston Respublikasining Toshkent va Surxondaryo viloyatlarida yagona yer soligʻini yerning qiymatidan kelib chiqib belgilash tajriba tariqasida sinab koʻrildi. Hozirgi kunga kelib respublikamizning barcha viloyatidagi fermer xoʻjaliklari yagona yer soligʻini yerning normativ qiymatidan kelib chiqib toʻlashga oʻtkazilgan.

O‘zbekiston Respublikasining har yili tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlarida yerning normativ qiymatiga nisbatan yagona yer solig‘i stavkalari o‘rnatib boriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligida 08.02.2005 y. 1324-1-son bilan ro‘yxatga olingan “Qishloq xo‘jaligi yerlarining normativ qiymatidan kelib chiqqan holda qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari tomonidan yagona yer solig‘ini hisoblab chiqarish va to‘lash tartibi to‘g‘risida vaqtinchalik Nizom”ga ko‘ra yagona yer solig‘ining soliq solish obyekti bo‘lib qishloq xo‘jaligi maydonlari va jamoat qurilmalari va hovlilari bilan band bo‘lgan yerlarning normativ qiymati hisoblanadi.

Qishloq xo‘jaligi yerlarining me‘yoriy qiymati O‘zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri bo‘yicha davlat qo‘mitasi tomonidan aniqlanadi va O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi bilan birgalikda har bir qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchisiga yagona yer solig‘ini hisoblab chiqarish uchun yetkaziladi.

Qishloq xo‘jalik korxonalarining suv resurslaridan foydalanishi tartibi (suv uchun to‘lanadigan haq, suvdan foydalanishi limiti va boshqa me‘riy cheklovlar) davlat tomonidan belgilab beriladi. O‘zbekiston Respublikasining 6.05.1993 yildagi № 837-XII "Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida"gi qonunida: “Suvdan foydalanish sohasida davlat boshqaruvi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlari, shuningdek bu sohada maxsus vakolati bo‘lgan hamda suvdan foydalanishni bevosita yoki havza (hududiy) boshqarmalari orqali tartibga solib turuvchi davlat organlari hamda boshqa davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi”, - deb belgilab qo‘yilgan..

Qonunga muvofiq suvdan qishloq xo‘jalik ehtiyojlari uchun foydalanuvchilar oldiga quyidagi majburiyatlar ham yuklangan:

- suvdan foydalanishning belgilangan limitlari, rejalari, qoidalari, me‘yorlari va rejimlariga rioya etishlari, tik drenajni inobatga olgan holda foydalanishning barcha turlari uchun ishlatilayotgan suvni hisobga olib borishlari;

- ichki xo‘jalik sug‘orish, suv chiqarish va kollektor-drenaj tarmog‘i hamda undagi inshootlarni va suv chiqarish quduqlarini texnika jihatidan ishga yaroqli holda saqlashlari;

- melioratsiya qilingan yerlarni kompleks rekonstruksiya qilishlari va qishloq xo‘jalik ekinlari hamda o‘simliklarni sug‘orish, shuningdek yaylovlarga suv chiqarishning maqbul rejimini saqlashlari;

- suvni tejaydigan texnologiyalar va ilg‘or texnikani joriy etish orqali sug‘orishning uslub hamda usullarini takomillashtirishlari;

- qishloq xo‘jalik ehtiyojlari uchun foydalanadigan suv monitoringi asosida salbiy jarayonlarning sabablari va oqibatlarini bartaraf etishlari;

- belgilab olingan aniq maqsadlarga muvofiq foydalanilayotgan suvlarning samaradorligini oshirishlari shart.

Qishloq xo‘jaligida suvdan foydalanish fermer va dehqon xo‘jaliklarining sug‘oriladigan yerlarida qulay suv rejimi vujudga keltirish maqsadida amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 5 yanvardagi 8-con qarori bilan tasdiqlangan “Qayta tashkil etilayotgan qishloq xo‘jaligi korxonalarini xududida o‘zaro suv xo‘jaligi munosabatlarini tartibga solish tartibi” qayta tashkil etilgan qishloq xo‘jaligi korxonalarini xududida o‘zaro suv xo‘jaligi munosabatlarini tartibga solish shartlarini belgilaydi.

O‘zaro suv xo‘jaligi munosabatlarini tartibga solish - suvdan belgilangan limit bo‘yicha foydalanish rejasini tuzish, suvdan foydalanuvchilarni suv bilan ta‘minlash, suvni taqsimlash, suv aylanishini belgilash, suvdan foydalanish ustuvorligiga rioya qilish, suv resurslaridan oqilona foydalanilishini nazorat qilish, suv xo‘jaligi obyektlaridan foydalaniish ishlarini tashkil etish kabilarni o‘z ichiga oluvchi ishlar majmuidir.

Suvdan foydalanuvchilar - muayyan miqdorda suv olish, undan foydalanish va oqovaga chiqarish bilan borliq xo‘jalik faoliyatini va boshqa faoliyatni amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxslar bo‘lib, ular jumlasiga fermer va dehqon xo‘jaliklari xamda boshqa yuridik va jismoniy shaxslar kiradi.

Qayta tashkil etilgan qishloq xo‘jaligi korxonalari hududida suvdan foydalanish munosabatlarini Suvdan foydalanuvchilar uyushmasi - muayyan miqdorda suv olish, undan foydalanish va oqavaga chiqarish bilai bog‘liq xo‘jalik faoliyatini va boshqa faoliyatni amalga oshiruvchi yangi tashkil etilgan fermer xo‘jaliklari va boshqa yuridik jismoniy shaxslar birlashmasi tartibga solib turadi. Suvdan foydalanuvchilar uyushmasi qayta tashkil etilayotgan qishloq xo‘jaligi korxonalari xududida o‘zaro suv xo‘jaligi munosabatlarini tartibga solib borishni ta‘minlash uchun tashkil qilinadi.

Umumiy foydalanishdagi suv xo‘jaligi obyektlariga sobiq xo‘jalik xududidagi barcha suvdan foydalanuvchilarga xizmat ko‘rsatadigan obyektlar, ya‘ni meliorativ texnika va mol-mulk - eskavatorlar, buldozerlar, skreperlar, drenaj yuvish agregatlari, yuk ko‘tarish kranlari va qayta tashkil etilayotgan qishloq xo‘jaligi korxonalari xududidagi suv xo‘jaligi obyektlariga xizmat ko‘rsatuvchi boshqa mol-mulklar kiradi.

Suvdan foydalanish - suv xo‘jaligi obyektlarining bir maromda ishlashini ta‘minlovchi, obyektlarning texnik holatini kuzatish, tekshirish, ta‘mirlash-tiklash ishlarini bajarish va ularni rekonstruksiya qilish ishlarini tashkil etishni o‘z ichiga oluvchi ishlar majmuidan tashkil topadi.

Suvdan foydalanish uchun limit, ya‘ni suvdan amaldagi qoidalarga muvofiq maqsadli foydalanish uchun suv xo‘jaligi organlari tomonidan belgilanadigan suv resurslarining cheklangan hajmi o‘rnatiladi. Suvdan foydalanuvchilarning barchasiga nisbatan suvdan limit bo‘yicha foydalanish tartibi belgilanadi.

Suvdan foydalanish limitlari suv manbalari, havza irrigatsiya tizimlari, magistral kanallar (tizimlar), irrigatsiya tizimlari, iqtisodiyot tarmoqlari, hududlar va har bir suvdan foydalanuvchi bo‘yicha belgilanadi. Suvdan foydalanish limitlari qishloq va suv xo‘jaligi organlari tomonidan belgilanib, unga rioya etish idoraviy bo‘ysunuvidan qat‘i nazar, suvdan foydalanuvchilarning barchasi uchun majburiydir.

Suv tarmoqlarining, xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarning ta‘minoti, suv obyektlarini asrash va tiklash uchun suvdan limit bo‘yicha foydalanish bilan bir

qatorida suvdan to'liq va qisman haq to'lab foydalanish joriy etiladi. Suv uchun to'liq yoki qisman haq to'lashni joriy etish, suvdan limit bo'yicha foydalanish, shuningdek bunga rioya etilishini nazorat qilish shartlari va tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Suvdan foydalanish uchun meliorativ fond - umumiy foydalanishdagi suv xo'jaligi obyektlaridan foydalanish uchun suvdan foydalanuvchilar tomonidan ulush qo'shib qatnashish qoidasi bo'yicha ajratiladigan mablag'lar shakllantiriladi.

Suvdan foydalanish limiti bo'yicha suvdan foydalanish rejasi ishlab chiqiladi. Suvdan foydalanuvchi fermer va dehqon xo'jaliklarining suvdan foydalanish rejalarida quyidagi tadbirlar o'z aksini topmog'i lozim:

- qishloq xo'jaligi ekinlarini sug'orish uchun belgilangan sug'orish rejimlariga rioya etish va sug'orish usullarining optimal jihatlarini hisobga olgan holda belgilangan limit doirasida suvdan oqilona va tejab-tergab foydalanish;

- sug'orish tarmoqlari va ekin maydonlarida suvning isrof bo'lishini (yerga shimilib ketishi, bug'lanishi, belgilangan muddatdan ortiq oqishi, o'qariqlar va egatlarni yuvib ketishi) maksimal darajada kamaytirish va sug'orish texnikasini mukammallashtirish;

- sho'r yuvish orqali yerning meliorativ holatini va unumdorligini muttasil oshirib borish;

- zovurlarni tozalab turish evaziga yer osti sizot suvlarining ko'tarilib ketishini oldini olish;

- sug'orishni mexanizatsiyalashtirish va sug'orishning ilg'or usullarini qo'llash orqali tuproqning hosildor zarralarini yuvilib ketishiga yo'l qo'ymaslik va boshqalar.

Suvdan foydalanish rejasi yiliga ikki marotaba, vegetatsiya davri (aprel-sentyab) va novegetatsiya davri (kuzgi-qishki va erta bahorgi, oktabr-mart) uchun tuziladi.

Suvdan foydalanish rejasi - suvni undan foydalanuvchilar o'rtasida taqsimlashning hisoblangan hajmi, ularning xo'jalik faoliyati ko'rsatkichlari asosida qabul qilingan gidromodulni, qishloq xo'jaligi ekinlarini joylashtirish

rejasini, davlat yo‘li bilan xarid qilinadigan mahsulot miqdorini, xududning irrigatsiya-meliorativ va tuproq sharoitlarini xamda suvdan foydalanish limitini hisobga olgan holda tuziladi. Suvdan foydalanish rejasi xo‘jaliklar ishlab chiqarish-moliya rejasining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Suvdan foydalanuvchilarni suv bilan taminlash ustivorlik bo‘yicha, «Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq va suvdan belgilangan limit bo‘yicha suvdan foydalanish rejasi asosida amalga oshiriladi. Bunda xo‘jaliklararo tarmoqlar va manbalardan barcha mavjud suv ayirgichlar saqlanib qolinadi va barcha suvdan foydalanuvchilar uchun teng suv ta‘minoti yaratiladi.

Xo‘jaliklararo tarmoqlar va manbalardan qo‘shimcha suv ayirgichlar masalasi faqat O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi suv xo‘jaligi departamentining tegishli mahalliy orlari bilan kelishilgan holda, belgilangan tartibda hal etiladi.

Suvdan foydalanuvchilar uyushmasi xar yili ikki marta – vegetatsiya va novegitatsiya davrlarida o‘z faoliyati hududidagi barcha suvdan foydalanuvchilarni suv bilan ta‘minlash uchun suvdan belgilangan limit bo‘yicha foydalanish rejasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «O‘zbekiston Respublikasida suvdan cheklangan miqdorda foydalanish to‘g‘risida» 1993 yil 3-avgustdagi 385-son qarori asosida tuman suv xo‘jaligi organlari bilan suv olish yuzasidan shartnoma tuzadi.

Suv xo‘jaligi organlari bilan tuzilgan shartnomada har o‘n kunda suv berish miqdori, suv olish manbalari ko‘rsatiladi. Shartnomaning namunaviy shakli suv xo‘jaligi organlari tomonidan belgilanadi.

Suvdan belgilangan limit bo‘yicha foydalanish rejasi tarkibida suvdan belgilangan maqsadda foydalanilishi, hech istisnosiz barcha suvdan foydalanuvchilarga xar o‘n kunda beriladigan suv miqdori, suv ayirgichlar va sug‘orish manbalari ko‘rsatiladi.

Suv berish uchun Uyushma yoki alohida suvdan foydalanuvchilar tomonidan barcha (yer usti, yer osti) manbalardan (sug‘orish tarmog‘i, kollektorlar,

suv omborlari, ko'llar, daryolardan o'z oqimi bo'yicha yoki mashina vositasida, yer osti manbalaridan, quduqlardan va boshqalardan nasoslar vositasida suv olish faqat suv ayirgichlarning cvv xo'jaligi organlari tomondan belgilab qo'yilgan va belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan joylarda amalga oshiriladi. Suv ayirgichlarning ro'yxatdan o'tkazilmagan joylaridan suv olish noqonuniy hisoblanadi va aybdorlar konun xujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortiladi.

Har bir suvdan foydalanuvchining umumiy ravishda foydalaniladigan suv xo'jaligi obyektlaridan foydalanishda va Uyushma ta'minotida ulush qo'shib qatnashishini aniqlash uchun har yili amaldagi normativlar asosida, qimmatlashish indeksini hisobga olgan holda xarajatlar smetasi tuziladi. Suv xo'jaligi organlari bilan kelishilgan xarajatlar smetasi Uyushma a'zolarining umumiy yig'ilishida tasdiqlanadi.

Suvdan foydalanish samaradorligiga sug'orish usullari, ekinlarning biologik xususiyatlari, tuproqning suv o'tkazuvchanlik darajasi va relyefi kabi bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Mutaxassislarning fikricha sug'oriladigan uchastka uzunligi 400 metrdan kam bo'lmasligi, har bir kartani hajmi yoppasiga ekiladigan ekinlar uchun 20-30 ga dan, qator oralari chopiq qilinadigan ekin dalalari 12-20 ga va sabzavot ekinlari maydoni 10-12 ga dan kam bo'lmasligi kerak. Dala uzunligi bo'ylama sxemada 1200 metrgacha, ko'ndalang sxemada esa 800 metr bo'lishi kerak.

Suv resurslaridan unumli foydalanish ko'p jihatdan sug'orish tizimlarining qanday taraqqiy etganligiga ham bog'liq. Sug'orishning tejamli va ilg'or usullarini qo'llamaslik, sug'orish tizimlarining takomillashmaganligi, suv o'lchash va taqsimlash ishlarining qoniqarsiz ahvolda ekanligi oqibatida respublikamizda olinayotgan suvlarning 36-40 foizi (yiliga 20-24 km³) bekorga isrof bo'lmoqda.

Sug'oriladigan yerlarning amaldagi ehtiyoji 8-10 ming m³ (biologik ehtiyoji 6-8 ming m³) bo'lishiga qaramay hozirgi kunda har gektar maydonga 14-15 ming m³ suv sarflanmoqda.

Hozirgi kunda sug'orishning quyidagi usullaridan foydalanib kelinmoqda:

- egatlab, yo‘laklab va chek olib bostirish orqali suvni yer sathidan taqsimlab sug‘orish;

- sun‘iy yomg‘ir vujudga keltirib yomg‘ir latib sug‘orish;

- tomchilatgich apparatlar yordamida ekinlarni tomchilatib sug‘orish;

- namiqtiruvchi quvurlar orqali suvni o‘simlik ildizi tarqalgan qatlamga uzatish uchun tuproq orasidan sug‘orish;

- yerga yaqin atmosfera harorati va namligini tiklash maqsadida aerazol namiqtirish (suvni juda mayda tomchilar holida dispers yomg‘ir latib sug‘orish).

Sug‘orish usullariga bog‘liq holda ekinlarni sug‘orish me‘yori o‘zgaradi. Masalan, yo‘laklab bostirib sug‘orishda sug‘orish me‘yori 1400-1600 m³/ga. ni tashkil etsa, egatlab sug‘orishda – 1000-1200, yomg‘ir latib sug‘orishda – 500-600 va tuproq orasidan sug‘orishda 350-400 m³/ga . ga teng bo‘ladi.

O‘zbekiston sharoitida sovuq tushgunga qadar g‘o‘zadan eng yuqori hosil olish uchun uni ob-havoning kelishiga qarab 1-4-1 va 1-5-0 tartiblar bo‘yicha 6000 m.kub/ga me‘yorida sug‘orish maqsadga muvofiq. Qish va bahor seryog‘in yozga nisbatan salqin kechgan yillarda sug‘orish 1-4-0 tartibi bo‘yicha amalga oshirilsa, yuqori hosildorlikka erishiladi. Bunda o‘simliklar 5000-5500 m.kub/ga me‘yorda sug‘orilgani ma‘qul.

Sug‘orish usullarini va texnikasini tanlashda xo‘jalik joylashgan hududning iqlimi, yer tuzilishi, tuproq tarkibi, gidrogeologik (sizot suvlarning joylashish chuqurligi va minerallashuvi, hududning zovurlashtirilganlik darajasi), gidromorfologik (tuproq yuzasining nishabi va qiyalik uzunligi), suv xo‘jaligi tizimi va iqtisodiy kabi bir qator omillarni e‘tiborga olish lozim. Shuningdek, xo‘jalikning ixtisoslashuvi, ekiladigan ekinlarning rivojlanish xarakteri, vegetatsiya davri va yetishtirish texnologiyasi, almashlab ekish tizimi, suv ta‘minoti va sug‘orish rejimi, suv sifati, suv manbasining joylashish balandligi ham sug‘orish usullarini tanlashga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi.

Xo‘jalikning tabiiy-iqlim sharoitlarini e‘tiborga olgan holda sug‘orish usullarini tanlashda quyidagi tavsiyani e‘tiborga olish mumkin.

Tabiiy-iqlim sharoitlariga ko'ra sug'orish usullarini qo'llash

Суғориш усуллари	Шўрланган туپроқ	Енгил қумоқ туپроқ	Оғир туپроқ	Мураккаб рельеф	Катта нишаблик	Минераллашган сизот сувлари яқин	Сув ресурслари тақчил	Сув минераллашган	Кучли шамол
Ўғирлатиб	-	+	х	+	+	+	+	-	х
Ер сатҳидан	+	х	+	х	х	х	х	х	+
Туپроқ орасидан		х	х	х	+	-	+	-	
Томчилатиб		х	+	+	+	-	+	-	
Аэрозоль	+	+	+	+	+	+	+	-	

2.2. Fermer xo'jaliklarini mehnat resurslari va ulardan foydalanishning tashkil etish

Fermer va dehqon xo'jaliklarining rivojlanishi omillaridan biri ularda mehnat resurslaridan unumli foydalanish masalalariga borib taqaladi. Mehnat resurslari deb, 16 yoshdan 55 yoshgacha bo'lgan ayollar va 16 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan erkaklar tushuniladi. Ayrim ish tig'iz bo'lgan va mavsumiy davrlarda o'smirlar va qariyalar mehnatidan ham foydalanishga to'g'ri keladi.

Fermer va dehqon xo'jaliklarida mehnat resurslaridan foydalanish jarayonida qishloq xo'jaligida mehnat resurslari bozorining o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olish lozim:

- qishloq xo'jaligidagi mehnat resurslariga bo'lgan talab va ishning qo'l mehnati sig'imi kamayib borishi qishloq xo'jaligidan mehnat resurslarining bo'shashiga va ortiqcha ishchi kuchining hosil bo'lishiga sabab bo'ladi. Natijada bo'shab qolgan ishchi kuchlarini boshqa tarmoqlarga jalb etish zaruriyati tug'iladi;

- qishloq xo'jaligida mavjud mehnat resurslaridan yil mobaynida bir tekis foydalanib bo'lmaydi. qishloq xo'jaligining mavsumiy xarakterga egaligi sababli ish tig'izligi ba'zan ortib, ba'zan pasayadi. bu holat ishchi kuchiga bo'lgan talabni belgilaydigan muhim omillardan biri hisoblanadi. ekinlarni parvarishlash yoki hosilning yig'im-terim pallasida mehnat resurslariga bo'lgan talab oshadi, qish oylarida ishchi kuchiga talab minimallasadi;

- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi o'simliklar va chorva mollari kabi jonli organizmlarga bog'liq bo'lib, tabiiy-biologik omillar mehnat resurslaridan foydalanishga o'z ta'sirini o'tkazadi;

- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida sanoat tarmoqlari kabi tor ixtisoslashuvning mavjud emasligi ishchi kuchining bir davrda bir nechta vazifalarni bajarishga majbur etadi va mahsulot yetishtirish ustidan bevosita nazorat yuritish imkonini bermaydi;

- qishloq xo'jaligidagi ayrim mehnat jarayonlarida (sug'orish, hosilni yig'ish) hanuzgacha qo'l kuchi ustunlikka ega, ishlab chiqarish jarayonlarining mexanizatsiyalashganlik va avtomatlashganlik darajasi nisbatan past darajada qolmoqda.

Fermer va dehqon xo'jaliklarining mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik darajasiga mehnatga layoqatli bir nafar erkak va ayolning bir yillik ish vaqti fondidan foydalanish darajasi ham ta'sir ko'rsatadi. Bir yillik ish vaqti fondi esa erkaklar uchun 260 kishi/kuniga, ayollar uchun 210-220 kishi/kuniga teng deb qabul qilingan.

Har bir xo'jalikning ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyoji uning ixtisoslashuviga, tarmoq tarkibiga, mahsulot yetishtirish jarayonlarining mexanizatsiyalashganlik darajasiga va mehnat sarfiga bog'liq. Masalan, 1 gektarda paxta yetishtirish uchun bevosita mehnat sarfi umumiy hisobda 840-990 kishi/soatni, don yetishtirish uchun sug'oriladigan yerlarda 102-140, lalmi yerlarda 34-50 kishi/soatni, sabzavot yetishtirish uchun esa 1517-1929 kishi/soatni tashkil etadi. Shundan kelib chiqqan holda bir gektar paxta yetishtirishga o'rta hisobda 0,5, sug'oriladigan don ekinlarida 0,1, sabzavot ekinlarida 2,0 kishi mehnat qilishi yetarlidir. Mehnat

resurslariga bo'lgan talabni aniqlashda ana shu ko'rsatkichlar hisobga olinishi maqsadga muvofiq.

Statistik ma'lumotlarga qaraganda 1997-2008 yillar oralig'ida iqtisodiyotda jami band bo'lganlarga nisbatan fermer xo'jaliklarida bandlar salmog'i 2,2 foizdan 12,5 foizga o'sib borgan. Agar 1997 yili fermer xo'jaliklarida jami 188 ming kishi mehnat qilgan bo'lsa, 2008 yil boshiga kelib bu ko'rsatkich 1343 ming kishiga yetgan, yoki 7,14 martaga oshgan. Bu holatni shirkat xo'jaliklarining tugatilishi va fermer xo'jaliklari sonining keskin oshganligi bilan izohlash mumkin.

Dehqon xo'jaliklarida band bo'lganlar soni 1997 yilda 1297 ming kishidan 2007 yilda 1473 ming kishiga yoki 113,6 foizga oshgan bo'lishiga qaramay, ularning iqtisodiyotda jami band bo'lganlarga nisbatan salmog'i shu yillar oralig'ida 14,9 foizdan 13,7 foizga kamaygan.

Fermer xo'jaligi (ish beruvchi) va uning xodimlari o'rtasidagi mehnatga oid munosabatlar qonun hujjatlariga muvofiq mehnat shartnomasi (kontrakti) bilan tartibga solinadi. Fermer xo'jaligidagi ish tartibi xo'jalik boshlig'i tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadi. Fermer xo'jaligi xodimlarining mehnat faoliyati hisobini olib borish xo'jalik boshlig'i tomonidan tashkil etiladi.

Fermer xo'jaligi xodimlarining mehnatiga haq to'lash taraflarning kelishuviga ko'ra pul hamda natura tarzida, qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqidan oz bo'lmagan miqdorda belgilanadi.

Fermer xo'jaligining boshlig'i va xodimlari davlat ijtimoiy sug'urtasidan o'tkaziladi. Ularga davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalar va pensiyalar tayinlash hamda to'lash qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlar asosida amalga oshiriladi.

Dehqon xo'jaligining faoliyati xo'jalik a'zolarining shaxsiy mehnatiga asoslanadi. Dehqon xo'jaligidagi muayyan ishni bajarishga boshqa shaxslar mehnat shartnomasi asosida vaqtincha jalb etilishi mumkin.

Dehqon xo'jaligining a'zolari dehqon xo'jaligi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya

jamg'armasiga ixtiyoriy ravishda badallar to'langan taqdirda davlat ijtimoiy sug'urtasidan o'tkazilishi lozim.

Dehqon xo'jaligining barcha a'zolari uchun O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga badallar to'lab borayotgan dehqon xo'jaligi a'zolarining mehnat faoliyati hisobini dehqon xo'jaligi boshlig'i yuritadi.

Dehqon xo'jaligida ishlangan vaqt davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha badallar to'langanligini tasdiqlovchi hujjatlar asosida tuman ijtimoiy ta'minot bo'limida mehnat daftarchasini belgilangan tartibda rasmiylashtirgan holda mehnat stajiga qo'shiladi.

Dehqon xo'jaligi a'zolariga ijtimoiy sug'urta bo'yicha davlat nafaqalari va pensiyalar tayinlash hamda to'lash qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlarda amalga oshiriladi.

Dehqon xo'jaligi boshlig'i qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yer uchastkasiga meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqi berilgan oila boshlig'i yoki oilaning muomalaga layoqatli a'zolaridan biridir.

Dehqon xo'jaligining boshlig'i vaqtincha mehnat qobiliyatini yo'qotgan taqdirda yoki uzoq vaqt bo'lmaganda u o'z majburiyatlarini bajarish vakolatini shu xo'jalik a'zolaridan biriga, dehqon xo'jaligining a'zosi bir kishidan iborat bo'lganda esa, shartnoma asosida - ushbu moddaning ikkinchi qismi talablariga javob beradigan har qanday shaxsga berishga haqlidir.

2.3 Fermer xo'jaliklarining iqtisodiy samaradorligi va yanada oshirish masalalari

Har qanday xo'jalik yuritish shaklining muayyan bir ijtimoiy- iqtisodiy tizimda vujudga kelishi va rivojlanishining asosiy shartlaridan biri uning samaradorligi darajasi bilan belgilanadi. Samarali xo'jalik yuritish raqobatli bozor muhitida xo'jalikning yashovchanligini va taraqqiyotini belgilab beruvchi eng asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan iqtisodiy resurslar (yer, kapital, menat va boshkalar) cheklangan

xarakterga ega bo'lib, bu holat ulardan imkoni boricha unumli, samarali foydalanishni talab etadi.

Ishlab chiqarish samaradorligi - juda murakkab iqtisodiy kategoriyadir. U obyektiv iqtisodiy qonunlar, ijtimoiy ishlab chiqarishning asosini ifoda etuvchi – natijani, ya'ni oqibatni aks ettiradi. Oqibat yoki natija har qanday faoliyatning maqsadidir. Samara tushunchasi bilan iqtisodiy samara tushunchasini farqlash kerak.

Samara bu keng tushuncha bo'lib, har qanday tadbir yoki faoliyatning natijasida, o'g'itlardan foydalanish samarasi, ekinlar hosildorligi oshishida, yem-xashak samarasi, chorva mahsuldorligi oshishida ifodalanadi. Ammo bu samara, ya'ni hosildorlikning va mahsuldorlikning oshishi bu tadbirlar qanchalik foydaliligini ko'rsatmaydi. O'g'it va yem-xashaklardan foydalanish bilan bog'liq xarajatlarning qoplanganlik darajasi shu xarajatlardan olingan natija daromad bilan taqqoslangandagina ma'lum bo'ladi. O'g'it va yem-xashakdan foydalanish natijasida ekinlar hosildorligi, chorva mollari mahsuldorligini oshuvi bu tadbirni texnik samaradorligini ifoda qilsa, tadbirni o'tkazish bilan bog'liq xarajatlardan olingan natijani taqqoslash iqtisodiy samaradorlikni ifodalaydi.

Iqtisodiy samaradorlik ishlab chiqarish vositalari va jonli mehnatni qo'llash orqali olingan foydali natijani yoki jami resurslar birligiga olingan natijani ifoda etadi.

U yoki bu tadbirga baho berishda yoki uning o'lchamlarini aniqlashda iqtisodiy samaradorlik mezonini bilish kerak. Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaga to'la iqtisodiy va huquqiy mustaqillikka ega bo'lganligi uchun asosiy maqsadi o'ziga biriktirilgan resurslardan to'la va samarali foydalanishga qaratilgan bo'lib, shu resurslar birligiga qancha ko'p daromad va foyda olsa, raqobat kurashida shuncha ustunlikka ega bo'ladi. Fermer xo'jaligi faoliyatini baholashda iqtisodiy samaradorlikning asosiy mezoni sifatida xo'jalik jami xarajatlari birligiga olingan sof foydani qo'llash maqsadga muvofiqdir. Sof foyda kategoriyasining afzalligi shundaki, bunda ham mahsulot miqdori, sifati, qanday bozorda va qanday

bahoda sotilganligi, moddiy va davr xarajatlari qanchalik tejalganligi o'z aksini topadi. Fermer xo'jaligi qancha ko'p olishga erishsa, turli to'lovlarni (soliq va yig'imlar) to'lagandan keyin o'z ehtiyojlarini ko'proq qondirishga, xo'jalikni kengaytirishga imkon beradigan mablag'ga ega bo'ladi. Iqtisodiy samaradorlikni aniqlashda fermer xo'jaliklari faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholashga imkon beruvchi mezon va ko'rsatkichlar tizimini bozor munosabatlari mazmuniga mos ravishda ko'rib chiqish lozim.

Sobiq sovet tuzumida korxonalar markazlashgan usulda boshqarilib, ular faoliyatining muhim tomonlari (rejalashtirish, baho belgilash, mahsulotlarni sotish, moddiy- texnika ta'minoti va boshq.) tegishli davlat idoralari tomonidan belgilangani sababli, qishloq xo'jaligi korxonalari faoliyatining iqtisodiy samaradorligiga asosan ishlab chiqarish nuqtai-nazaridan yondoshib baho berilgan, ya'ni ishlab chiqarishdagi "xarajatlar-natija" nisbati asos qilib olingan.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida korxonalarga keng xo'jalik yuritish mustaqilligi berilishi bilan, ular nafaqat ishlab chiqarish faoliyatini mustaqil tashkil etadigan bo'ldilar, balki, o'z mahsulotlariga xaridorlarni hamda ta'minotchilarni mustaqil tanlash, moliya bozorlarida ishtirok etish hamda soliqlar va boshqa to'lovlarni to'lagandan so'ng foyda miqdorini erkin taqsimlash imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bunday sharoitda korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligini faqatgina ishlab chiqarish natijalari bilan baholab bo'lmaydi, chunki bozor sharoitida ishlab chiqarilgan mahsulotni manfaatli asosda sota olish hamda moliyaviy faoliyat natijalari ham korxonalar samaradorligiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Agar fermer xo'jaligining to'lov qobiliyati va ishonchliligi yuqori bo'lsa, uning uchun turli sohalarda sheriklarni izlab topish va kreditlar jalb etish oson kechadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy samaradorligiga baho berishdan manfaatdor bo'lgan tomonlar ko'p bo'lib, ularni shartli ravishda quyidagicha bo'lish mumkin:

- birinchi navbatda xo'jalik mulkdorlari bozordagi kuchli raqobat muhitiga bardosh berish hamda zarur moliyaviy natijalarga erishish maqsadida;

- mavjud va potensial kreditorlar qarz berish yoki bermaslik, kredit shartlarini belgilash va uni qaytarish kafolatlarini kuchaytirish, qarzni qaytarish muddatini choʻzish yoki choʻzmaslik masalalarini toʻgʻri hal etish maqsadida;

- xoʻjalik bilan oldi-sotdi munosabatlariga kirishuvchi boshqa korxonalar hamkor sifatida uning ishonchliligini baholash maqsadida;

- soliq organi soliq toʻlovlarini toʻgʻri hisoblash va oʻz vaqtida budjetga undirish maqsadida;

- auditorlar, huquqshunoslar, davlat boshqaruvi va qonun chiqaruvchi organlar, fermerlar uyushmasi va boshqa bilvosita manfaatdor tomonlar.

Fermer xoʻjaligi mulkdorlari manfaatlarini tomonidan yondoshganda, yerdan, asosiy va aylanma fondlardan unumli foydalanish, ekinlar hosildorligi, chorva mollari mahsuldorligi, ishlab chiqarish xarajatlari sarfi, mehnat unumdorligi, foyda va rentabellik koʻrsatkichlari muhim boʻlsa, tashqi sheriklar va kreditorlar xoʻjalikning toʻlovga qobilligi, kapital tarkibi, ish faolligi va rentabellik koʻrsatkichlariga asosiy eʼtiborni qaratadilar

Bulardan shunday xulosaga kelish mumkinki, bozor iqtisodiyoti sharoitida fermer xoʻjaliklari faoliyatining iqtisodiy samaradorligini aniqlashda manfaat turlari va ularning mazmunidan kelib chiqib, shunga mos mezon va koʻrsatkichlar tizimidan foydalanish toʻgʻri boʻladi.

Fermer xoʻjaliklari bir xil mehnat sarf qilgan holda turli shakllarda va turli yillarda turli natijalarga erishishi mumkin. Fermer xoʻjaliklari faoliyatiga baho berishda hamma koʻrsatkichlarni ikki guruhga: natural va qiymat koʻrsatkichlariga boʻlish mumkin.

Natural koʻrsatkichlar iqtisodiy samaradorlikni bevosita ifoda qilmasada, bu koʻrsatkichlarsiz tadbirga toʻla baho berib boʻlmaydi. Chunki natura koʻrsatkichlari jarayonning intensivligini ifodalaydi. Shuning uchun ekinlar hosildorligini va chorva mollari mahsuldorligi oshirish, yerdan foydalanish koʻrsatkichini

yaxshilash, traktor va mashinalarning yillik ish yuklamasini oshirish fermer xo‘jaligining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Fermer xo‘jaligida olingan mahsulot va daromad turli ishlab chiqarish omillarining o‘zaro integral (funksional) aloqasi natijasi bo‘lganligi uchun qiymat ko‘rsatkichlaridan foydalaniladi. Qiymat ko‘rsatkichlari nafaqat o‘lchov vazifasini o‘taydi, shu bilan birga iqtisodiy mazmunga ega bo‘lib, tovar-pul munosabatlarini ham ifoda qiladi.

3-chizma

Fermer xo‘jaligining iqtisodiy samaradorligi ko‘rsatkichlari tizimi

№	<i>KO‘RSATKICHLAR</i>
1.	Yerdan foydalanish ko‘rsatkichlari: <ul style="list-style-type: none"> - ekin turlari buyicha hosildorlik - 1 ga ekin maydonidan yalpi mahsulot, yalpi foyda, sof foyda - yerdan foydalanish koeffitsiyenti
2.	Asosiy va aylanma fondlardan foydalanish ko‘rsatkichlari: <ul style="list-style-type: none"> - fond qaytimi - fond sig‘imi - foyda me‘yori (asosiy va aylanma fondlarga nisbatan) - aylanma fondlar aylanishi koeffitsenti - bir traktor va avtomashinaning yillik ish yuklamasi
3.	Chorva mollari mahsuldorligi ko‘rsatkichlari: <ul style="list-style-type: none"> - bir bosh sigirdan olingan yillik o‘rtacha sut miqdori - boquvdagi mollarning sutkalik vazn ortishi - so‘yishdagi mollarning tirik vazni - ona xayvonlardan bola olish darajasi - bir bosh tovuqdan olingan yillik tuxum miqdori - bir bosh qo‘ydan olingan yillik jun miqdori - 1 sentner ozuqa birligiga yetishtirilgan chorva maxsuloti - 1 sentner vazn ortishiga yoki 1 sentner sutga ozuqa sarfi
4.	Mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari : <ul style="list-style-type: none"> - 1 sentner maxsulotga mexnat sarfi - 1 gektar yerga mexnat sarfi - o‘rtacha bir ishlovchiga yalpi maxsulot, yalpi foyda, sof foyda - bir birlik mexnat sarfiga yalpi maxsulot, yalpi foyda, sof foyda

5.	Xarajatlar sarfi ko'rsatkichlari: maxsulotlar tannarxi - 1 gektar yerga sarflangan ishlab chiqarish xarajatlari - 1 bosh chorva molini boqish xarajatlari - 1 so'mlik ishlab chiqarish xarajatiga yalpi mahsulot, yalpi foyda
6.	Kapital tarkibi ko'rsatkichlari: - moliyaviy qaramlik koeffitsenti - mulk koeffitsenti - kreditorlarning himoyalanganligi koeffitsenti
7.	To'lovga qobillik (likvidlik) ko'rsatkichlari: - sof aylanma kapital - joriy likvidlik koeffitsenti - tezkor likvidlik koeffitsenti - absolyut likvidlik koeffitsenti
8.	Ish faolligi ko'rsatkichlari: - aktivlarning aylanishi - debitorlik qarzlari aylanishi - kreditorlik qarzlari aylanishi - moddiy-ishlab chiqarish zaxiralari aylanishi
9.	Rentabellik ko'rsatkichlari: - aktivlar rentabelligi - mahsulot sotish rentabelligi - xususiy kapital rentabelligi - tannarxga nisbatan rentabellik darajasi

Yalpi mahsulot korxonada xo'jalik hisobi faoliyati uchun joriy baholarda ma'lum tahliliy xulosalar chiqarish, mavjud resurslardan (mehnat, moddiy v.h.) foydalanish dimanikasini aniqlash maqsadida qiyosiy, ya'ni taqqoslama baholarda hisobga olib boriladi. Bu formula mahsulot yetishtirish uchun xo'jalik qancha kam joriy sarf xarajat va asosiy fondlarni jalb qilgan bo'lsa shu xarajatlar birligiga ko'proq mahsulot yetishtirganligini ifoda qiladi.

Yalpi foyda (korxonani sof mahsuloti) hamma shaklidagi korxonalar uchun juda katta ahamiyatga ega. Chunki bu foyda ham iste'mol, ham korxonani kengaytirish, ijtimoiy sohalarni rivojlantirish uchun asosiy mablag' manbai hisoblanadi. Yalpi foyda miqdori fermer xo'jaligining yalpi mahsuloti hajmidan shu mahsulotni yetishtirish uchun ketgan material va xizmatlar qiymatini chegaralab tashlash orqali aniqlanadi

Fermer xo'jaligi faoliyatining iqtisodiy samaradorligi u bilan hamkorlik qiluvchi tashqi subyektlar, ya'ni moddiy-texnika ta'minoti korxonalari, turli ish va

xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar, mahsulot sotishga ko'maklashuvchi, tayyorlov va qayta ishlash korxonalari, kreditorlar va investorlar uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Tashqi subyektlar birinchi navbatda xo'jalikning moliyaviy holatini ifoda etuvchi ko'rsatkichlarga e'tibor qaratadilar.

Bu ko'rsatkichlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- kapital tarkibi ko'rsatkichlari;
- to'lovga qobillik (likvidlik) ko'rsatkichlari;
- ish faolligi ko'rsatkichlari;
- rentabellik ko'rsatkichlari.

Qashqadaryo viloyatida 2012 yilda yalpi hududiy mahsulotning o'sish sur'ati 104,5 foizni, hajmi 7 trln. 538,1 mlrd. so'mni tashkil etdi. Belgilangan prognoz ko'rsatkichlar 6 ta yo'nalish bo'yicha ortig'i bilan bajarildi.

Kapital qo'yilmalar hajmi oldingi yilga nisbatan 126,6 foizni, pudrat ishlari hajmi 112 foizni, jami xizmatlar 118,5 foizni, pullik xizmatlar ko'rsatish 116,6 foizni, chakana savdo aylanmasi 120,5 foizni, yalpi qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish 107,3 foizni tashkil qildi.

2012 yil yakunida amaldagi narxlarda 2 trln 131,5 mlrd so'mlik yalpi qishloq xo'jalik mahsulotlari (107,3 foiz) yetishtirildi. Shundan 1 trln 105,9 mlrd so'mini o'simlikchilik (107,8 foiz) va 1 trln 25,6 mlrd so'mini (106,9 foiz) chorvachilik mahsulotlari tashkil etadi.

Joriy yilda jami qishloq xo'jalik yalpi mahsulotlari tarkibida o'simlikchilik mahsulotlari 51,9 foizni, chorvachilik mahsulotlari 48,1 foizni tashkil etdi.

160,4 ming gektar maydonga paxta ekilib, 424 ming tonna yalpi xosil yetishtirildi (o'rtacha hosildorlik 26,4 sentner).

G'allachilik bo'yicha barcha toifadagi xo'jaliklar tomonidan 912,8 ming tonna, shundan 10,5 ming tonna qishloq xo'jaligi korxonalarida, 770,9 ming tonna

fermer xo‘jaliklarida, 131,4 ming tonna dehqon xo‘jaliklarida hosil yetishtirilib, shundan 416,8 ming tonnasi davlatga sotildi.

Chorvachilik sohasida o‘tgan yilga nisbatan gusht yetishtirish 107 foizga (205,8 ming tonna), sut 107,1 foizga (772 ming tonna), tuxum 112,8 foizga (248,1 mln dona), jun 111,4 foizga (6339 tonna), qorakul teri 106,2 foizga (181,8 ming dona) o‘sishi ta’minlandi.

Ishlab chiqarilgan chorvachilik mahsulotlarida dehqon xo‘jaliklarining ulushi yuqori bo‘lib, gushtning 97,0 foizini, sutning 97,5 foizini, tuxumning 80,7 foizini va junning 93 foizini va qorakul terining 69 foizini tashkil qilmoqda.

Chorvachilikni rivojlantirish dasturiga asosan joriy yilda 186 ta (3477 bosh) chorvachilik, 88 ta (353820 bosh) parrandachilik, 83 ta (2947 ta asalari oilasi) asalarichilik, 67 ta (86 ga) baliqchilik subyektlari tashkil etildi.

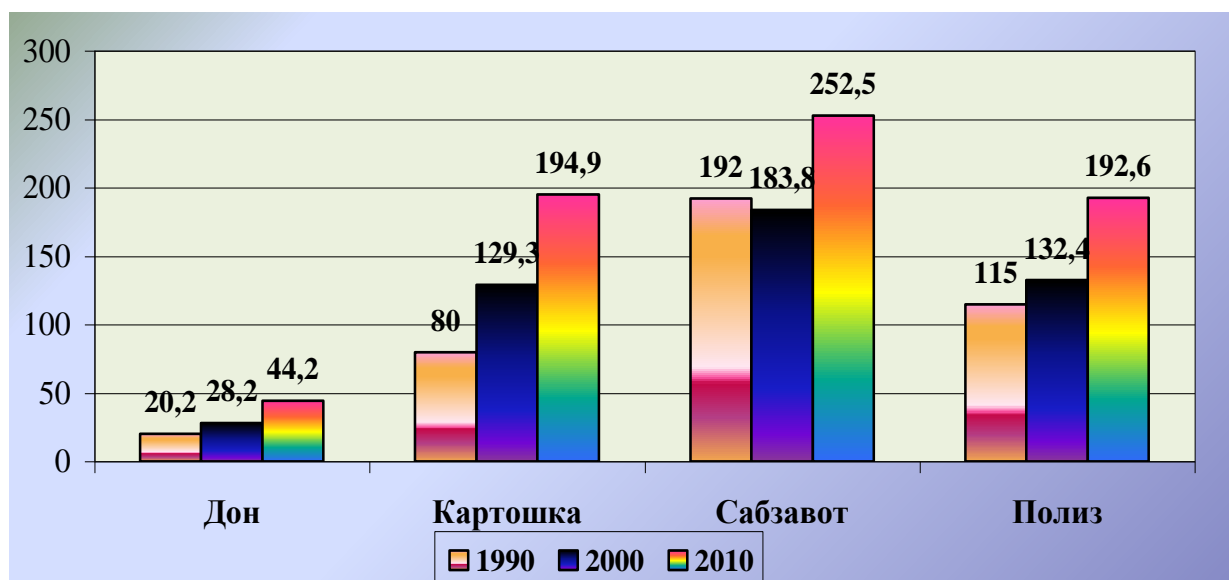
Ushbu maqsadlar uchun jami 37,6 mlrd so‘m, shundan 31 mlrd so‘m kredit mablag‘lari sarflandi.

4-jadval

O‘zbekistonda iqtisodiyotning asosiy tarmoq va sohalaridagi o‘shish sur‘atlari, foizda

Kўрсаткич	2007 йил	2008 йил	2009 йил	2010 йил	2011 йил
Саноат ишлаб чиқариши	12,1	12,7	9,0	8,3	6,3
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш	6,1	4,5	5,7	6,8	6,6
Чакана савдо айланмаси	21,0	7,2	16,6	14,7	16,4
Аҳолига пуллик хизматлар кўрсатиш	20,6	21,3	12,9	13,4	16,1

Mustaqillik yillarida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmining oshishi faqat ekin maydonlarini kengaytirish evaziga emas, balki asosan intensiv rivojlanish, ya’ni ekinlar hosildorligi va chorva mollari mahsuldorligini oshirish hisobidan ta’minlanmoqda.

1-rasm. O‘zbekistonda asosiy turdagi qishloq xo‘jaligi ekinlari hosildorligining o‘zgarish dinamikasi, sentner hisobidan.

Rasmdan ko‘rinib turibdiki, o‘tgan 20 yildan ortiqroq davr mobaynida asosiy turdagi ekinlarning hosildorligi muttasil o‘sib borish sur‘atiga ega bo‘lgan. Xususan, 2010 yilda 1990 yilga nisbatan paxta hosildorligi gektariga 22,6 sentnerdan 25,6 sentnerga yoki 113,3 foizga, donli ekinlar hosildorligi 20,2 sentnerdan 44,2 sentnerga yoki 218,8 foizga, kartoshka hosildorligi 80 sentnerdan 194,9 sentnerga yoki 243,6 foizga, sabzavot hosildorligi 192,0 sentnerdan 252,5 sentnerga yoki 131,5 foiz ga va poliz hosildorligi 115 sentnerdan 192,6 sentnerga yoki 167,5 foizga oshgan.

O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligining ma‘lumotlariga qaraganda, 1990 yilda respublikamiz aholisi iste‘moli uchun zarur bo‘lgan g‘allaning 82 foizi, go‘sht mahsulotlarining 50 foizi, sut va sut mahsulotlarining 60 foizga yaqini, kartoshkaning 50 foizi, shakar va quruq sutning barchasi chetdan keltirilgan bo‘lsa, hozirda mamlakatimizda oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirishning barqarorligi hisobidan aholining asosiy iste‘mol ma‘sulotlariga bo‘lgan ehtiyoji deyarli yuz foiz o‘z ishlab chiqarishimiz hisobidan ta‘minlanmoqda. Jumladan, agar 1991 yilda aholi jon boshiga nisbatan 24,0 kg meva, 24,0 kg uzum, 138,6 kg sabzavot, 15,1 kg kartoshka va 39,0 kg poliz mahsulotlari yetishtirilgan bo‘lsa, 2011 yilga kelib aholi jon boshiga 60,1 kg meva

(250,4 foiz), 35,1 kg uzum (146,2 foiz), 225 kg sabzavot (162,3 foiz), 60,5 kg kartoshka (400,6 foiz) va 42,0 kg poliz mahsulotlari (107,6 foiz) yetishtirildi.

5-jadval

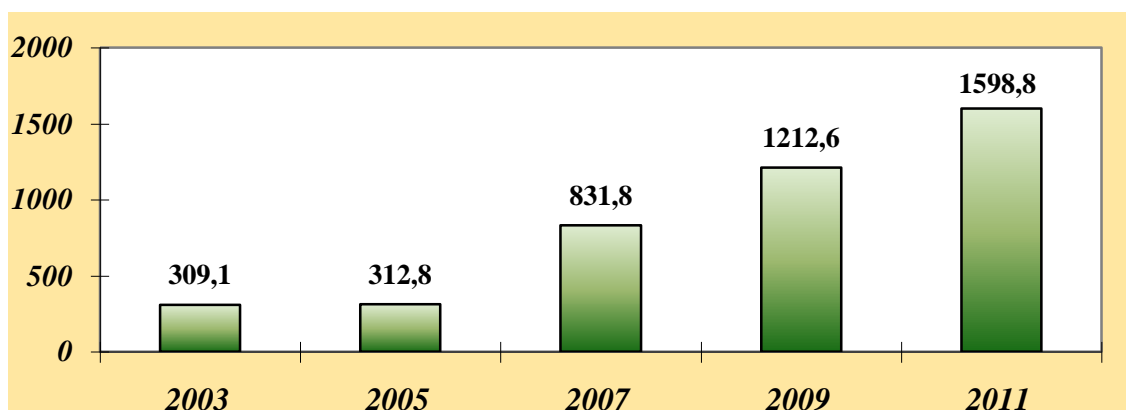
O'zbekistonda aholi jon boshiga asosiy turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi, kg

Маҳсулотлар тури	1991 йил	2011 йил	2011 йил 1991 йилга nisbatan, foiz da
Мева	24,0	60,1	250,4
Узум	24,0	35,1	146,2
Сабзавот	138,6	225,0	162,3
Картошка	15,1	60,5	400,6
Полиз	39,0	42,0	107,6

Manba: O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi

Mustaqillik yillarida agrar sohada bosqichma-bosqich olib borilgan izchil islohotlar tufayli respublikamizda asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish miqdori barqaror o'sib bordi. Jumladan, 2011 yilda 1991 yilga nisbatan aholi jon boshiga go'sht mahsulotlari iste'mol qilish 31 kg.dan 38 kilogramm yoki 122,6 foizga, sut mahsulotlari 183 kilogrammdan 239 kilogrammga yoki 130,3 foizga, tuxum 97 donadan 138 donaga yoki 142,3 foizga oshgan.

Keyingi yillarda fermer xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirishga e'tibor berilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Davlat ehtiyojlari uchun yetishtirilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan hisob-kitob qilish jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, 2003-2011 yillarda respublikamizda davlat ehtiyojlari uchun paxta xomashyosi va g'alla yetishtiruvchi qishloq xo'jaligi korxonalariga ajratilayotgan imtiyozli kreditlar qiymati 2003 yildagi 309,1 milliard so'mdan 2011 yilda 1 598,8 milliard so'mga oshdi.

2-rasm. Oʻzbekistonda 2003-2011 yillarda davlat ehtiyojlari uchun paxta va gʻalla yetishtiruvchi qishloq xoʻjalik korxonalariga ajratilgan imtiyozli kreditlar, million soʻmda

Tijorat banklari tomonidan fermer xoʻjaliklariga ajratilayotgan imtiyozli kreditlarning yillik foiz stavkasi tijorat kreditlari foiz stavkasidan 2-3 barobar past boʻlmoqda. Bu esa oʻz navbatida fermer xoʻjaliklari faoliyatini davlat tomonidan iqtisodiy ragʻbatlantirish va qoʻllab-quvvatlash siyosatining natijasidir va fermerlarning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Soliqqa tortish va soliq toʻlash mexanizmini soddalashtirish maqsadida mamlakatimiz Prezidentining Farmoni bilan fermer xoʻjaliklari tomonidan toʻlanadigan toʻqqizta soliq turi oʻrniga 1999 yilning 1 yanvaridan boshlab qishloq xoʻjaligi korxonalarini uchun yagona yer soligʻi joriy qilingan boʻlib, u har tomonlama qulaylikka ega. Oʻzbekiston Respublikasi qonunchiligida qishloq xoʻjaligi sohasida bir qator soliq va bojxona imtiyozlari qoʻllanadi:

yangidan tashkil etilgan, paxta, gʻalla, sabzavot, poliz, kartoshka va boshqa mahsulotlar yetishtiradigan fermer xoʻjaliklari 2 yil muddatga, bogʻdorchilik va uzumchilikka ixtisoslashgan fermer xoʻjaliklari 5 yil muddatga yagona yer soligʻi toʻlashdan ozod etildi;

fermer o'z hisobidan o'zlashtirgan yer uchun besh yil davomida yagona yer solig'i to'lashdan ozod qilindi;

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 17 martdagi 304-sonli qaroriga asosan, xorijiy texnikalari olib kelishda qo'shilgan qiymat solig'i va bojxona to'lovlari hamda chet el texnikalar uchun ehtiyot qismlar olib kelishda qo'shilgan qiymat solig'idan ozod etilgan;

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 25 martdagi 308-sonli qaroriga muvofiq, chet ellardan chorva mollari olib kelishda qo'shilgan qiymat solig'i to'lovlaridan ozod etilgan.

Fermer xo'jaliklari texnika vositalarini imtiyozli shartlar bo'yicha lizing asosida harid qilishi uchun texnika boshlang'ich narxining 15 foizini to'lab, qolgan 85 foizini 10 yil muddat ichida to'lash imkoniyatiga ega bo'ldi. Bunda lizingdan foydalangani uchun yillik foiz to'lovlari Markaziy bank qayta moliyalash stavkasining 50 foizidan oshmaydigan qilib belgilandi.

Agrar sohada amalga oshirilayotgan narx islohoti qishloq xo'jaligi mahsulotlariga narx belgilashda erkin bozor munosabatlarini bosqichma-bosqich joriy etishga yo'naltirildi.

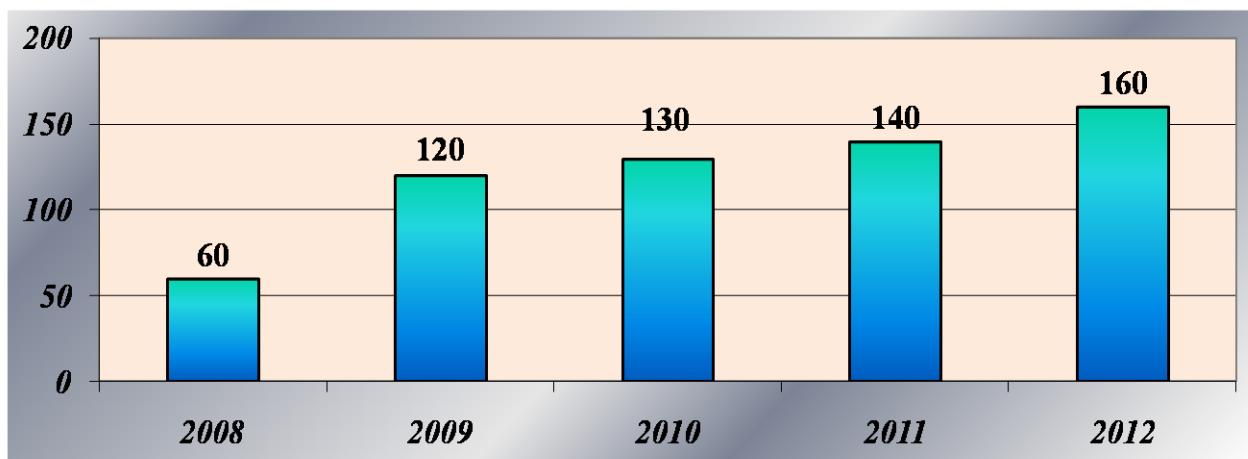
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 20 avgustdagi «Paxta narxini shakllantirish mexanizmi to'g'risida»gi PF-3114-sonli farmoniga asosan, davlat tomonidan sotib olinayotgan paxta xomashyosining narxini jahon bozoridagi narxlar darajasidan kelib chiqqan holda belgilash tizimi joriy etildi. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 dekabrda PQ-1024-sonli qaroriga muvofiq, 2009 yilda davlat budjeti parametrlarida eksportga sotiladigan paxta tolasi bo'yicha 20 foizlik qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) to'lashdan paxta tozalash korxonalarini ozod etildi, natijada shu miqdorda fermerlarga paxta uchun to'lanadigan xarid narxlarini oshirildi. Shu orqali davlatimiz tomonidan paxta yetishtiruvchi fermer xo'jaliklarini va tayyorlov korxonalarini rag'batlantirish ko'zda tutilgan bo'lib, paxta tolasining ichki narxlarini jahon bozoridagi narxlarga tenglashtirish choralari ko'rilmoqda. Shu bilan birga, bugungi kunda jahon bozorida paxta tolasi narxlarining birmuncha yuqori ekanini inobatga

olgan holda, narx bo'yicha yuzaga kelgan ijobiy farqning 25 foizini fermer xo'jaliklariga to'lab berish bo'yicha tegishli tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2011 yil davomida fermer xo'jaliklariga yo'naltirilgan ijobiy farq summasi 403 315 million so'mni tashkil etdi. Bu holat jahon bozorida qulay konyuktura vujudga kelgan yillarda fermer xo'jaliklarining barqaror daromad olishi uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Davlat tomonidan sotib olinayotgan g'alla narxlarini esa mintaqaviy bozorlardagi narxlardan kelib chiqqan holda belgilash tizimi joriy etildi. Boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarining narxлари bozordagi talab va taklifdan kelib chiqqan holda, shartnoma asosida belgilanmoqda.

Keyingi yillarda fermer xo'jaliklarini barqaror rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida hosildorligi past bo'lgan yerlarda davlat ehtiyojlari uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchi fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun mablag'lar ajratish amaliyotda qo'llanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 5 noyabrdagi "Hosildorligi past yerlarda davlat ehtiyoji uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirayotgan fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-725-sonli Qarorida fermer xo'jaliklarini barqaror rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ularga samarali va amaliy davlat madadini ko'rsatish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetida hosildorligi past bo'lgan yerlarda davlat ehtiyojlari uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchi fermer xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun maqsadli mablag'lar ajratish, Moliya vazirligiga har yili Davlat budjeti loyihasini shakllantirishda mazkur maqsadlarga yer solig'i bo'yicha tushumlar hisobidan mablag'lar ajratish vazifasi yuklatildi.

Mazkur qarorga muvofiq, ball boniteti past yerlarda davlat ehtiyojlari uchun paxta xomashyosi yetishtirish bilan shug'ullanayotgan fermer xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashga davlat budjetidan ajratilayotgan mablag'lar qiymati 2008 yildagi 60 milliard so'mdan 2012 yilda 160 milliard so'mga oshdi.

3-rasm. Hosildorligi past yerlarda davlat ehtiyojlari uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchi fermer xo'jaliklariga davlat budjetidan ajratilayotgan subsidiyalar qiymati, milliard so'mda.

Ushbu mablag'lar fermerlarning xizmat ko'rsatuvchi va ta'minotchi tashkilotlar oldidagi qarzlarini qisqartirishda salmoqli manba bo'lmoqda.

**Qashqadaryo viloyatida 2013 yil 1 yanvar holatiga asosiy qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish
(barcha toifadagi xo‘jaliklarda; tonna)**

	Гўшт, тонна (тирик вазнда)	2011 й. январ-декабрга нисбатан фоизда	Сут, тонна	2011 й. январ-декабрга нисбатан фоизда	Тухум, минг дона	2011 й. январ-декабрга нисбатан фоизда
Жами	205757	107,0	771996	107,1	248135	112,8
Қарши	4535	171,1	3318	47,7	17772	89,4
Ғузор	18111	118,1	59224	115,5	11714	128,9
Дехконобод	16696	101,0	32933	100,1	7438	101,5
Қамаши	20974	109,0	64994	108,0	35772	105,9
Қарши	16100	115,0	68000	135,4	24600	139,8
Косон	18821	104,7	71145	107,7	31927	103,8
Китоб	13367	101,8	75792	111,3	7731	103,1
Миришкор	11409	105,6	38307	101,3	4961	107,4
Муборак	10591	111,0	36685	109,8	7787	115,9
Нишон	11224	105,4	31262	106,6	9041	138,4
Касби	13927	103,7	69646	101,4	10484	103,0
Чироқчи	25915	103,2	100586	103,6	34415	116,8
Шахрисабз	11671	101,5	61285	101,8	29332	116,8
Яккабоғ	12416	100,6	58819	100,7	15161	132,4

Qashqadaryo viloyatida 2013 yil 1 yanvar holatiga fermer xo'jaliklari to'g'risida ma'lumot

	Фаолият кўрсатаётган хўжаликлар сони, бирлик	Бириктирилган ер майдони, га	Бир хўжаликка тўғри келадиган ер, га	Ишловчилар сони, киши	Фаолиятини тугатган хўжаликлар сони, бирлик
Жами	7139	744409	104,3	101845	60
шаҳарлар:					
Қарши	3	25	8,3	5	1
туманлар:					
Ғузор	383	52508	137,1	6409	15
Дехқонобод	222	26749	120,5	1015	1
Қамаши	601	78321	130,3	8970	2
Қарши	471	51241	108,8	7315	7
Косон	592	77572	131,0	12130	-
Китоб	821	34126	41,6	9656	-
Миришкор	755	89940	119,1	10327	2
Муборак	298	56055	188,1	4447	-
Нишон	638	66271	103,9	9815	1
Касби	510	44482	87,2	9740	27
Чироқчи	855	105099	122,9	9250	-
Шахрисабз	255	25284	99,2	5326	2
Яккабоғ	735	36736	50,0	7410	2

Davomi

	2012 йил январ-декабрда ишлаб чиқарилди					
	Гўшт, тирик вазнда		Сут		Тухум	
	тонна	2011 й. январ-декабрга нисбатан фоизда	тонна	2011 й. январ-декабрга нисбатан фоизда	минг дона	2011 й. январ-декабрга нисбатан фоизда
Жами	2975	125,2	15411	109,5	6477	126,5
Қарши	-	-	4	133,3	1	16,7
Вузур	514	272,0	1476	115,9	971	109,0
Дехқонобод	295	122,4	598	102,4	327	125,8
Қамаши	254	108,1	1995	109,6	848	101,0
Қарши	287	100,7	1933	101,7	426	167,1
Қосон	149	105,7	702	102,0	135	137,8
Қитоб	136	102,3	1369	139,6	221	101,8
Қиришқор	113	102,7	755	101,3	70	194,4
Қуборак	89	102,3	456	103,4	240	106,7
Қишон	231	105,5	1760	114,1	5	-
Қасби	202	101,0	931	105,8	504	100,8
Қироқчи	449	118,2	1700	106,3	75	2,0мар
Шаҳрисиабз	203	195,2	1382	109,1	1369	90,2
Қақабоғ	53	101,9	350	100,3	1285	539,9

III BOB. FERMER XO‘JALIKLARI FAOLIYATINI YANADA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

3.1. Fermer xo‘jaliklarini faoliyatini davlat tomonidan tartibga solib turishning mohiyati zaruriyati va o‘ziga xos xususiyatlari

Qishloq xo‘jaligi korxonalarini faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va qo‘llab-quvvatlash zaruriyatini dastavval mamlakat iqtisodiyotining eng muhim tarmoqlaridan biri - qishloq xo‘jaligi va uning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq holda qaramoq maqsadga muvofiqdir.

Erkin bozor tarafdorlari agrar sohaga xos bo‘lgan bir qator xususiyatlarga (qishloq xo‘jalik mahsulotlari bozorida sof raqobat imkoniyatlarining mavjudligi, agrar ishlab chiqarishga xos bo‘lgan tabiiy – biotexnologik omillar fermerdan mustaqil qarorlar qabul qilishni talab etishi va boshq.) tayanib, bu tarmoqda erkin bozor munosabatlari amal qilishi uchun qulay shart-sharoitlar mavjud degan g‘oyani ilgari suradilar. Ularning fikricha bozorning o‘z-o‘zini tartibga sola olish xususiyati, agrar iqtisodiyotga davlat aralashuvini talab etmaydi va bunga zaruriyat ham yo‘q. Mustaqil xo‘jalik yuritish va tadbirkorlik erkinligi esa bozor sharoitida fermer xo‘jaliklarining yuksak sur‘atlar bilan rivojlanishiga olib kelishi kerak.

Ammo, respublikamiz bozor munosabatlariga to‘la boshlaganidan beri o‘tgan davr saboqlari hamda ilg‘or xorijiy mamlakatlarning tajribalari qishloq xo‘jaligini davlatning faol aralashuvisiz rivojlantirib bo‘lmasligini ko‘rsatmoqda mutaxassislarning fikricha: «...bozor mexanizmi agrar sohada ham hamma masalalarni hal qila olmaydi. Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiyotning agrar sektori bozor sharoitida alohida o‘rin tutadi va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanmasdan turib sohalararo raqobatga bardosh bera olmaydi»□

Amerikalik iqtisodchi – olimlar K.R. Makkonnel va S.L.Bryu davlatning agrar sohaga faol aralashuvi zaruriyatini quyidagi muammolarga bog‘laydilar:

- qishloq xo‘jalik mahsulotlari bo‘lgan talabning noelastikligi;
- texnik rivojlanish natijasida fermerlar mahsulotlarining talabdan oshiqcha ishlab chiqarilishi;

- qishloq xo‘jalik resurslarining nisbatan immobillik xususiyati;
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida sof raqobat kurashi hukm surgan holda, unga resurslar yetkazib beruvchi bozorlarda monopoliya elementlarining mavjudligi.

Shu tufayli ham agrar sohani davlat yo‘li bilan qo‘llab-quvvatlash har bir rivojlangan mamlakatlar hukumatlarining diqqat markazida turadi. Masalan, AQShda fermerlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha davlat dasturlari 1930 yillardan beri amalga oshirib kelinadi va ular o‘z ichiga quyidagi masalalarni qamrab oladi:

1. Fermer mahsulotlari bahosi, ishlab chiqarish hajmi va daromadlar.
2. Tuproq va suv resurslaridan oqilona foydalanish hamda atrof-muhitni muhofaza qilish.
3. Qishloq xo‘jaligiga oid ilmiy-tadqiqotlar.
4. Fermerlarni kredit bilan ta‘minlash tizimi.
5. Fermerlar ishlab chiqarishni turli tabiiy ofat va favqulotdda holatlardan sug‘urtalash.

Qishloq xo‘jaligi murakkab biotexnik texnologik hamda ijtimoiy -iqtisodiy tizim sifatida tavsiflanadi. Unda tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy xarakterdagi omillar bilan birgalikda yer, suv, o‘simlik va chorva mollari organizm, yorug‘lik. Issiqlik, havo, tabiiy iqlim va jug‘rofik joylashuv kabi tabiiy omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ishlab chiqarish jarayoniturli tavsifdagi ushbu omillar uyg‘unlashib ketadi.

Fermer xo‘jaligi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining bir shakli sifatida ushbu tarmoqqa xos bo‘lgan barcha omillar ta‘sirida rivojlanib boradi.

Ishlab chiqarish – xo‘jalik faoliyatiga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillarning serqirraligi va murakkab tizimdan iboratligi fermer xo‘jaligining samarali faoliyat ko‘rsatish imkoniyatlarini cheklaydi. Xususan, ishlab chiqarish tabiiy omillarning bir qismini (ob-havo, tabiiy iqlim sharoiti va x.k.) boshqarish fermerning imkoniyatlar doirasidan tashqarida bo‘lib, ularni oldindan rejalashtirib yoki oldini olib bo‘lmaydi. Ammo, bu omillarning qo‘lay yoki noqulay sharoitlarda kelishi xo‘jalikning yakuniy moliyaviy natijalariga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Fermer

xo'jaligi ishlab chiqarishning tabiiy iqlim sharoiti, (jonli organizmlar jug'rofiy muhit va obqhavoga bog'liqligi ular faoliyatini rag'batlantirish va sug'urtalash kabi bir qator himoya vositalarini yaratishni talab qiladi.

Fermer manfaati tomonidan yondoshsak, yil davomida mahsulot yetishtirish uchun sarflangan xarajatlar tabiiy ofat va qurg'oqchilik tufayli bekorga sovurilishi mumkin. Bunday paytlarda fermerning ko'rgan zararini qisman bo'lsada qoplamaslik kelgusi yil hosiliga ham tahdid soladi. Ob-havoning noqulay kelishi nafaqat qishloq xo'jaligi tarmog'ida balki, butun mamlakat miqyosida ham qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Oziq-ovqat tanqisligi vujudga kelmasligi uchun davlatning maxsus zahiralarini bo'lishi maqsadga muvofiq. Hosil mo'l bo'lgan yillarda davlat oziq-ovqat mahsulotlarining talabdan oshiq qismini dehqonlardan xarid qilib, maxsus omborlarda saqlash va ob-havo noqulay kelib tanqislik vujudga kelgan yillari bu zahiralaridan talabni qondirish maqsadida foydalanishi mumkin. Bu tadbir hozirgi vaqtda dunyoning bir qator ilg'or davlatlarida qo'llanib kelinadi va o'zining ijobiy samarasini bermoqda.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining tabiiy-iqlimiy sharoitlarga bog'liqligi bu tarmoqda baholar va fermer xo'jaligi daromadining barqarorligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, qulay ob-havo sharoitida bozorga talabdan ortiqcha mahsulotning kirishi bahoning keskin pasayishiga olib kelishi mumkin. Bunday holatni ko'proq sabzavot, poliz, meva va uzum mahsulotlari bozorida kuzatish mumkin. Ba'zan baholarning bunday pasayishi mahsulot tannarxini qoplashga ham imkon bermasligi oqibatida fermerlar katta zarar ko'radi. Tabiiyki, bunday sharoitlarda agrar sohada erkin bozor munosabatlari amal qilayotgan bo'lsa, fermerlar xonavayron bo'lishi turgan gap. Ikkinchi bir yili ob-havoning noqulay kelishi (qurg'oqchilik, sel, jala va hokazo) hosilning keskin kamayib ketishiga va natijada narxlarning haddan tashqari qimmatlab ketishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday hollarda fermerlar hosilning kamayib ketishidan zarar ko'rsalar. Iste'molchilar narxlarning balandligidan aziyat chekadilar. Ko'rinib turibdiki, har ikkala holda ham fermer ko'proq zarar ko'radi va bu holat qishloq xo'jaligi ishlab

chiqarishini, davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash zaruriyatini yuzaga keltiruvchi omillardan biri sifatida yuzaga chiqadi.

Ma'lumki, qishloq xo'jaligi mahsulotlari biologik jarayonlar bilan bog'liqligi tufayli tez buziluvchan bo'ladi. Ularni uzoq muddatda saqlash yoki olis masofalarga teshish imkoniyatlari ancha chegaralangan. Qishloq xo'jaligi korxonalaridan farqli ravishda "sanoat, savdo yoki xizmat ko'rsatish korxonalari o'z mahsulotlariga baho belgilashda ancha qulay mavqega ega. Chunki, ularni iste'molchi so'rayotgan narx qoniqtirmasa, toki bozorda qulay vaziyat vujudga kelgunga qadar tovarlarini sotmay saqlab turish mumkin. Qishloq xo'jaligi korxonalari esa sabzavot, meva yoki sut kabi tez buziluvchan mahsulotlarni bozorda qulay vaziyat kelishi kutib, uzoq vaqt ushlab tura olmaydilar. Bu xil mahsulotlar ma'lum muddat o'tgandan so'ng o'zining iste'mol qiymatini yo'qotishi mumkinligi sababli fermerlar bozorda tashkil topgan narxlar darajasi bilan qanoatlanishga majbur bo'ladilar".

Ikkinchi tomondan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchi korxonalar respublikamizda ko'pchilikni tashkil etadi va erkin bozor hukm surib turgan sharoitda ular hech qachon o'zaro kelishib, mahsulotlariga yuqori narx belgilay olmaydilar, ya'ni qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida sof raqobat hukm suradi. Bir turdagi mahsulotni juda ko'p sonli ishlab chiqaruvchilar ishlab chiqarganligi sababli bozorda vujudga keladigan shu mahsulot narxini alohida olgan korxonalar o'zgartira olmaydi.

Odatda, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabning o'zgarishi unchalik katta bo'lmaydi. Boshqacha qilib aytganda qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talab elastik (yoki juda past elastiklikka ega) emas. Qishloq xo'jaligi korxonalari xarid qiladigan sanoat mahsulotlari (texnika, mineral o'g'it, yoqilg'i va h.k.) narxi esa ko'p hollarda tez sur'atlarda o'sadi. Bu esa o'z navbatida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatining iqtisodiy samarasini pasaytiradi yoki umuman zararli qilib qo'yadi. Bunday holat hech bir mamlakat manfaatiga mos tushmaydi.

Aksincha, qishloq xo'jaligiga moddiy-texnika resurslari yetkazib beruvchi hamda ularga turli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar hududlar miqyosida kamchilikni tashkil etib, ba'zan monopol mavqega ega ekanligi bilan xarakterlanadi. Natijada qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholari bilan bu tarmoq uchun zarur bo'lgan sanoat tovarlari yoki xizmatlar baholari o'rtasida yirik nomutanosiblik (baholar pariteti) vujudga keladi. Bunday vaziyatda davlat qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun noqulay bo'lgan baholar nomutanosibligini bartaraf etish va moddiy texnika ta'minoti hamda xizmat ko'rsatuvchi korxonalarining monopol mavqeini cheklash choralarini ko'rishga majbur bo'ladi.

Bundan tashqari qishloq xo'jaligida juda muhim bo'lgan ijtimoiy zarur mahsulotlar ishlab chiqariladi. Ayniqsa, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning ahamiyati katta. Bu omil ham davlat tomonidan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi davlat tomonidan tartibga solib turilishini toqazo etadi.

Fermer xo'jaliklari faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash zaruriyati qishloq xo'jaligida kapital aylanishining xususiyatlaridan ham kelib chiqadi. Ma'lumki, sanoat, savdo, moliya bozorlari kabi bir qator tarmoqlarda kapital aylanishi qishloq xo'jaligiga nisbatan bir necha marta yuqoridir. Kapital qancha tez aylansa, shunchalik ko'p foyda keltirishi tufayli qishloq xujaligida kapitalning sekin aylanishi bu tarmoqqa investitsiya imkoniyatlarini keskin chegaralaydi. Ko'pchilik fermer xujaliklarida ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish uchun dastlabki kapital hajmi yetarli bo'lmaydi. Bank kreditlaridan foydalanish imkoniyatlari garovga qo'yiladigan mol-mulk yetishmasligi oqibatda chegaralangan. Ko'p hollarda bunday kreditlar qisqa muddatli bo'lib, ko'proq aylanma mablag'larga sarflanadi.

Ammo, yerlarning meliorativ haolatini yaxshilash, yangi yerlarni o'zlashtirish va sug'orish tarmoqlarini barpo etish, ishlab chiqarishni texnik qurollantirish, fan-texnika yutuqlari va ilg'or texnologiyalarni joriy etish, ekologik vaziyatni barqaror ushlab turish kabi muhim tadbirlarni amalga oshirish uchun yirik kapital mablag'lar talab etiladiki, bu tadbirlarni yolg'iz fermer

xo'jaliklarining mablag'lari hisobidan amalga oshirib bo'lmaydi. Buning uchun davlat budjeti hisobidan maxsus mablag'lar ajratilishi maqsadga muvofiq. Va nihoyat, fermer xo'jaliklarining ijtimoiy rivojlanishi, ya'ni ular uchun yo'llar barpo etish, gaz, suv, elektr ta'minoti, ijtimoiy madaniy obyektlar qurish kabi umumdavlat ahamiyatiga ega bo'lgan muammolar mavjudki, bu muammolarni davlat homiyligisiz yechib bo'lmaydi.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari yaxshi rivojlangan ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi tarmog'i davlat tomonidan tegishli qonun-qoidalar asosida tartibga solib turilishi va qo'llab-quvvatlanishi lozim. Hozirgi paytda dunyo davlatlari qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash uchun har yili o'rta hisobda 350 mlrd. A+SH dollari miqdorida mablag' saflamoqda. Dehqon va fermer xo'jaliklari faoliyatini davlat tomonidan tartibga solib turishni talab qiladigan yana bir omil ularning daromadlari miqdori bilan bog'liq. Dehqon va fermer xo'jaliklari daromadlari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridagi korxonalariga nisbatan orqada qolish tendensiyasiga ega. Bu holat dehqon va fermer xo'jaligi mahsulotlariga bahoning pasayib ketmasligini ta'minlash vazifasini keltirib chiqaradi.

Albatta dehqon va fermer xo'jaliklari faoliyatini tartibga solib turish to'g'risida gap borganda ularning faoliyatiga davlatning bevosita aralashuvi haqida emas, balki davlatning o'z qo'lidagi ma'muriy, iqtisodiy va institutsional dastaklar bilan dehqon va fermer xo'jaliklari faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi haqida gap borayotganini unitmaslik lozim.

3.2. Davlatning fermer xo'jaliklarini tartibga solish hamda qo'llab-quvvatlashni asosiy vazifalari, uni amalga oshirish shakllari va usullari

Qishloq xo'jaligi korxonalarini faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash zaruriyati davlatning oldiga bir qator vazifalarni qo'yadi. «Fermer xo'jaligi to'g'risida»gi qonunda davlatning qishloq xo'jaligi korxonalarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilangan:

ishlab chiqarish va ijtimoiy-maishiy ahamiyatga molik obyektlari bo‘lmagan hududda fermer xo‘jaliklari tashkil etilganida uni birlamchi obodonlashtirish (yo‘llar, elektr uzatish, va aloqa liniyalari qurish, suv bilan ta‘minlash, gazlashtirish, telefonlashtirish, radiolashtirish, yer tuzish, yerlarni melioratsiyalash; ularga ishlab chiqarish obyektlari va turar joylarni barpo etishda yordam ko‘rsatish;

fermer xo‘jaligi uchun kerakli mol-mulk va ishlab chiqarish vositalarini birjalarda, yarmarkalarda, bozorlarda yuridik va jismoniy shaxslardan olishda ko‘maklashish;

navli urug‘ va qishloq xo‘jalik ekinlarining ko‘chat materiallarini, organik va mineral o‘g‘itlarni, qishloq xo‘jalik ekinlarini zararkunandalar va kasalliklardan himoya qilish vositalarini yetkazib berish yuzasidan davlat tegishli agrotexnik xizmat ko‘rsatish tizimlari orqali texnikaviy xizmat ko‘rsatish;

qishloq xo‘jaligi texnikasi, asbob-uskunalari va ashyo-anjomlarini lizing asosida olishda ko‘maklashish;

chorva mollar va parrandalar boqish uchun shartnoma asosida aralash ozuqa ajratish, yosh chorva mollar va parrandalar, zotdor qoramollar olishda ko‘maklashish;

chorva mollariga zooveterinariya xizmati ko‘rsatish uchun zarur sharoitlar yaratib berish;

yetishtirgan mahsulotlarini tayyorlash va sotishda ko‘maklashish;
konsalting va axborot xizmatlari ko‘rsatish.

Qishloq xo‘jaligining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda davlatning dehqon va fermer xo‘jaliklarini tartibga solishdagi asosiy vazifalari sifatida yana quyidagilarni belgilash mumkin :

Huquqiy himoyalash va tartibga solish vazifasi – fermer xo‘jaliklarining barqaror rivojlanishini hamda boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar bilan teng sharoitlarda faoliyat yuritishini ta‘minlashga imkon beruvchi qonuniy-me‘yorlar hujjatlarni qabul qilish hamda ularga rioya etilishini nazorat etishni nazarda tutadi.

Ragʻbatlantirish vazifasi – xususiy tadbirkorlik tashabbusi, adolatli raqobat kurashi hamda fermer xoʻjaliklari, shuningdek ularga xizmat koʻrsatuvchi tarmoqlar faoliyatini turli iqtisodiy dastaklar yordamida ragʻbatlantirish va qoʻllab-quvvatlash choralarini ifodalaydi.

Taqsimlash vazifasi- ijtimoiy adolat va himoyalash vositasi sifatida daromadlarni qayta taqsimlash, shuningdek fermer xoʻjaliklarining moddiy-texnikaviy resurslardan imtiyozli asoslarda foydalanishiga sharoit yaratish maqsadida resurslar taqsimotiga tuzatishlar kiritish bilan bogʻliq.

Ijtimoiy kafolatlash vazifasi – ijtimoiy taʼminot va himoyalashning samarali tizimini yaratish, shuningdek fermer xoʻjaliklarining taʼlim, sogʻliqni saqlash va madaniy tadbirlarga boʻlgan ehtiyojini qondirish bilan bogʻliq chora-tadbirlarni oʻz ichiga oladi.

Axborot-maslahat taʼminoti vazifasi - fermerlarning axborot taʼminoti tizimidan teng sharoitlarda, toʻsiqlarsiz foydalanish imkoniyatini yaratish, ular uchun iqtisodiy muammolarning samarali yechimini topish, xom-ashyo va resurslar taʼminoti, ilgʻor texnika va texnologiyalarni qoʻllash yuzasidan maslahatlar berishni nazarda tutadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni muqobillashtirish vazifasi – xalqaro bozorlarda fermer xoʻjaliklari manfaatlarini himoyalash, imtiyozli bojxona taʼriflari va soliqlar orqali eksport uchun qulay iqtisodiy muhit hosil qilish tadbirlaridan iborat.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning fermer xoʻjaliklarini qoʻllab-quvvatlashdagi vazifalaridan biri ularning boshqa xoʻjalik yuritish subyektlari bilan teng sharoitlarida faoliyat koʻrsatishini taʼminlovchi huquqiy – meʼyoriy asoslarni yaratishdir. Bu fermerlarning qonuniy huquqlari va manfaatlarini muhofaza qilishni hamda tadbirkorlik faoliyati erkinligini kafolatlash choralarini nazarda tutadi.

Davlatning yana bir muhim vazifasi fermer xoʻjaliklarini samarali faoliyat yuritishga yetaklovchi sogʻlom raqobat muhitini shakllantirishdir. Buning uchun qishloq xoʻjaligi mahsulotlari bozorining ochiqligini hamda adolatli raqobat

muhitini yaratish, nosogʻlom raqobat va monopoliyaga qarshi kurashning samarali vositalarini qoʻllash choralari amalga oshiriladi.

Davlat fermer xoʻjaliklarining jahon qishloq xoʻjaligi va oziq-ovqat bozorlarida teng huquqli subyekt sifatida qatnashishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratib bermogʻi lozim. Buning uchun davlat:

fermer xoʻjaliklarining eksportga yoʻnaltirilgan raqobatbardosh mahsulotlar yetishtirishga ragʻbatini oshirish;

mahalliy bozorlarda fermerlarni tashqi eksportyorlar raqobatidan yetarlilik darajasida himoyalash (proteksionizm) vositalarini ishga soladi.

Bozor iqtisodiyotiga oʻtish davrida davlatning eng muhim vazifalaridan biri fermerlarga xizmat koʻrsatuvchi ishlab chiqarish hamda ijtimoiy infratuzilmalarni barpo etishga koʻmaklashishdir. Bu vazifani amalga oshirish dehqon va fermer xoʻjaliklariga moddiy-texnik resurslar yetkazib beruvchi, mahsulotlarni saqlash, tashish, qayta ishlash va sotishga koʻmaklashuvchi xizmat koʻrsatuvchi korxonalar tarmogʻini yaratish, bank, moliya va qimmatli qogʻozlar bozori, fond birjalari va yaramarkalar, axborot maslahat markazlari hamda ular manfaatlarini himoya qiluvchi uyushmalar, fondlarni tashkil etish va rivojlantirishni nazarda tutadi.

Davlatning fermer xoʻjaliklarini rivojlantirishni tartibga solish va qoʻllab-quvvatlash borasidagi vazifalari maʼlum bir tamoyillarga tayanib amalga oshiriladi. Bu tamoyillarni quyidagi tavsiflash mumkin:

- fermer xoʻjaligining aholini oziq-ovqat bilan taʼminlashda tutgan oʻrni va ahamiyatini tushunish;

- zaruriyat va yetarlilik darajasidagi proteksionizm siyosati;

- fermer xoʻjaliklarini maqsadli-dasturiy tartibga solish;

- davlat homiyligining doimiy kafolatlanishi;

- qoʻllab-quvvatlash tadbirlarining tabaqalangan holda qoʻllanilishi;

- davlat aralashuvining ragʻbatlantiruvchi yoʻnalishga egaligi;

Davlatning fermer xoʻjaliklarini rivojlantirishni tartibga solish va qoʻllab-quvvatlash sohasidagi faoliyati maʼlum bir shakllar hamda usullar asosida olib

boriladi. Davlat fermer xo'jaliklari faoliyatiga ma'muriy, iqtisodiy yoki institutsional usullar yordamida bevosita yoki bilvosita ta'sir o'tkazadi.

Davlat o'zining real hokimiyati kuchidan foydalangan hamda fermer xo'jaliklari faoliyatini ma'muriy usullar yordamida tartibga solsa, iqtisodiy yoki institutsional usullar yordamida ularni qo'llab-quvvatlash choralarini amalga oshiradi.

Erkin bozor munosabatlari rivojlanib borayotgna hozirgi sharoitda davlatning ma'muriy usullar yordamida tartibga solish darajasi kamayib boradi. Ammo, uning ahamiyati saqlanib qoladi. Negaki, xususiy mulk va tadbirkorlik erkinligi daxlsizligini himoyalash monopoliyani cheklash, qonun ustivorligini ta'minlash, ekologik muvozanatni saqlab turish kabi muhim tadbirlarni faqatgina kuchli davlat hokimiyati va ma'muriy usullar orqaligini ta'minlash mumkin.

Shu bilan birga iqtisodiy va institutsional usullar orqali fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash ko'proq ahamiyat kasb etib boraveradi. Chunki, ular fermerning ichki xo'jalik faoliyati hamda xo'jalik qarorlari qabul qilish erkinligini cheklamaydi. Aksincha, tadbirkorlik va tanlov erkinligi, shaxsiy manfaatdorlik va sog'lom raqobat muhitida fermer xo'jaliklarining samaradorligini yuksaltirishda davlatning rag'batlantiruvchi rolini yuzaga chiqaradi.

Davlat fermer xo'jaliklari faoliyatini respublikada amalda bo'lgan qonunchilik doirasida tartibga solib turadi. Bu birinchi navbatda fermer xo'jaligini tashkil etish va faoliyat ko'rsatishi qoidalarini belgilash, ularda yerdan foydalanish, mehnat, mol-mulk va boshqa munosabatlarni tartibga solish hamda buxgalteriya, soliq va statistik hisobotlarni yuritish tartiblarini joriy etishni nazarda tutadi.

Davlat tomonidan qishloq xo'jaligi korxonalarini faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy asoslarini yaratish ma'muriy, tashkiliy, iqtisodiy va institutsional xarakterdagi chora-tadbirlari majmuasini ifoda etib, ularni quyidagicha turkumlash mumkin:

1. Qishloq xo'jaligi korxonalarini faoliyatini muvofiqlashtirish va tartibga solish bo'yicha qonuniy-me'yoriy hujjatlarni yaratish.

2. Fermer va dehqon xo‘jaliklarining qonuniy huquqlari va manfaatlarini muhofaza qilish hamda kafolatlash.

3. Qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirish va iqtisodiy samaradorligini yuksaltirishga qaratilgan iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish choralarining huquqiy asoslarini yaratish.

4. Qishloq xo‘jaligining rivojlanishiga ko‘maklashuvchi institutsional va bozor infratuzilmalarni barpo etish va qo‘llab-quvvatlashning huquqiy-me‘yoriy asoslarini yaratish.

Mamlakatimiz qishloq xo‘jaligini yanada taraqqiy ettirishda asosiy e‘tibor agrar sohada islohotlarni chuqurlashtirish, ishlab chiqarish va boshqarish jarayonlarida bozor tamoyillarini to‘la qaror toptirish asosida qishloq aholisining turmush darajasini keskin oshirishga qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan agrar tarmoqni rivojlantirishning istiqbolli dasturi quyidagi eng muhim yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

Agrar sohada iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, mulkiy munosabatlar va xo‘jalik yuritish shakllarini takomillashtirish borasida barcha subektlar o‘rtasidagi o‘zaro iqtisodiy munosabatlarni bozor tamoyillari asosida amalga oshirish, shartnomaviy majburiyatlarning bajarilishida tomonlar mas‘uliyatini oshirish.

2. Qishloq xo‘jaligida yerdan foydalanish mexanizmini takomillashtirish va samarali foydalanishni rag‘batlantirish yo‘nalishi bo‘yicha tuproq unumdorligini yaxshilash va meliorativ holatini yaxshilash borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadida barcha hududlarda qishloq xo‘jaligi yerlari unumdorligini oshirish, unumdorligi past yer maydonlari salmog‘ini kamaytirish.

3. Suv xo‘jaligi tizimini takomillashtirish, yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash maqsadida suv xo‘jaligi tizimida moddiy va ma‘naviy eskirgan irrigatsiya-melioratsiya tizimini yangilash, uning samaradorligini oshirish, yangi sug‘orish texnologiyalari va suvdan foydalanish mexanizmlarini joriy etish, yer

maydonlari meliorativ holatini yaxshilash, drenaj tarmoqlarini qurish va ta'mirlash tadbirlarini amalga oshirish.

4. Qishloq xo'jaligi ekinlari navlarini viloyatlar va tumanlarning tabiiy-iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda joylashtirish, mahsulotlar sifati va ekinlar hosildorligini oshirishga alohida e'tibor qaratish.

Qishloq xo'jaligi ekinlarining yuqori hosilli, tezpishar, kasallik va zararkunandalarga chidamli, yangi va istiqbolli, mahsulot sifati bozor talablariga javob beradigan navlarni joylashtirish.

5. Chorvachilik tarmog'ini kompleks rivojlantirish, asosan chorva mollarining naslini yaxshilash hisobidan uning mahsuldorligini oshirish. Buning uchun:

chorvachilik tarmog'ining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash;

naslchilikni tubdan yaxshilash;

tarmoqda servis, jumladan, zooveterinariya xizmatlari ko'rsatish sifati va assortimentini oshirish;

parrandachilik, baliqchilik, asalarichilik va pillachilik sohalarini rivojlantirish;

chorva mollarida uchraydigan yuqumli kasalliklarga qarshi kurash tizimini yanada takomillashtirish;

ozuqa ekinlarini joylashtirishning maqbul darajasiga erishish, bunda lalmi yerlardan chorva ozuqasi yetishtirish uchun foydalanishni kengaytirish.

6. O'rmon xo'jaligini kompleks rivojlantirish borasida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof muhit muhofazasi nuqtai nazaridan:

qo'riqlanadigan hududlar davlat kadastrini joriy etish;

o'rmon xo'jaligida mevali, manzarali daraxt ko'chatlarini yetishtirishni yanada rivojlantirish dasturini ishlab chiqish;

hududlarning ekologik holati geografik-axborot tizimini ishlab chiqish.

7. Qishloq xo'jaligi xomashyosini qayta ishlash tarmog'ini rivojlantirish, agrar sohaning eksport salohiyatini oshirish.

Qishloq xo'jaligi, xususan, chorva va meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash va qayta ishlashga ixtisoslashgan kichik xususiy korxonalarini zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlash, xomashyoni qayta ishlash quvvatlarini ishga tushirish, mavjud korxonalarini modernizatsiya qilish, ho'l meva-sabzavot va tayyor mahsulot eksport qiladigan subektlar uchun imtiyozlar tizimini ishlab chiqish.

8. Qishloq joylarda servis xizmatlari ko'rsatish tizimini takomillashtirish, agrar tarmoqda servis xizmatlari ko'rsatish sohasini rivojlantirish, bozorga tez moslashuvchi subyektlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

9. Qishloq xo'jaligida moliya-kredit, soliq va sug'urta tizimini takomillashtirish:

davlat ehtiyojlari uchun paxta xomashyosi va g'alla yetishtirishni asosan imtiyozli kreditlash orqali moliyalashtirib borish tizimini takomillashtirish;

paxta va g'alladan boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilarni kreditlash mexanizmini takomillashtirish;

qishloq xo'jaligi uchun texnika, extiyot qismlar, naslli chorva mollari, urug'lik va ko'chatlar, zamonaviy texnologiya va uskunalar, dori-darmon, kimyoviy preparatlar import qilishda soliq va bojxona imtiyozlari tizimini yanada kengaytirish;

qishloq joylarga kichik sanoatni jalb qilishda soliq imtiyozlari va moliyaviy qo'llab-quvvatlash tadbirlarini amalga oshirish;

mahalliy ishlab chiqaruvchilarni iqtisodiy qo'llab-quvvatlash maqsadida proteksionizm siyosatini doimiy ravishda amalga oshirish;

unumdorligi past bo'lgan, shuningdek, nasoslar bilan sug'oriladigan maydonlarda davlat ehtiyojlari uchun paxta va g'alla yetishtiruvchi fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirib borish.

10. Agrotexnika fanini rivojlantirish va ilm-fan yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish. Bu sohada:

atrof-muhitga ekologik zarar keltirmaydigan texnika va texnologiya hamda xomashyo resurslarini qayta ishlashda yangi uslublar ishlab chiqish va mavjudlarini takomillashtirish;

paxtachilik va boshqa qishloq xo'jaligi ekinlarining istiqbolli navlari birlamchi urug'chiligini tashkil qilish tizimini takomillashtirish;

qishloq xo'jaligining amaliy muammolarini hal etishda innovatsion loyihalardan keng foydalanish va bunda innovatsion loyihalarni moliyalashtirishning bank orqali kreditlash tizimini joriy etish;

qishloq xo'jaligida gen muhandisligi borasida to'plangan jahon tajribasidan keng foydalangan holda milliy tizimni yaratish;

ekologik toza qishloq xo'jaligi mahsulotlari yaratish ustida keng qamrovli ishlar olib borish;

xorijdan keltirilgan naslli urug'lar asosida yuqori mahsuldor mahalliy chorva mollari, parranda va pilla qurti zotlarini yaratish.

11. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan samarali foydalanish va aholi daromadlarini oshirish.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Qishloq xo'jaligi korxonalarini faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash zaruriyatini dastavval mamlakat iqtisodiyotining eng muhim tarmoqlaridan biri - qishloq xo'jaligi va uning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq holda qaramoq maqsadga muvofiqdir.

Erkin bozor tarafdorlari agrar sohaga xos bo'lgan bir qator xususiyatlarga (qishloq xo'jalik mahsulotlari bozorida sof raqobat imkoniyatlarining mavjudligi, agrar ishlab chiqarishga xos bo'lgan tabiiy – biotexnologik omillar fermerdan mustaqil qarorlar qabul qilishni talab etishi va boshq.) tayanib, bu tarmoqda erkin bozor munosabatlari amal qilishi uchun qulay shart-sharoitlar mavjud degan g'oyani ilgari suradilar. Ularning fikricha bozorning o'z-o'zini tartibga sola olish xususiyati, agrar iqtisodiyotga davlat aralashuvini talab etmaydi va bunga zaruriyat ham yo'q. Mustaqil xo'jalik yuritish va tadbirkorlik erkinligi esa bozor sharoitida fermer xo'jaliklarining yuksak sur'atlar bilan rivojlanishiga olib kelishi kerak.

Ammo, respublikamiz bozor munosabatlariga to'la boshlaganidan beri o'tgan davr saboqlari hamda ilg'or xorijiy mamlakatlarning tajribalari qishloq xo'jaligini davlatning faol aralashuvisiz rivojlantirib bo'lmashini ko'rsatmoqda mutaxassislarning fikricha: «...bozor mexanizmi agrar sohada ham hamma masalalarni hal qila olmaydi. Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiyotning agrar sektori bozor sharoitida alohida o'rin tutadi va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmasdan turib sohalararo raqobatga bardosh bera olmaydi.»

Amerikalik iqtisodchi – olimlar K.R. Makkonnel va S.L.Bryu davlatning agrar sohaga faol aralashuvi zaruriyatini quyidagi muammolarga bog'laydilar:

- qishloq xo'jalik mahsulotlari bo'lgan talabning noelastikligi;
- texnik rivojlanish natijasida fermerlar mahsulotlarining talabdan oshiqcha ishlab chiqarilishi;
- qishloq xo'jalik resurslarining nisbatan immobillik xususiyati;

- qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida sof raqobat kurashi hukm surgan holda, unga resurslar yetkazib beruvchi bozorlarda monopoliya elementlarining mavjudligi.

Shu tufayli ham agrar sohani davlat yo‘li bilan qo‘llab-quvvatlash har bir rivojlangan mamlakatlar hukumatlarining diqqat markazida turadi. Masalan, AQShda fermerlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha davlat dasturlari 1930 yillardan beri amalga oshirib kelinadi va ular o‘z ichiga quyidagi masalalarni qamrab oladi:

1. Fermer mahsulotlari bahosi, ishlab chiqarish hajmi va daromadlar.
2. Tuproq va suv resurslaridan oqilona foydalanish hamda atrof-muhitni muhofaza qilish.
3. Qishloq xo‘jaligiga oid ilmiy-tadqiqotlar.
4. Fermerlarni kredit bilan ta‘minlash tizimi.
5. Fermerlar ishlab chiqarishni turli tabiiy ofat va favqulotdda holatlardan sug‘urtalash.

Qishloq xo‘jaligi murakkab biotexnik texnologik hamda ijtimoiy -iqtisodiy tizim sifatida tavsiflanadi. Unda tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy xarakterdagi omillar bilan birgalikda yer, suv, o‘simlik va chorva mollari organizm, yorug‘lik. Issiqlik, havo, tabiiy iqlim va jug‘rofik joylashuv kabi tabiiy omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ishlab chiqarish jarayoniturli tavsifdagi ushbu omillar uyg‘unlashib ketadi.

Fermer xo‘jaligi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining bir shakli sifatida ushbu tarmoqqa xos bo‘lgan barcha omillar ta‘sirida rivojlanib boradi.

Ishlab chiqarish – xo‘jalik faoliyatiga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillarning serqirraligi va murakkab tizimdan iboratligi fermer xo‘jaligining samarali faoliyat ko‘rsatish imkoniyatlarini cheklaydi. Xususan, ishlab chiqarish tabiiy omillarning bir qismini (ob-havo, tabiiy iqlim sharoiti va x.k.) boshqarish fermerning imkoniyatlar doirasidan tashqarida bo‘lib, ularni oldindan rejalashtirib yoki oldini olib bo‘lmaydi. Ammo, bu omillarning qo‘lay yoki noqulay sharoitlarda kelishi xo‘jalikning yakuniy moliyaviy natijalariga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Fermer xo‘jaligi ishlab chiqarishning tabiiy iqlim sharoiti, (jonli organizmlar jug‘rofiy

muhit va obqhavoga bog‘liqligi ular faoliyatini rag‘batlantirish va sug‘urtalash kabi bir qator himoya vositalarini yaratishni talab qiladi.

Fermer manfaati tomonidan yondoshsak, yil davomida mahsulot yetishtirish uchun sarflangan xarajatlar tabiiy ofat va qurg‘oqchilik tufayli bekorga sovurilishi mumkin. Bunday paytlarda fermerning ko‘rgan zararini qisman bo‘lsada qoplamaslik kelgusi yil hosiliga ham tahdid soladi. Ob-havoning noqulay kelishi nafaqat qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida balki, butun mamlakat miqyosida ham qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Oziq-ovqat tanqisligi vujudga kelmasligi uchun davlatning maxsus zahiralarini bo‘lishi maqsadga muvofiq. Hosil mo‘l bo‘lgan yillarda davlat oziq-ovqat mahsulotlarining talabdan oshiq qismini dehqonlardan xarid qilib, maxsus omborlarda saqlash va ob-havo noqulay kelib tanqislik vujudga kelgan yillari bu zahiralaridan talabni qondirish maqsadida foydalanishi mumkin. Bu tadbir hozirgi vaqtda dunyoning bir qator ilg‘or davlatlarida qo‘llanib kelinadi va o‘zining ijobiy samarasini bermoqda.

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining tabiiy-iqlimiy sharoitlarga bog‘liqligi bu tarmoqda baholar va fermer xo‘jaligi daromadining barqarorligiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, qulay ob-havo sharoitida bozorga talabdan ortiqcha mahsulotning kirishi bahoning keskin pasayishiga olib kelishi mumkin. Bunday holatni ko‘proq sabzavot, poliz, meva va uzum mahsulotlari bozorida kuzatish mumkin. Ba‘zan baholarning bunday pasayishi mahsulot tannarxini qoplashga ham imkon bermasligi oqibatida fermerlar katta zarar ko‘radi. Tabiiyki, bunday sharoitlarda agrar sohada erkin bozor munosabatlari amal qilayotgan bo‘lsa, fermerlar xonavayron bo‘lishi turgan gap. Ikkinchi bir yili ob-havoning noqulay kelishi (qurg‘oqchilik, sel, jala va hokazo) hosilning keskin kamayib ketishiga va natijada narxlarning haddan tashqari qimmatlab ketishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bunday hollarda fermerlar hosilning kamayib ketishidan zarar ko‘rsalar. Iste‘molchilar narxlarning balandligidan aziyat chekadilar. Ko‘rinib turibdiki, har ikkala holda ham fermer ko‘proq zarar ko‘radi va bu holat qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini, davlat tomonidan tartibga solish va qo‘llab-quvvatlash zaruriyatini yuzaga keltiruvchi omillardan biri sifatida yuzaga chiqadi.

Ma'lumki, qishloq xo'jaligi mahsulotlari biologik jarayonlar bilan bog'liqligi tufayli tez buziluvchan bo'ladi. Ularni uzoq muddatda saqlash yoki olis masofalarga teshish imkoniyatlari ancha chegaralangan. Qishloq xo'jaligi korxonalaridan farqli ravishda "sanoat, savdo yoki xizmat ko'rsatish korxonalari o'z mahsulotlariga baho belgilashda ancha qulay mavqega ega. Chunki, ularni iste'molchi so'rayotgan narx qoniqtirmasa, toki bozorda qulay vaziyat vujudga kelgunga qadar tovarlarini sotmay saqlab turish mumkin. Qishloq xo'jaligi korxonalari esa sabzavot, meva yoki sut kabi tez buziluvchan mahsulotlarni bozorda qulay vaziyat kelishi kutib, uzoq vaqt ushlab tura olmaydilar. Bu xil mahsulotlar ma'lum muddat o'tgandan so'ng o'zining iste'mol qiymatini yo'qotishi mumkinligi sababli fermerlar bozorda tashkil topgan narxlar darajasi bilan qanoatlanishga majbur bo'ladilar".

Ikkinchi tomondan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchi korxonalar respublikamizda ko'pchilikni tashkil etadi va erkin bozor hukm surib turgan sharoitda ular hech qachon o'zaro kelishib, mahsulotlariga yuqori narx belgilay olmaydilar, ya'ni qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida sof raqobat hukm suradi. Bir turdagi mahsulotni juda ko'p sonli ishlab chiqaruvchilar ishlab chiqarganligi sababli bozorda vujudga keladigan shu mahsulot narxini alohida olgan korxonalar o'zgartira olmaydi.

Odatda, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabning o'zgarishi unchalik katta bo'lmaydi. Boshqacha qilib aytganda qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talab elastik (yoki juda past elastiklikka ega) emas. Qishloq xo'jaligi korxonalari xarid qiladigan sanoat mahsulotlari (texnika, mineral o'g'it, yoqilg'i va h.k.) narxi esa ko'p hollarda tez sur'atlarda o'sadi. Bu esa o'z navbatida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatining iqtisodiy samarasini pasaytiradi yoki umuman zararli qilib qo'yadi. Bunday holat hech bir mamlakat manfaatiga mos tushmaydi.

Aksincha, qishloq xo'jaligiga moddiy-texnika resurslari yetkazib beruvchi hamda ularga turli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar hududlar miqyosida kamchilikni tashkil etib, ba'zan monopol mavqega ega ekanligi bilan

xarakterlanadi. Natijada qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholari bilan bu tarmoq uchun zarur bo'lgan sanoat tovarlari yoki xizmatlar baholari o'rtasida yirik nomutanosiblik (baholar pariteti) vujudga keladi. Bunday vaziyatda davlat qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun noqulay bo'lgan baholar nomutanosibligini bartaraf etish va moddiy texnika ta'minoti hamda xizmat ko'rsatuvchi korxonalarining monopol mavqeini cheklash choralarini ko'rishga majbur bo'ladi.

Bundan tashqari qishloq xo'jaligida juda muhim bo'lgan ijtimoiy zarur mahsulotlar ishlab chiqariladi. Ayniqsa, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning ahamiyati katta. Bu omil ham davlat tomonidan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi davlat tomonidan tartibga solib turilishini toqazo etadi.

Fermer xo'jaliklari faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash zaruriyati qishloq xo'jaligida kapital aylanishining xususiyatlaridan ham kelib chiqadi. Ma'lumki, sanoat, savdo, moliya bozorlari kabi bir qator tarmoqlarda kapital aylanishi qishloq xo'jaligiga nisbatan bir necha marta yuqoridir. Kapital qancha tez aylansa, shunchalik ko'p foyda keltirishi tufayli qishloq xujaligida kapitalning sekin aylanishi bu tarmoqqa investitsiya imkoniyatlarini keskin chegaralaydi. Ko'pchilik fermer xujaliklarida ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish uchun dastlabki kapital hajmi yetarli bo'lmaydi. Bank kreditlaridan foydalanish imkoniyatlari garovga qo'yiladigan mol-mulk yetishmasligi oqibatda chegaralangan. Ko'p hollarda bunday kreditlar qisqa muddatli bo'lib, ko'proq aylanma mablag'larga sarflanadi.

Ammo, yerlarning meliorativ haolatini yaxshilash, yangi yerlarni o'zlashtirish va sug'orish tarmoqlarini barpo etish, ishlab chiqarishni texnik qurollantirish, fan-texnika yutuqlari va ilg'or texnologiyalarni joriy etish, ekologik vaziyatni barqaror ushlab turish kabi muhim tadbirlarni amalga oshirish uchun yirik kapital mablag'lar talab etiladiki, bu tadbirlarni yolg'iz fermer xo'jaliklarining mablag'lari hisobidan amalga oshirib bo'lmaydi. Buning uchun davlat budjeti hisobidan maxsus mablag'lar ajratilishi maqsadga muvofiq. Va nihoyat, fermer xo'jaliklarining ijtimoiy rivojlanishi, ya'ni ular uchun yo'llar barpo

etish, gaz, suv, elektr ta'minoti, ijtimoiy madaniy obyektlar qurish kabi umumdavlat ahamiyatiga ega bo'lgan muammolar mavjudki, bu muammolarni davlat homiyligisiz yechib bo'lmaydi.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari yaxshi rivojlangan ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi tarmog'i davlat tomonidan tegishli qonun-qoidalar asosida tartibga solib turilishi va qo'llab-quvvatlanishi lozim. Hozirgi paytda dunyo davlatlari qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash uchun har yili o'rta hisobda 350 mlrd. AQSH dollari miqdorida mablag' saflamoqda. Dehqon va fermer xo'jaliklari faoliyatini davlat tomonidan tartibga solib turishni talab qiladigan yana bir omil ularning daromadlari miqdori bilan bog'liq. Dehqon va fermer xo'jaliklari daromadlari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridagi korxonalariga nisbatan orqada qolish tendensiyasiga ega. Bu holat dehqon va fermer xo'jaligi mahsulotlariga bahoning pasayib ketmasligini ta'minlash vazifasini keltirib chiqaradi.

Albatta dehqon va fermer xo'jaliklari faoliyatini tartibga solib turish to'g'risida gap borganda ularning faoliyatiga davlatning bevosita aralashuvi haqida emas, balki davlatning o'z qo'lidagi ma'muriy, iqtisodiy va institutsional dastaklar bilan dehqon va fermer xo'jaliklari faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi haqida gap borayotganini unitmaslik lozim.

Tahlillar qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatadigan infratuzilma subyektlari faoliyatida ma'lum bir kamchiliklar mavjudligini ko'rsatadi. Jumladan, fermer xo'jaliklariga turli xizmatlar, ayniqsa konsalting, axborot-maslahat, moliyaviy xizmatlar, mahsulot sotishga ko'maklashish yo'nalishlaridagi infratuzilmalar soni hamda ular bilan amalga oshirilayotgan shartnomalar qiymati hanuzgacha yetarli emas. Ularning xizmat ko'rsatish ko'lami hozirda faoliyat ko'rsatayotgan fermer xo'jaliklarining ko'p qismini qamrab olmagan. Bulardan tashqari yana quyidagi muammolar mavjudligiga e'tiborni qaratish lozim:

- infratuzilma subyektlari va fermer xo'jaliklari o'rtasida shartnomalarda tomonlar o'rtasida o'z majburiyatlarini bajarilishiga mas'uliyatsizlik bilan qaralishi;

- infratuzilma subyektlarida sarf-xarajatlar ustidan doimiy monitoring olib borilmasligi;

- infratuzilma subyektlarida ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlar bo'yicha aniq hisob-kitobni yuritilmasligi natijasida debitor va kreditor qarzdorlikning mavjudligi;

- infratuzilma subyektlari rahbarlari tomonidan debitor va kreditor qarzdorliklarni kamaytirish borasida aniq tadbirlarni (inkassaga qo'yish, oldindan pul tushirilishini talab qilish va boshqalar) amalga oshirilmasligi;

- infratuzilma subyektlari rahbarlari va bosh mutaxassislarining kasbiy malakasini oshirish, zahira kadrlarni tayyorlash borasida aniq tadbirlar ishlab chiqilmaganligi;

- joylarda infratuzilma subyektlarining samarali faoliyat ko'rsatishiga (zarur bino-inshoatlar bilan ta'minlash, boshlang'ich moliyaviy yordam ko'rsatish, kadrlar bilan ta'minlash va boshqalar) mahalliy xokimiyatlar tomonidan amaliy yordamning ko'rsatilmasligi va boshqalar.

- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimov o'zining "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari" nomli asarida qishloq joylarda infratuzilmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor bilan qarab: "Qishloq joylardagi mavjud infratuzilmani yana bir bor tanqidiy baholab, uni kengaytirish bo'yicha qo'shimcha mablag' va imkoniyatlar topish zarur. Bu qishloqlarda aholini, ayniqsa, yoshlarning bandligini oshirishning muhim omillaridan biri ekanini unutmasligimiz darkor" - deb ta'kidlab o'tganlar.

- O'zbekiston Respublikasining jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi keltirib chiqargan oqibatlarni respublikamiz sharoitida bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlari dasturida hamda "2009 yil – Qishloq taraqqiyoti va farovonligi Davlat dasturi"ga muvofiq qishloq qurilishi bo'yicha hududiy bo'limlarga ega ixtisoslashgan bank tashkil etildi. Bu dasturning asosiy vazifalaridan biri – qishloqda sanoat ishlab chiqarishi va qurilishni jadal rivojlantirish, meva-sabzavot va chorva mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha zamonaviy texnika hamda

texnologiyalar bilan jihozlangan ixcham korxonalarini tashkil etish chora-tadbirlarini amalga oshirishdan iborat.

- Prezidentimiz tomonidan bu borada keng miqyosdagi vazifalar qo'yilgan – ya'ni, qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish hisobidan qishloqda ixcham texnologiyalar bilan jihozlangan yangi, zamonaviy qayta ishlash korxonalarini shakllantirish va ularning keng ko'lamda faoliyat yuritishi uchun har tomonlama mustahkam xomashyo bazasini tashkil etish zarur.

- Bunday ishlab chiqarish quvvatlari har bir viloyat, tuman va qishloqda barpo etilishi belgilangan. Bu nafaqat ishlab chiqarishning yangi hajmlari va yalpi ichki mahsulotni oshirish, avvalo oziq-ovqat ishlab chiqarishni ko'paytirish imkonini berishi zarur.

- Istiqbolda fermer xo'jaliklarini ta'minot, xizmat ko'rsatish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlash va qayta ishlash sohalaridagi infratuzilmalarni quyidagi yo'nalishlarda rivojlantirish maqsadga muvofiq:

- muqobil mashina-traktor parklarini samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlash, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va moliyaviy ahvolini yaxshilash maqsadida maxsus chora-tadbirlar ishlab chiqib, ularni bajarilishiga amaliy yordam ko'rsatish;

- zotli mollarni sotish va zooveterinariya xizmatini ko'rsatishga ixtisoslashgan infratuzilma obyektlarini nafaqat yangidan tashkil etish, balki oldindan faoliyat ko'rsatib kelayotgan shoxobchalarni zamonaviy asbob-uskunalar bilan qayta jihozlash ishlariga mahalliy budjet, homiylar va tijorat banklarining kredit mablag'lari ajratilishiga amaliy yordam ko'rsatish;

- tuman markazlari va qishloq hududlarida faoliyat ko'rsatayotgan resurs markazlarining ishlarini kuchaytirish maqsadida ularni zamonaviy orgtexnika, yetuk kadr va tegishli ma'lumotlar bilan ta'minlashga amaliy yordam ko'rsatish;

- qishloqda bozor infratuzilmasi subyektlari bo'lgan «maslahat-axborot» markazlari, sug'urta, marketing, moliyaviy uyushmalar va jamg'armalarni tashkil etish hamda boshlang'ich faoliyatlarini iqtisodiy rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash;

- qishloq hududlaridagi infratuzilma obyektlarida mehnat qilayotgan ishchi-mutaxassislar, shuningdek kollejlarda ta'lim olayotgan talabalar uchun ularning kasbiy malakasini oshirish maqsadida qisqa muddatli ko'rgazmali o'quv seminarlarini doimiy o'tkazib borilishini tashkil qilishga amaliy yordam ko'rsatish.

Global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida har bir korxonaga o'zi ishlab chiqarayotgan mahsulotni manfaatli narxlarda sotish va shu orqali daromadi, ayniqsa foydasini ko'paytirishga intilishi shubhasiz. Bunda mahsulotlarning narxlari (shu jumladan davlat xarid narxlari) barqaror bo'lishiga, ayniqsa mahsulot tannarxini arzonlashtirish va resurs tejamliligiga e'tiborni kuchaytirish o'ta muhim vazifalardan hisoblanadi. Jumladan, "qat'iy tejamlilik tizimini joriy etish, ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini kamaytirishni rag'batlantirish hisobidan korxonalarining raqobatdoshligini oshirish. Shu maqsadda 2008 yili xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiyotimizdagi yetakchi tarmoq va sohalarda mahsulot tannarxini kamida 20 foiz tushirishga qaratilgan choratadbirlarni amalga oshirish borasidagi takliflari ma'qullanganini qayd etish lozim"□.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, fermer xo'jaliklari o'zlari yetishtirgan mahsulotlarni sotishda har doim ham to'liq mustaqillikka ega emaslar. Bu ayniqsa, eng ko'p miqdorda yetishtiriladigan paxta va g'alla mahsulotlarini sotish jarayoniga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Davlat ehtiyojlari uchun xarid etiladigan mahsulotlarga o'rnatilgan davlat xarid narxining erkin bozor narxlaridan keskin pastligi fermer xo'jaliklarining moliyaviy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Paxta xom ashyosini yetishtirish rejasini bajargan fermer xo'jaliklariga zavod narxlarida yog', sheluxa va kunjara sotilmoqda. Agar xo'jalik paxta xom ashyosini yetishtirish rejasini bajarmasa, bu imtiyozdan mahrum bo'ladi, davlat buyurtmasidan ortiqcha paxta tolasini (davlat buyurtmalari narxidan yuqoriroq narxlarda) xo'jaliklar «Paxtasanoat» hududiy birlashmalariga sotmoqdalar. Buning sababi:

- respublikada paxta davlat monopoliyasi bo‘lib, uning erkin bozori mavjud emas;

- davlat buyurtmasi bo‘yicha o‘rnatilayotgan xarid narxlari darajasi hozirgacha pastligicha qolmoqda va bu holat ishlab chiqarish samaradorligini pasaytirishga olib kelmoqda;

- ayni paytda fermerlarga xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar xizmatlari narxi, fermerlar tomonidan ishlab chiqarish maqsadlarida xarid qilinadigan moddiy-texnika resurslari baholari qimmatligicha qolmoqda va buning natijasida qishloq xo‘jaligi maxsulotlari baholari bilan qishloq xo‘jaligida ishlatiladigan sanoat tovarlari baholari o‘rtasida yirik nomutanosiblik, ya‘ni “disparitet” vujudga kelmoqda;

- ko‘p hollarda paxta va g‘alla bo‘yicha davlat ehtiyojlari uchun mahsulot xarid etishda davlatning tijorat agentlari vazifasini o‘tayotgan “O‘zdonmahsulot” DAJ va “O‘zpaxtasanoat” uyushmasi fermerlar bilan o‘zaro hisob-kitoblarini amalga oshirishda sustkashlikka yo‘l qo‘yib, hisob-kitob muddatlarini asossiz cho‘zib yuboradilar va bu bilan fermerlarning pul mablag‘lariga ehtiyoj sezadigan mavsumlarda aylanma vositalar bilan ta‘minlash holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadilar;

-davlat ehtiyojlari uchun xarid etiladigan paxta xom-ashyosi bo‘yicha xo‘jalik ixtiyoriga qaytarilishi lozim bo‘lgan paxta chigiti, yog‘i, shrot va sheluxa mahsulotlari o‘z vaqtida fermer xo‘jaliklariga qaytarilmasdan, turli sarsongarchiliklar oqibatida cho‘zib yuboriladi;

-ayrim holatlarda bozor iqtisodiyoti qonuniyatini yaxshi anglab yetmagan hokimiyat organlari rahbarlari rejadan ortiqcha mahsulotni ham davlatga topshirishga majbur qilishi holatlari uchraydi.

Tumanda ularni qabul qilish va qiluvchi korxonalar yagona ekanligidan, ba’zida mavsumiy paytlarida ularni o‘z vaqtida qabul qilib olishning iloji bo‘lmaydi. Qolaversa, bunday mahsulotlarni uzoq masofadan tashib kelish imkoniyatlari chegaralangan, mahsulot sifati ham buzilishi mumkin. Fikrimizcha har bir tuman miqyosida mahsulotlarni qayta ishlovchi yangi sexlarni ishga

tushirish yoki mavjud korxonalarining bir necha joyda mahsulot qabul qiluvchi shaxobchalarini ochish kerak.

Fermerlar uchun mahsulotning bir qismini qayta ishlab sotishning ahamiyati shundaki, odatda tayyor mahsulotga nisbatan xom-ashyo narxi ancha past bo'ladi. Mahsulotni xom-ashyo sifatida sotishdan yil davomida ter to'kib mehnat qilgan fermer emas, balki arzimagan haq evaziga uni xarid etib, qayta ishlab sotadigan korxonalar katta foyda ko'radi. Xuddi shunday holatni deyarli barcha mahsulot turlari bo'yicha kuzatish mumkin.

Bozor iqtisodiyatiga o'tish jarayonida fermer xo'jaliklarining davlat ehtiyojlari bo'yicha qishloq xo'jaligi mahsulotlar yetishtirish bo'yicha shartnomaviy munosabatlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda, xususan, qishloq xo'jaligida investitsiya faoliyatini rivojlantirish davlatning ustuvor siyosatiga aylantirilgan bo'lib, uning ta'minotiga erishish maqsadida sohaga investitsiyalarni, shu jumladan, xorijiy investitsiyalarni jalb etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Respublikamizda investitsion faoliyatni amalga oshirishning zaruriy huquqiy-me'yoriy asoslari yaratilganligi buning yaqqol ifodasidir. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi, "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi, "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonunlarining, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ko'plab farmon va qarorlari hamda Vazirlar Mahkamasi qarorlarining qabul qilinganligi investitsiya muhitining huquqiy sharoitini yaratishga va mustahkamlashga imkon beradi.

Qishloq xo'jaligida kapitalning sekin aylanishi tarmoqqa investitsiyalar jalb etish imkoniyatlarini cheklaydi. Ayniqsa, qishloq xo'jaligiga xususiy ichki investitsiyalar hamda xorijiy investitsiyalarni jalb etish masalasi hali to'lig'icha o'z yechimini topgani yo'q.

Mamlakatda, xususan, qishloq xo'jaligida investitsiya faoliyatining rivojlanishi investitsiyalarni jalb etish uchun yaratilgan investitsiya muhitiga bog'liqligi sababli chet el va ichki investitsiyalarni iqtisodiyotga keng jalb etish

uchun qulay investitsiya shart-sharoitlarini, jumladan, huquqiy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish zarur. Qulay investitsiya muhiti o'z ichiga quyidagi shartlarni oladi:

- siyosiy va makroiqtisodiy barqarorlikning mavjudligi;
- investorlar huquqlarining kafolatlanishi;
- soliq va bojxona to'lovlari bo'yicha imtiyoz va afzalliklarning mavjudligi;
- xalqaro standartlarga javob beradigan moliya-hisob tizimi yo'lga qo'yilganligi;
- ishlab chiqarish uchun zarur infratuzilmalarning taraqqiy etganlik darajasi;
- minerallar va xom ashyo bazasi mavjudligi;
- malakali va arzon ish kuchidan foydalanish imkoniyatlari;
- qulay geografik joylashuv va zamonaviy transportirovka tizimining shakllanganligi.

Qishloq xo'jaligiga ichki investitsiyalarni jalb qilishda quyidagi muammolar ko'zga tashlanadi:

- qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarida investitsion loyihalarini moliyalashtirishda kredit uchun garov ta'minotining yetarli emasligi;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida marketing tadqiqotlarining chuqur olib borilmasligi;

- moliyalashtirishning muqobil usullaridan (lizing, faktoring, qimmatli kog'ozlar bozori) sust foydalanish;

- investitsion loyihalarning texnik-iqtisodiy asosnomasini sifatsiz tayyorlanishi;

- investitsion loyihalarni moliyalashtirishda malakali mutaxassislarning yetishmasligi va boshqalar.

- investitsiya infratuzilmalarining yetarlicha rivojlanmaganligi;
- tadbirkorlarning biznes-ko'nikmalari, shu jumladan investitsiya loyihalari bilan ishlash tajribasi va huquqiy bilimlari yetarli emasligi;

- loyiha tashabbuskorlarining moliyaviy-iqtisodiy ahvoli og'irligi;

mahalliy hokimliklarning xorijiy investorlarni hudud to'g'risida batafsil ma'lumotlar bilan ta'minlashda faol emasligi va boshqalar.

Mamlakatda, xususan, qishloq xo'jaligida investitsiya faoliyatining rivojlanishi investitsiyalarni jalb etish uchun yaratilgan investitsiya muhitiga bog'liqligi sababli chet el va ichki investitsiyalarni iqtisodiyotga keng jalb etish uchun qulay investitsiya shart-sharoitlarini, jumladan, huquqiy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish zarur. Qulay investitsiya muhiti o'z ichiga quyidagi shartlarni oladi:

siyosiy va makroiqtisodiy barqarorlikning mavjudligi;

investorlar huquqlarining kafolatlanishi;

soliq va bojxona to'lovlari bo'yicha imtiyoz va afzalliklarning mavjudligi;

xalqaro standartlarga javob beradigan moliya-hisob tizimi yo'lga qo'yilganligi;

ishlab chiqarish uchun zarur infratuzilmalarning taraqqiy etganlik darajasi;

minerallar va xom ashyo bazasi mavjudligi;

malakali va arzon ish kuchidan foydalanish imkoniyatlari;

qulay geografik joylashuv va zamonaviy transportirovka tizimining shakllanganligi.

Qishloq xo'jaligiga ichki investitsiyalarni jalb qilishda quyidagi muammolar ko'zga tashlanadi:

qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarida investitsion loyihalarini moliyalashtirishda kredit uchun garov ta'minotining yetarli emasligi;

qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida marketing tadqiqotlarining chuqur olib borilmasligi;

moliyalashtirishning muqobil usullaridan (lizing, faktoring, qimmatli kog'ozlar bozori) sust foydalanish;

investitsion loyihalarning texnik-iqtisodiy asosnomasini sifatsiz tayyorlanishi;

investitsion loyihalarni moliyalashtirishda malakali mutaxassislarning yetishmasligi va boshqalar.

investitsiya infratuzilmalarining yetarlicha rivojlanmaganligi;
tadbirkorlarning biznes-ko'nikmalari, shu jumladan investitsiya loyihalari bilan ishlash tajribasi va huquqiy bilimlari yetarli emasligi;
loyiha tashabbuskorlarining moliyaviy-iqtisodiy ahvoli og'irligi;
mahalliy hokimliklarning xorijiy investorlarni hudud to'g'risida batafsil ma'lumotlar bilan ta'minlashda faol emasligi va boshqalar.

Bu muammolarning mavjudligi tarmoqqa ichki va xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlarni cheklaydi.

Fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va ularning faoliyatini tartibga solib turishni takomillashtirish davlatning istiqboldagi agrar siyosatini amalga oshirish yo'nalishlariga uzviy bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasi hukumatining agrar siyosatida istiqbolda qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqaruvchi asosiy subyekt – fermer xo'jaliklarini har tomonlama rivojlantirish ko'zda tutilgan.

Respublikada fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashni quyidagi yo'llar bilan takomillashtirish ko'zda tutilmoqda:

fermer xo'jaliklarining to'liq iqtisodiy va moliyaviy mustaqilligini ta'minlaydigan va fermer xo'jaliklariga uzoq muddatli ijaraga berilgan qishloq xo'jaligi yer resurslaridan maqsadli, oqilona va samarali foydalanishni rag'batlantiradigan huquqiy shart-sharoitlar va kafolatlarni yaratish;

qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni moliyalashning bozor tamoyillariga javob beradigan uslub va shakllarini takomillashtirish, moliyaviy mablag'lardan foydalanishda fermer xo'jaliklarining mustaqilligini, barcha xarajatlarni qishloq xo'jaligini sotishdan tushadigan o'z daromadlari hisobiga qoplashni ta'minlaydigan ishonchli tizimni shakllantirish;

bozor sharoitida biznesni boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lgan fermer xo'jaliklari rahbarlari va mutaxassislarini tayyorlash tizimini yaratish;

qishloqda fermer xo'jaliklarining ehtiyojlariga qarab barcha zarur xizmatlarni ko'rsata oladigan zamonaviy ishlab chiqarish va bozor infratuzilmalarini jadal rivojlantirish;

fermer xo‘jaliklarining boshqa korxonalar va tashkilotlar bilan shartnomaviy munosabatlariga rioya etilishini nazorat etish;

fermerlarning tadbirkorlik erkinligi va huquqlarini har tomonlama muhofaza etish, qonunda ko‘rsatilgan huquqlari buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik va ichki faoliyatiga aralashuvning har qanday ko‘rinishiga yo‘l qo‘ymaslik;

fermerlarning barqaror daromad olishlari uchun kerakli shart-sharoitlarni ta‘minlash hamda qishloq xo‘jaligi va sanoat mahsulotlari narxlari o‘rtasidagi mutanosiblik, ya‘ni «baholar pariteti»ni saqlab borish;

ularni ilg‘or texnologiya va texnikalar bilan ta‘minlash tizimini takomillashtirish;

mahsulotlarini sotishning eng maqbul yo‘llarini ishlab chiqish.

tijorat banklari hamda budjetdan tashqari jamg‘armalarning fermerlikni rivojlantirishga yo‘naltirayotgan kredit resurslarini ko‘paytirishni har tomonlama rag‘batlantirish;

kredit tavakkalchiligini sug‘urtalovchi institutsional tuzilmalarni keng rivojlantirish.

Fermer xo‘jaliklarining davlat bilan iqtisodiy munosabatlari tizishda ular faoliyatini davlat tomonidan iqtisodiy rag‘barlantirish va qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Qishloq xo‘jaligi sohasida mavjud xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki bozor iqtisodiyotiga asoslangan mamlakatlarda davlat boshqaruvi, tartibga solish birinchi navbatda dehqonchilikda vaqti-vaqti bilan bo‘lib turadigan inqirozlarni bartaraf etishga, shuningdek qudratli agrobiznes bilan bo‘ladigan raqobatli kurashda fermerlarga davlat yordami ko‘rsatishga qaratiladi va juda ko‘p ijtimoiy va iqtisodiy masalalar mana shunday yo‘llar bilan hal etiladi.

Fikrimizcha, xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqqan holda fermer xo‘jaliklarini moliya-kredit mexanizmi orqali qo‘llab-quvvatlashni quyidagi yo‘nalishlarda takomillashtirish maqsadga muvofiq:

- fermerlik inshootlari, binolar qurish, texnika vositalari, asbob-uskunalar va yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan, muddati 5 yildan 10 yilgacha

bo'lgan va foizi yiliga 8-10 foizdan oshmaydigan uzoq muddatli kreditlar berishni yo'lga qo'yish va uni kredit risklaridan kafolatlaydigan maxsus "kafolat jamg'armasi"ni tashkil etish;

- yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va yangi yerlarni o'zlashtirish maqsadlariga xizmat qiluvchi davlat budjeti hisobidan moliyalashtiradigan jamg'arma shakllantirish (yagona yer solig'ining bir qismini yo'naltirish orqali);

- yerlarni uzoq muddatli ijaraga olish huquqini va bo'lg'usi hosilni kredit uchun kafolat sifatida qabul qilish mexanizmini kuchaytirish va "ipoteka krediti" tizimini kengaytirish.

Fermer xo'jaliklari faoliyatini budjet-soliq tizimi orqali tartibga solish va rag'batlantirish masalalari muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda fermer xo'jaliklariga amaldagi qonunchilik doirasida bir qator soliq imtiyozlari belgilangan. Fermer xo'jaliklari faoliyatini davlat tomonidan tartibga solib turish jarayoni doimo takomillashtirilib boriladi.

2012 yilda viloyat bo'yicha 2012 yil yakunida amaldagi narxlarda 2 trln 131,5 mlrd so'mlik yalpi qishloq xo'jalik mahsulotlari (107,3 foiz) yetishtirildi. Shundan 1 trln 105,9 mlrd so'mini o'simlikchilik (107,8 foiz) va 1 trln 25,6 mlrd so'mini (106,9 foiz) chorvachilik mahsulotlari tashkil etadi.

Joriy yilda jami qishloq xo'jalik yalpi mahsulotlari tarkibida o'simlikchilik mahsulotlari 51,9 foizni, chorvachilik mahsulotlari 48,1 foizni tashkil etdi. 160,4 ming gektar maydonga paxta ekilib, 424 ming tonna yalpi xosil yetishtirildi (o'rtacha hosildorlik 26,4 sentner).

G'allachilik bo'yicha barcha toifadagi xo'jaliklar tomonidan 912,8 ming tonna, shundan 10,5 ming tonna qishloq xo'jaligi korxonalarida, 770,9 ming tonna fermer xo'jaliklarida, 131,4 ming tonna dehqon xo'jaliklarida hosil yetishtirilib, shundan 416,8 ming tonnasi davlatga sotildi.

Chorvachilik sohasida o'tgan yilga nisbatan gusht yetishtirish 107 foizga (205,8 ming tonna), sut 107,1 foizga (772 ming tonna), tuxum 112,8 foizga (248,1 mln dona), jun 111,4 foizga (6339 tonna), qorakul teri 106,2 foizga (181,8 ming dona) o'sishi ta'minlandi.

Ishlab chiqarilgan chorvachilik mahsulotlarida dehqon xo‘jaliklarining ulushi yuqori bo‘lib, gushtning 97,0 foizini, sutning 97,5 foizini, tuxumning 80,7 foizini va junning 93 foizini va qorakul terining 69 foizini tashkil qilmoqda.

Chorvachilikni rivojlantirish dasturiga asosan joriy yilda 186 ta (3477 bosh) chorvachilik, 88 ta (353820 bosh) parrandachilik, 83 ta (2947 ta asalari oilasi) asalarichilik, 67 ta (86 ga) baliqchilik subyektlari tashkil etildi.

Ushbu maqsadlar uchun jami 37,6 mlrd so‘m, shundan 31 mlrd so‘m kredit mablag‘lari sarflandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.- T.: O'zbekiston, 2009. – 40 b.
2. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi 2004 yil 26 avgustdagi «Ferma xo'jaligi to'g'risida»gi Qonuni, «Xalq so'zi» gazetasi, 2004 yil 15 oktabr.
3. O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 25 maydagi «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»gi Qonuni, «O'zbekiston Respublikasi banklari tomonidan kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qonunchilik hujjatlari to'plami», T.: «O'zbekiston», 2002 y
4. O'zbekiston Respublikasining «Qishloq xo'jaligi korxonalarini sanatsiya qilish to'g'risida»gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi tadbirkorlik to'g'risidagi qonun hujjatlari, Toshkent, «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», №2, 1999 yil.
5. O'zbekiston Respublikasining «Yer Kodeksi». O'zbekiston Respublikasi «Yer kodeksi» va qishloq xo'jaligiga oid qonunlari, Toshkent, «Adolat», 1999.
6. O'zbekiston Respublikasining «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi tadbirkorlik to'g'risidagi qonun hujjatlari, Toshkent, «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», №1, 1999 yil.
7. O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi «Qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risida»gi Qonuni, «O'zbekiston Respublikasining Yer Kodeksi va qishloq xo'jaligiga oid qonun hujjatlari», T.: «Adolat», 1999 y.
8. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qonun va me'yoriy hujjatlar to'plami. 2-qism., Toshkent, «Sharq», 1998.
9. O'zbekiston Respublikasining «Mehnat Kodeksi». Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qonun va me'yoriy hujjatlar to'plami. 2-qism., Toshkent, «Sharq», 1998.
10. O'zbekiston Respublikasining «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida»gi qonuni. Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qonun va me'yoriy hujjatlar to'plami. 1-qism, Toshkent, «Sharq», 1998.
11. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «Xalq so'zi», 1998 yil, 6 iyun.

12. O‘zbekiston Respublikasining «Qishloq xo‘jaligi kooperativi (shirkat xo‘jaligi) to‘g‘risida»gi qonuni. «Xalq so‘zi», 1998 yil, 6 iyun.
13. O‘zbekiston Respublikasining «Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to‘g‘risida»gi qonuni. O‘zbekiston yangi qonunlari. Toshkent, «Adolat», 1993.
14. O‘zbekiston Respublikasining «Mulk to‘g‘risida»gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi qonun va farmonlari. Toshkent, «Adolat», 1992.
15. «Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili» Davlat dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 26 yanvardagi N PQ-1046 son Qarori.
16. «Yoshlar yili» Davlat dasturi to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 fevraldagi PQ-805 son Qarori.
17. «2004-2006 yillarda fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. ((Xalq so‘zi, 27. 10. 2003.
18. «Qishloq xo‘jaligi islohotlarini chuqurlashtirishning eng muhim yo‘nalishlari to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. ((Xalq so‘zi, 24. 03. 2003.
19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 27 oktabrdagi «2004-2006 yillarda fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni, «Xalq so‘zi», 2003 yil 28 oktabr.
20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Lizing faoliyatini rivojlantirishni yanada rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2002 yil 28 avgustdagi Farmoni, Xalq so‘zi, 2002 yil 30 avgust.
21. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 24 dekabrda «2005-2007 yillarda fermer xo‘jaliklarini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi » 607-sonli qarori.
22. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligi yanada yuksaltirishdir. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2010. – 80 b.
23. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari/-T.: O‘zbekiston, 2009.-56 b.

24. Karimov I.A. «Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etish» T.: O‘zbekiston, 2005. -96
25. Abdug‘aniev A., A.Abdug‘aniev. Qishloq xojaligi iqtisodiyoti. Darslik. -T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – 288 b.
26. Abdug‘aniyev A., Abdug‘aniyev A.A. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti: Darslik. - T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot Jamg‘armasi, 2004. -304 b.
27. Salimov B.T. va boshqalar. Dehqon va fermer xo‘jaliklari iqtisodi: Darslik. -T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot Jamg‘armasi, 2004, - 176 b.
28. Hamdamov Q.S. Qishloq xo‘jaligi korxonalarini faoliyatini boshqarish. Darslik: -T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot Jamg‘armasi nashriyoti, 2004. - 191 b.
29. Zokirov O., Pardayev A. Qishloq xo‘jalik iqtisodiyoti: Darslik. -T.: O‘AJBNT Markazi, 2003. - 456 b.
30. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir» hamda «Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir» nomli ma‘ruzalarini o‘rganish bo‘yicha O‘quv-uslubiy majmua. – Toshkent: Iqtisodiyot. - 2010. – 340 b.
31. Salimov B.T., Yusupov M.S. Dehqon va fermer xo‘jaliklari iqtisodi: O‘quv qo‘llanma -T.: RAM-S, 2007. - 302 b.